

SYLWIA ŻMIJEWSKA-KWIRĘG

KSZTAŁTOWANIE KOMPETENCJI KLUCZOWYCH

M.IN. UCZENIA SIĘ, SPOŁECZNO-OBYWATELSKICH ORAZ INICJATYWNOŚCI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

LIPIEC 2019

Opis kompetencji, potrzeby rozwojowe uczniów, zadania szkoły i nauczycieli,
możliwości organizacyjno-formalne, wybrane strategie
oraz rozwój nauczyciela/nauczycielki

Teorie, refleksje, dobre praktyki, zasoby i narzędzia

Poradnik dla dyrektorów i dyrektorek szkół podstawowych
oraz liderów i liderek zespołów edukacji wczesnoszkolnej

WYDAWCA:

Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej
ul. Noakowskiego 10, 00-666 Warszawa

AUTOR:

Sylwia Żmijewska-Kwiręg

REDAKCJA:

Emilia Danowska-Florczyk

WYDANIE I, WARSZAWA 2019

ISBN: 978-83-66150-52-2

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD:

Sara Dygas

ILUSTRACJE:

Freepik

Partnerzy:

Przewodnik powstał w ramach projektu POWR.02.10.00-00-3014/17 pt. „Zapewnienie dyrektorom i innym osobom pełniącym funkcje kierownicze w świętokrzyskich szkołach i przedszkolach wsparcia szkoleniowo-doradczego w zakresie przywództwa edukacyjnego w kształceniu kompetencji kluczowych uczniów poprzez system placówek doskonalenia nauczycieli” i został zrealizowany w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020 współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach działania 2.10 – Wysoka jakość systemu oświaty.

SPIS TREŚCI

1. Zamiast słowa wstępnego – ciekawe wyniki badań.....	2
2. Które kompetencje są... kluczowe?.....	4
2.1. Kompetencje kluczowe – wprowadzenie.....	4
2.2. Które kompetencje są istotne w rozwoju dzieci w wieku wczesnoszkolnym?.....	6
2.3. Superkompetencja, czyli kompetencja uczenia się.....	8
2.4. Kompetencje społeczno-obywatelskie.....	10
2.5. Kompetencje inicjatywności i przedsiębiorczości.....	12
3. Warunki i zasady kształtowania i rozwijania wybranych kompetencji kluczowych.....	13
3.1. Rozwój dziecka w wieku wczesnoszkolnym a rozwój kompetencji.....	13
3.2. Zasady i warunki tworzenia wartościowych doświadczeń edukacyjnych.....	15
4. Narzędzia, metody i strategie kształtowania kompetencji kluczowych – przykładowe propozycje.....	20
4.1. Tworzenie przyjaznych warunków uczenia się.....	21
4.2. Stosowanie właściwe i właściwych metod, i strategii motywacyjnych, w tym oceniania wspierającego.....	36
4.3. Tworzenie sytuacji edukacyjnych sprzyjających odkrywaniu, samodzielnemu rozwiązywaniu problemów, twórczości i sprawstwu.....	49
5. Rozwój osobisty i współpraca z innymi nauczycielami jako czynniki sukcesu w uczeniu (się).....	54
5.1. Profil kompetencyjny nauczyciela/ki edukacji wczesnoszkolnej.....	54
5.2. Możliwości rozwojowe nauczyciela/ki edukacji wczesnoszkolnej.....	57
5.3. Uczenie się we współpracy nauczycieli/ek.....	64
6. Oferta programowa CEO w zakresie wsparcia nauczycieli/ek edukacji wczesnoszkolnej.....	80
7. Biblioteczka nauczyciela/ki edukacji wczesnoszkolnej.....	84

1. ZAMIAST SŁOWA WSTĘPNEGO - CIEKAWY WYNIKI BADAŃ¹...

*Utalentowany i pracowity nauczyciel to prawdziwy skarb, a wspaniały nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej – to inwestycja, którego faktyczna wartość rynkowa została oszacowana w 2010 r., kiedy to zespół naukowców z Harvardu pod kierownictwem ekonomisty Raja Chetty ustalił, że **naprawdę skuteczny nauczyciel** edukacji wczesnoszkolnej w ciągu roku swojej pracy przysparza swoim podopiecznym dochodów – odłożonych w czasie – w wysokości 320 tysięcy dolarów.*

Kluczowe pytanie, jakie sobie postawił Raj Chetty podczas badania brzmiało: Czy wyniki danej grupy na testach kończących etap najwcześniejszej szkolnej edukacji mają wpływ na późniejsze zarobki oraz inne elementy życia członków tej grupy? Zespół badawczy prześledził życiowe ścieżki 12 tysięcy uczestników i uczestniczek eksperymentu edukacyjnego, przeprowadzonego w szkołach Tennessee w latach 80. XX w². Okazało się m.in., że pewni nauczyciele w porównywalnych warunkach nauczają swoich podopiecznych zdecydowanie lepiej niż inni, a uczestnicy eksperymentu, którzy jako pięciolatkowie czy sześciolatkowie mieli przez rok tych właśnie nauczycieli, częściej niż rówieśnicy szli później do koledżu, rzadziej byli samotnymi rodzicami oraz więcej odkładali na swoje emerytury.

Amerykańskie badania dostarczyły zatem nowych naukowych dowodów na potwierdzenie intuicyjnie uświadamianych tez. Po pierwsze, że nauczyciele mogą mieć znaczący, pozytywny wpływ na dalsze życie uczniów i uczennic. Po drugie, że dobra wczesnoszkolna edukacja stanowi życiowy kapitał (w zakresie kształtowania istotnych kompetencji kluczowych, na

¹ Opracowano na podstawie artykułu J. Żmijskiego, pierwotnie publikowanego w „Dyrektorze Szkoły”. Autorka korzystała z opracowania zamieszczonego w publikacji „Dobre praktyki edukacji wczesnoszkolnej”, Centrum Edukacji Obywatelskiej 2016; <https://1klasa.szkoiazklasa.org.pl/2017/10/09/dobre-praktyki-edukacji-wczesnoszkolnej/> [online, dostęp 13.07.2019].

² Więcej o badaniu można przeczytać na stronie: <http://www.heros-inc.org/star.htm> [online, dostęp 13.07.2019].

które składają się wiedza, umiejętności i postawy), który uruchamia się i działa skutecznie przez kolejne lata również w pozaszkolnych sytuacjach: w życiu osobistym i zawodowym.

Centrum Edukacji Obywatelskiej od sześciu lat – dostrzegając ogromne znaczenie edukacji wczesnoszkolnej dla przyszłych sukcesów osobistych i zawodowych, edukacyjnych i społecznych uczniów i uczennic – wspiera bezpośrednio nauczycieli i nauczycielki klas I–III w codziennej pracy w szkole:

- realizując **programy rozwoju szkoły i środowiska współpracy** w zespole edukacji wczesnoszkolnej w zakresie: organizacji procesów nauczania i uczenia się, współpracy nauczycieli i nauczycielek, wychowawców świetlic, bibliotekarzy, pedagogów szkolnych, nauczycieli języków obcych, etyki i religii („Edukacja I klasa”), prowadzenia studiów podyplomowych dla liderów zespołów przedmiotowych w zakresie rozwijania kompetencji kluczowych („Akademia Liderów Oświaty”),
- prowadząc **programy doskonalenia zawodowego**: kursy internetowe, warsztaty stacjonarne, doradztwo („Nauczycielka I klasa”),
- opracowując **materiały dydaktyczne** (scenariusze, karty pracy, filmy instruktażowe) wspierające edukację wczesnoszkolną w obszarach: matematycznym („Matematyka I klasa”), językowym („PoczytajMy”, „Czytam sobie w...” we współpracy z Wydawnictwem Egmont) i przyrodniczym („Warmińsko-Mazurski Uniwersytet Młodego Odkrywcy”, „Fizyka-Pasja-Społeczeństwo”).

Niniejsza publikacja jest więc sumą doświadczeń wynikających z podejmowanych przez CEO działań w zakresie wspierania procesów edukacyjnych w szkołach, zwłaszcza w zakresie rozwijania kompetencji kluczowych uczniów i uczennic. Wiele proponowanych w niej rozwiązań pojawiało się już w innych naszych publikacjach, do wielu niezamieszczonych w tymże poradniku odsyłamy, podając linki do stron internetowych lub przypisy bibliograficzne.

Mamy nadzieję, że poradnik będzie pomocny zarówno dla kadry zarządzającej (dyrektorów i dyrektorek oraz liderów i liderek zespołów), jak i dla samych nauczycieli. Podkreślamy w nim znaczenie współpracy różnych członków szkolnej społeczności dla tworzenia przyjaznego środowiska uczenia się oraz wskazujemy możliwe role do wypełnienia.

2. KTÓRE KOMPETENCJE SĄ... KLUCZOWE?

2.1. KOMPETENCJE KLUCZOWE - WPROWADZENIE

Rada Unii Europejskiej i Parlament Europejski zdefiniowały w 2006 r. **kompetencje** jako połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji, **kompetencje kluczowe** zaś jako te, których wszystkie osoby potrzebują do samorealizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem, integracji społecznej i zatrudnienia”³. Kompetencje kluczowe rozwija się w perspektywie **uczenia się przez całe życie**, od wczesnego dzieciństwa za pomocą uczenia się formalnego, pozaformalnego i nieformalnego w rodzinie, **szkole**, miejscu pracy, sąsiedztwie i innych społecznościach.

Taka sama definicja pojawia się w dokumencie z 2017 r., który inaczej nazywa kompetencje, nadal jednak wskazuje je jako te, „których wszyscy potrzebują do samorealizacji i rozwoju osobistego, zatrudnienia, włączenia społecznego, zrównoważonego stylu życia, udanego życia w pokojowych społeczeństwach, kierowania życiem w sposób prozdrowotny i aktywnego obywatelstwa.”⁴

³ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2006/962/WE z dn.18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Dz.U. L 394 z 30.12.2006).

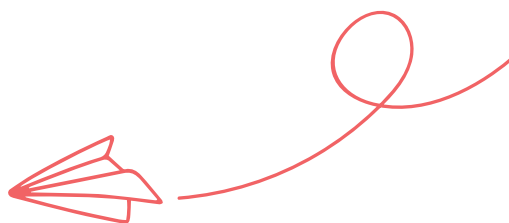
⁴ Zalecenie Rady Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01).

KOMPETENCJE KLUCZOWE - 2006 R.

- porozumiewanie się w języku ojczystym,
- porozumiewanie się w językach obcych,
- kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne,
- kompetencje informatyczne,
- umiejętność uczenia się,
- kompetencje społeczne i obywatelskie,
- inicjatywność i przedsiębiorczość,
- świadomość i ekspresja kulturalna.

KOMPETENCJE KLUCZOWE - 2006 R.

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności,
- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- kompetencje cyfrowe,
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,
- kompetencje obywatelskie,
- kompetencje w zakresie przedsiębiorczości,
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

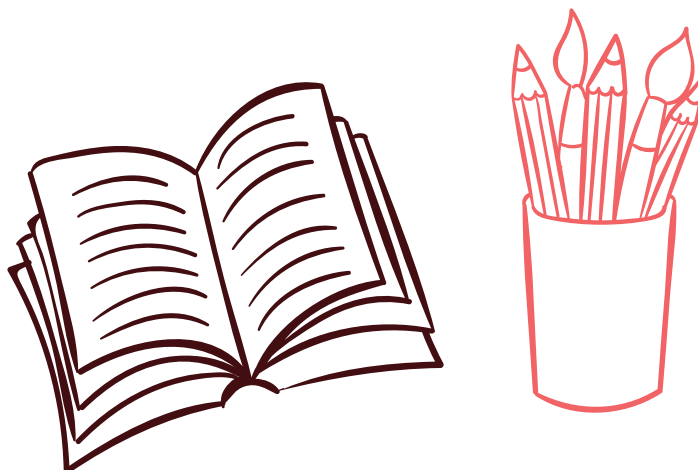

Ze względu na to, że poradnik powstawał w ramach projektu odnoszącego się do starszego zestawu kompetencji, do tego pierwotnego nazewnictwa się odwołuję, zwracając jednak uwagę na korelację między dotychczas zdefiniowanymi kompetencjami a nowymi określeniami i wytycznymi. Nie zmienił się kontekst szkolny ich rozwijania (zapisy w podstawie programowej, warunki ich kształtowania w ramach edukacji wczesnoszkolnej) – zatem wszystkie przywoływane w dalszej części poradnika założenia i wnioski, odwołania do treści podstaw programowych, konkretne propozycje strategii uczenia (się) i narzędzi do codziennej pracy, dobre praktyki i wskazówki są aktualne i zgodne z bieżącym prawem oświatowym.

2.2. KTÓRE KOMPETENCJE KLUCZOWE SĄ ISTOTNE W ROZWOJU DZIECI W WIEKU WCZESNOSZKOLNYM?

„Wszystkie kompetencje kluczowe uważa się za jednakowo ważne; każda z nich przyczynia się do udanego życia w społeczeństwie. Kompetencje mogą być stosowane w wielu różnych kontekstach i rozmaitych kombinacjach. Ich zakresy się pokrywają i są ze sobą powiązane”⁵, niemniej, w poradniku skupiamy się na tych, które autorce wydają się szczególnie istotne ze względu na potrzeby rozwojowe dzieci w wieku 7–10 lat, czyli na:

- **kompetencji uczenia się** (obecnie: **kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się**) oraz powiązanych z tą kompetencją **kompetencjach matematycznych i naukowo-technicznych** (obecnie **kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii**);
- **kompetencjach społeczno-obywatelskich**, zwłaszcza w zakresie kształtowania pracy zespołowej (obecnie: **kompetencje obywatelskie oraz kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się**);
- **kompetencje przedsiębiorczości i inicjatywności** (obecnie: **kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się oraz kompetencje w zakresie przedsiębiorczości**).

W trakcie pilotażowego projektu Ośrodka Rozwoju Edukacji dotyczącego wspomagania szkoły w rozwijaniu u uczniów i uczennic kompetencji kluczowych powstały szerokie opracowania dotyczące wszystkich kompetencji kluczowych – zestaw z 2006 r. ([dostępny na stronie projektu](#))⁶. Autorka odwołuje się do tych materiałów, zatrzymując się przy tych obszarach, które wydają się najistotniejsze dla wieku wczesnoszkolnego oraz w których Centrum Edukacji Obywatelskiej zgromadziło szerokie know-how, upowszechniane w różnych programach na przestrzeni lat, i posiada wieloletnie doświadczenie w rozwijaniu i upowszechnianiu strategii, metod i narzędzi wspomagających szkołę w kształtowaniu wskazanych kompetencji podczas edukacji formalnej, z wykorzystaniem zarówno zajęć lekcyjnych, jak i innych przestrzeni edukacyjnych w szkole (całościowe doświadczenie edukacyjne).

⁵ Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01).

⁶ Programy szkoleń powstałych w programie ORE: „Wspomaganie szkół w rozwoju kompetencji kluczowych uczniów”: *Ramowy program szkolenia w zakresie wspomagania szkół w rozwoju kompetencji matematyczno-przyrodniczych uczniów. I etap edukacyjny w 3-etapowej strukturze szkolnej* (K. Gałązka, M. Iwanowska); *Ramowy program szkolenia w zakresie wspomagania szkół w nauczaniu poprzez eksperymentowanie, doświadczanie i inne metody aktywizujące uczniów. I etap edukacyjny w 3-etapowej strukturze szkolnej* (M. Osińska, I. Lachowicz); *Ramowy program szkoleń w zakresie wspomagania szkół w wychowaniu i kształtowaniu postaw (innowacyjności, kreatywności i pracy zespołowej) uczniów. I etap edukacyjny w 3-etapowej strukturze szkolnej* (S. Żmijewska-Kwiręg); *Ramowy program szkolenia w zakresie wspomagania szkół w wykorzystywaniu nowoczesnych technologii w procesie nauczania–uczenia się* (A. Szeląg, A. Płusa); *Ramowy program szkolenia w zakresie wspomagania szkół w rozwoju kompetencji uczniów – porozumiewanie się w językach obcych* (B. Pasikowska, L. Bugiera) [online, dostęp 13.07.2019].

2.3. SUPERKOMPETENCJA, CZYLI KOMPETENCJA UCZENIA SIĘ⁷

Kompetencja uczenia się rozumiana jest jako **zdolność konsekwentnego i wytrwałego uczenia się oraz organizowania własnego rozwoju indywidualnie i w grupach**. Obejmuje świadomość własnego procesu uczenia się, identyfikowanie dostępnych możliwości oraz zdolność pokonywania przeszkód w celu osiągnięcia powodzenia. Oznacza przede wszystkim nabywanie, przetwarzanie i przyswajanie nowej wiedzy i umiejętności, ale także poszukiwanie i korzystanie ze wskazówek. Dobrze rozwinięta kompetencja uczenia się pozwala na spożytkowanie wcześniejszych doświadczeń w celu zastosowania wiedzy i umiejętności w różnorodnych sytuacjach.

Umiejętności uczenia się musi towarzyszyć znajomość i rozumienie preferowanych strategii uczenia się, mocnych i słabych stron własnych, a także zdolność poszukiwania dostępnej pomocy. Uczenie się wymaga na I etapie edukacyjnym oczywiście stopniowego nabycia umiejętności takich jak: czytanie, pisanie, liczenie i wykorzystywanie technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Uczenie się w wieku wczesnoszkolnym to przede wszystkim praca nad własną wytrwałością, koncentracją oraz krytyczną refleksją na temat własnych celów uczenia się. Wspierającymi rozwój tej kompetencji są: motywacja i wiara we własne możliwości w uczeniu się i osiągnięciu sukcesów oraz nastawienie na rozwiązywanie problemów, z wykorzystywaniem doświadczeń z życia i uczenia się, ciekawości w poszukiwaniu możliwości uczenia się w różnorodnych sytuacjach życiowych.

⁷ Opracowano na podstawie programu szkolenia powstałego w programie ORE: „Wspomaganie szkół w rozwoju kompetencji kluczowych uczniów”: *Ramowy program szkolenia w zakresie wspomagania szkół w nauczaniu poprzez eksperymentowanie, doświadczanie i inne metody aktywizujące uczniów. I etap edukacyjny w 3-etapowej strukturze szkolnej* (M. Osińska, I. Lachowicz).

Przy opisywaniu kompetencji uczenia się nie można nie odwołać się do innego zestawu: do kompetencji matematyczno-przyrodniczych i naukowo-technicznych⁸. Te pierwsze są połączeniem wiedzy, umiejętności i postaw niezbędnych do naukowego poznawania świata. Ich rozwijanie sprzyja rozumieniu i opisywaniu otaczającej rzeczywistości oraz rozwiązywaniu problemów teoretycznych i praktycznych (wynikających z codziennych sytuacji). Dotyczą umiejętności formułowania pytań i wyciągania wniosków opartych na dowodach, a także – w różnym stopniu – zdolność i chęć stosowania matematycznych sposobów myślenia oraz prezentacji. Kompetencje w zakresie nauki i techniki obejmują dodatkowo rozumienie zmian wynikających z działalności człowieka oraz jego odpowiedzialności za otaczającą rzeczywistość (w powiązaniu z podejmowaniem decyzji, wartościami, zagadnieniami moralnymi, kulturą itp.). Kompetencje w tym obszarze wymagają przyjęcia postawy krytycznego rozumienia i ciekawości, a także zainteresowania kwestiami etycznymi oraz poszanowania bezpieczeństwa i trwałości, zwłaszcza w odniesieniu do postępu naukowo-technicznego dotyczącego danej osoby, jej rodziny, społeczności oraz zagadnień globalnych.

W Zaleceniach dot. kompetencji kluczowych z 2018 r. **kompetencja uczenia się** występuje w zestawie z **kompetencjami osobistymi i społecznymi**, rozumianymi łącznie jako „zdolność do autorefleksji, skutecznego zarządzania czasem i informacjami, konstruktywnej pracy z innymi osobami, zachowania odporności oraz zarządzania własnym uczeniem się i karierą zawodową”⁹. Obok znajomości i rozumienia zasad postępowania i porozumiewania się, elementów zdrowia psychicznego i fizycznego oraz zdrowego stylu życia obejmują one znajomość preferowanych strategii uczenia się, swoich potrzeb w zakresie rozwoju kompetencji oraz różnych sposobów rozwijania kompetencji, zdolność określania swoich możliwości, koncentracji, radzenia sobie ze złożonością, krytycznej refleksji i podejmowania decyzji.

⁸ Opracowano na podstawie programu szkolenia powstałego w programie ORE: „Wspomaganie szkół w rozwoju kompetencji kluczowych uczniów”: *Ramowy program szkolenia w zakresie wspomagania szkół w nauczaniu poprzez eksperymentowanie, doświadczanie i inne metody aktywizujące uczniów. I etap edukacyjny w 3-etapowej strukturze szkolnej* (M. Osińska, I. Lachowicz).

⁹ Zalecenie Rady Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01).

W kontekście uczenia się kompetencje te mieszczą w sobie zdolność „uczenia się i pracy w grupie i indywidualnie, a także organizacji swojej nauki, wytrwałości w nauce, jej oceny i dzielenia się nią, poszukiwania wsparcia, o ile to potrzebne, oraz skutecznego zarządzania własną karierą zawodową i interakcjami społecznymi” oraz „okazywanie tolerancji, wyrażanie i rozumienie różnych punktów widzenia, a także zdolność tworzenia poczucia pewności i odczuwania empatii”¹⁰. Kluczowa też wydaje się zdolność do określania i wyznaczania celów, motywowania się oraz rozwijania odporności i pewności (...), nastawienie na rozwiązywanie problemów” oraz „chęć wykorzystywania wcześniejszych doświadczeń w uczeniu się i doświadczeń życiowych, a także ciekawość w poszukiwaniu możliwości uczenia się i rozwijania w różnorodnych sytuacjach życiowych”¹¹.

2.4. KOMPETENCJE SPOŁECZNO-OBYWATELSKIE¹²

Kompetencje społeczne to kompetencje osobowe, interpersonalne i międzykulturowe, które obejmują **zachowania przygotowujące do skutecznego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym**. Dla powodzenia w kontaktach interpersonalnych i uczestnictwie społecznym niezbędne jest rozumienie zasad postępowania i reguł ogólnie przyjętych w różnych środowiskach oraz rozumienie pojęć dotyczących osób, grup, organizacji zawodowych, społeczeństwa i kultury, równości płci i zapobiegania dyskryminacji. Podstawowe umiejętności w zakresie kompetencji społecznych obejmują: konstruktywne porozumiewanie się; wykazywanie się tolerancją; wyrażanie i rozumienie różnych punktów widzenia; negocjowanie połączone ze zdolnością do tworzenia klimatu zaufania oraz rozwiązywania konfliktów.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

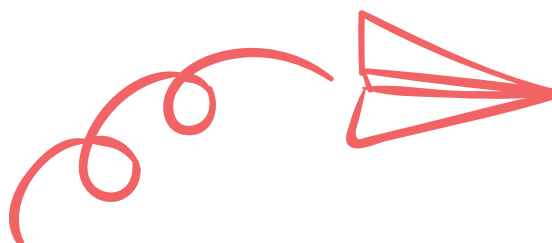
¹² Opracowano na podstawie programu szkolenia powstałego w programie ORE: „Wspomaganie szkół w rozwoju kompetencji kluczowych uczniów”: *Ramowy program szkoleń w zakresie wspomagania szkół w wychowaniu i kształtowaniu postaw (innowacyjności, kreatywności i pracy zespołowej) uczniów. I etap edukacyjny w 3-etapowej strukturze szkolnej* (S. Żmijewska-Kwirąg).

Kompetencje obywatelskie opierają się przede wszystkim na rozumieniu, czym są: demokracja, sprawiedliwość, równość, obywatelstwo i prawa obywatelskie oraz obejmują wiedzę na temat współczesnych wydarzeń i historii. Przejawiają się m.in. w efektywnym zaangażowaniu w działania publiczne, okazywaniu solidarności i zainteresowania rozwiązywaniem problemów lokalnych środowisk.

W zaleceniach dot. kompetencji kluczowych z 2018 r. kompetencje te zostały rozdzielone na **społeczne** (w zestawie z kompetencjami osobistymi i uczenia się, opisanymi w poprzedniej ramce) oraz **obywatelskie**, rozumiane jako zdolność działania oraz pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim i społecznym.

„Kompetencje obywatelskie opierają się na znajomości podstawowych pojęć i zjawisk dotyczących osób, grup, organizacji zawodowych, społeczeństwa, gospodarki i kultury” oraz spraw współczesnych. Na uwagę zasługuje fakt, że w ramach tej kompetencji pojawia się świadomość zmian klimatu i zmian demograficznych w wymiarze globalnym i ich przyczyn”¹³.

Wśród podstawowych umiejętności wymienione są: zdolność skutecznego angażowania się wraz z innymi ludźmi na rzecz wspólnego lub publicznego interesu, krytyczne myślenie i całościowe rozwiązywanie problemów, a także umiejętność formułowania argumentów, zdolność do dostępu do tradycyjnych i nowych form mediów, do ich krytycznego rozumienia i interakcji z nimi. Oczekowaną postawą obywatelską jest poszanowanie praw człowieka, gotowość do udziału w demokratycznym procesie decyzyjnym, popieranie różnorodności społecznej i kulturowej, zrównoważonego stylu życia, promowanie kultury pokoju i braku przemocy oraz przyjmowania odpowiedzialności za środowisko.

¹³ Zalecenie Rady Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01).

2.5. KOMPETENCJE INICJATYWNOŚCI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI¹⁵

Inicjatywność i przedsiębiorczość rozumiane są przede wszystkim jako **zdolność wcielania pomysłów w czyn**. Obejmują one: **kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka**, a także zdolność do **planowania działań** i prowadzenia ich z zamiarem **osiągnięcia wytyczonych celów**.

Do umiejętności związanych z omawianą kompetencją zalicza się proaktywne zarządzanie projektami (np. planowanie, organizowanie, zarządzanie, kierowanie i zlecanie zadań, analizowanie, komunikowanie, sporządzanie raportów i ocen, sprawozdawczość) umiejętność skutecznej reprezentacji i negocjacji oraz pracy indywidualnej i zespołowej. Niezbędna jest także zdolność do oceny i identyfikacji własnych mocnych i słabych stron oraz oceny ryzyka i podejmowania go w uzasadnionych wypadkach.

Postawa przedsiębiorcza charakteryzuje się inicjatywnością, aktywnością, niezależnością i innowacyjnością tak w życiu osobistym i społecznym, jak i w pracy. Obejmuje również motywację i determinację w realizacji celów – osobistych oraz wspólnych.

Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości według Zaleceń z 2018 r. to między innymi „zdolność wykorzystywania szans i pomysłów oraz przekształcania ich w wartość dla innych osób”. Przedsiębiorczość opiera się na kreatywności, obejmującej wyobraźnię, myślenie strategiczne i rozwiązywanie problemów, krytycznym myśleniu i rozwiązywaniu problemów, podejmowaniu inicjatywy i innowacji, wytrwałości oraz na zdolności do indywidualnego i wspólnego działania służącego planowaniu projektów”¹⁵.

¹⁴ Opracowano na podstawie programu szkolenia powstałego w programie ORE: „Wspomaganie szkół w rozwoju kompetencji kluczowych uczniów”: *Ramowy program szkoleń w zakresie wspomagania szkół w wychowaniu i kształtowaniu postaw (innowacyjności, kreatywności i pracy zespołowej) uczniów. I etap edukacyjny w 3-etapowej strukturze szkolnej* (S. Żmijewska-Kwiręg) [online, dostęp 13.07.2019].

¹⁵ Zalecenie Rady Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01).

3. WARUNKI I ZASADY KSZTAŁTOWANIA I ROZWIJANIA WYBRANYCH KOMPETENCJI KLUCZOWYCH SIĘ NA I ETAPIE EDUKACYJNYM¹⁶

3.1. ROZWÓJ DZIECKA W WIEKU WCZESNOSZKOLNYM A ROZWÓJ KOMPETENCJI

Cechą wczesnego wieku szkolnego jest duże zróżnicowanie uczniów w rozwoju intelektualnym, społecznym i emocjonalnym, wynikającym z indywidualnego tempa dojrzewania mózgu dziecka oraz osobistych doświadczeń społeczno-kulturowych. Jednakże, mimo dużego zróżnicowania na starcie, dzieci pod wpływem wartościowych doświadczeń edukacyjnych nabierają stopniowo zdolności do skutecznego zdobywania usystematyzowanej wiedzy (kompetencja uczenia się), stawiania sobie prostych celów i podejmowania czynności służących ich realizacji (kompetencja inicjatywności i przedsiębiorczości), a także radzenia sobie w nawiązywaniu właściwych relacji z innymi (kompetencje społeczno-obywatelskie).

U dzieci w tym wieku następuje dynamiczny **rozwój poznawczy, społeczny i emocjonalny**. Zaczynają się kształtować:

- pamięć logiczna i pierwsze strategie zapamiętywania;
- myślenie pojęciowe;
- większa zdolność koncentrowania uwagi;

¹⁶ Tamże.

¹⁷ W opracowaniu wykorzystano: A. Kamza, *Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny*, [w:] A.I. Brzezińska (red.), *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela, seria I, Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 3, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014; S. Jabłoński, A. Ratajczyk, *Opieka i wychowanie. Wczesny wiek szkolny*, [w:] A.I. Brzezińska (red.), *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela, seria II, Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 3, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014 [online, dostęp dn. 13.07.2019].

- rozumowanie od ogółu do szczegółu;
- umiejętność zbierania i interpretowania informacji do tworzenia prostych modeli (np. matematycznych, językowych, przyrodniczych);
- umiejętność budowania abstrakcyjnych pojęć w oparciu o osobiste doświadczenie oraz doświadczenie rozwiązywania problemów;
- umiejętność różnych form komunikacji (słuchanie, mówienie, czytanie i pisanie);
- zdolność do obiektywnego postrzegania rzeczywistości z ujęciem różnych perspektyw;
- zdolność do refleksyjnego myślenia, stawiania celów i realizacji pragnień;
- uczenie się ról społecznych w wyniku doświadczenia relacji z nauczycielem i rówieśnikami;
- umiejętność rezygnacji z własnych potrzeb lub adaptowania ich do potrzeb innych;
- świadomość stanów emocjonalnych i ich wpływu na zachowanie swoje i innych.

Istotą aktywności dziecka w wieku wczesnoszkolnym jest więc – jak wskazano w wyżej – świadome podejmowanie czynności służących realizacji własnych zamierzeń oraz odkrywanie własnych możliwości. Po raz pierwszy też uruchamia się u dzieci w tym wieku intencjonalne uczenie się oraz kontrolowane budowanie relacji i kontaktów¹⁸.

¹⁸ Tamże.

3.2 ZASADY I WARUNKI TWORZENIA WARTOŚCIOWYCH DOŚWIADCZEŃ EDUKACYJNYCH

Konsekwentnie do poprzednich fragmentów poradnika także i w tym ograniczamy się do wskazania takich warunków i zasad tworzenia sytuacji edukacyjnych (czy szerzej doświadczeń edukacyjnych) w szkole, które w sposób szczególny wspierają rozwój **kompetencji uczenia się, społeczno-obywatelskich** (w szczególności umiejętności pracy zespołowej) oraz **inicjatywności i przedsiębiorczości** (rozumianych przede wszystkim jako zdolność do podejmowania działań i wcielania pomysłów w czyn).

Poniższy wykaz powstał w oparciu o zapisy podstawy programowej oraz wskazane wcześniej naturalne potrzeby rozwojowe dzieci w tym wieku. W zestawieniu odwołuję się do wieloletnich doświadczeń CEO w pracy z nauczycielami i nauczycielkami edukacji wczesnoszkolnej oraz osobami wspierającymi ich w tej edukacji w programie „Nauczyciel/ka I klasa” (i jego wariantach tematycznych, m.in. „Matematyka I klasa, Trzy, dwa, jeden odlicz!”, „Edukacja I klasa”), prezentując przykładowe propozycje, narzędzia czy rozwiązania dydaktyczne lub organizacyjne¹⁹.

W myśl podstawy programowej „edukacja w klasach I–III realizowana jest w postaci kształcenia zintegrowanego, obejmującego: **integrację czynnościową, metodyczną, organizacyjną i treściową**. Podstawową formą organizowania pracy dziecka powinien być **dzień jego wielokierunkowej aktywności**, a nie klasyczna lekcja szkolna. Kształcenie zintegrowane to koncepcja wieloaspektowej aktywizacji dziecka wraz z potrzebą stałego diagnozowania jego rozwoju, wspieranie funkcji stymulujących rozwój i jednocześnie odrzucenie funkcji selektywnych”²⁰. Dodatkowo podstawa

¹⁹ Więcej o tych programach można przeczytać na stronie www.1klasa.edu.pl. Udostępniamy tam nie tylko aktualną ofertę doskonalenia, lecz także gromadzimy wypracowywane narzędzia i materiały edukacyjne.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r. poz. 356).

określa rolę nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, którzy „organizują edukację dzieci jako dynamiczny proces nadawania osobistego sensu i rozumienia ciągle zmieniającej się rzeczywistości, a nie jako przekaz gotowych informacji”, a prowadzony przez nich „proces edukacji umożliwia eksplorację świata, zdobywanie nowych doświadczeń i interakcję z otoczeniem”²¹.

Daje to całkiem precyzyjny opis tego, w jaki sposób należy zorganizować uczenie się najmłodszej grupy dzieci w szkole (nie tylko od strony formalnej, lecz także dydaktycznej), uwzględniając trzy naturalne strategie uczenia się dzieci:

- ➞ percepcyjno-odtwórczą (uczenie się według przedstawionego wzoru – naśladowanie);
- ➞ percepcyjno-wyjaśniającą (uczenie się częściowo według wzoru, szukanie wyjaśnień i odpowiedzi);
- ➞ percepcyjno-innowacyjną (przekształcanie informacji i tworzenie innowacji, w tym własnych strategii myślenia).

Podstawa programowa precyzuje w tym zakresie szczegółowe zasady kształtowania i rozwijania poszczególnych kompetencji.

Są to:

- 1) **realizowanie programu nauczania skoncentrowanego na dziecku** z uwzględnieniem jego indywidualnego tempa rozwoju i możliwości uczenia się przez:
- ➞ tworzenie **sytuacji edukacyjnych** umożliwiających rozpoznawanie przez uczniów własnych umiejętności, uzdolnień i zainteresowań, prezentowanie ich oraz tworzenie własnych wzorów zabawy, nauki lub odpoczynku oraz dbałość o poczucie u dziecka wpływu na własne wyniki w działaniu, wspieranie rozwoju jego różnorodnych zainteresowań, a nie tylko tych dziedzin, w których ma największe osiągnięcia szkolne (np. poprzez zachęcania uczniów do podejmowania prób samooceny i stosowania różnych technik służących uczeniu się);

²¹ Tamże.

- ➡ stosowanie innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych i metodycznych (np. poprzez stosowanie różnorodnych metod kształcenia, w tym metod organizacyjnych, łącznie z klasami autorskimi);
- ➡ dostosowanie zajęć do intelektualnych potrzeb i oczekiwań rozwojowych dzieci, tak aby stanowiły dla nich wyzwania wystarczająco duże, by zachęcić je do działania, a jednocześnie na tyle małe, by umożliwiały odniesienie sukcesu (np. poprzez uwzględnienia zabaw, gier i aktywności ruchowej jako dominującej formy zajęć);
- ➡ dopasowanie do wymagań wobec dziecka stopnia pomocy (np. poprzez dostosowywanie przygotowywanych materiałów edukacyjnych do indywidualnych, w tym specjalnych i specyficznych, potrzeb uczniów);

2) **wspieranie wielokierunkowej aktywności dziecka** przez organizowanie sytuacji edukacyjnych umożliwiających eksplorowanie, eksperymentowanie, podejmowanie prób rozwiązywania problemów oraz zdobywanie własnych doświadczeń (np. poprzez rozwijanie wiedzy przyrodniczej z wykorzystaniem naturalnego środowiska poza szkołą oraz obserwacji, badań i dziecięcego eksperymentowania);

3) **rozwijanie aktywności badawczej**, a także **działalności twórczej** przez tworzenie warunków do podejmowania przez uczniów zachowań twórczych, które w okresie wczesnoszkolnym wymagają odwagi i poczucia niezależności;

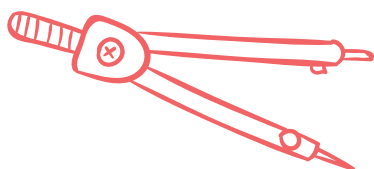
4) rozwijanie **predyspozycji i zdolności poznawczych** dziecka przez wykorzystywanie **myślenia pytajnego** w procesie konstruowania wiedzy (np. zamiast podawania gotowych informacji nauczyciel – za pomocą właściwie dobranych pytań – pozwala uczniom na samodzielne lub wspomagane poszukiwanie odpowiedzi i czerpanie przez nich satysfakcji ze zdobytej wiedzy) oraz poprzez przygotowania uczniów do **myślenia abstrakcyjnego w przyszłości i rozwiązywania problemów** (np. poprzez stawianie przed uczniem rzeczywistych problemów do rozwiązywania);

5) kształtowanie u dziecka **pozytywnego stosunku do nauki** oraz rozwijaniu **ciekawości w poznawaniu otaczającego go świata** i w dążeniu do prawdy (np. poprzez wprowadzanie do nauki elementów zabawy, aby dziecko doświadczało przyjemności z samej realizacji zadań, a nie tylko osiąganego efektu);

7) zapewnienie dziecku **warunków do działania indywidualnego i zespołowego** (np. poprzez zadania wymagające wspólnego uczenia się, wymiany informacji i kooperacji i stwarzanie dziecku okazji do realizacji zabaw i innych działań w grupach rówieśniczych przy jednoczesnym monitorowaniu i wspieraniu ich aktywności oraz umożliwianiu udziału w projektach indywidualnych i zespołowych) oraz organizacja **przestrzeni edukacyjnej** w taki sposób, który zapewnia zdobywanie kompetencji społecznych umiejętności społecznych i stymuluje rozwój poczucia tożsamości umożliwiającą integrację uczniów (np. poprzez aranżację sali do zajęć, która ułatwia i zachęca dzieci do samodzielnego poszukiwania i odkrywania wiedzy, współpracy i zabawy z innymi);

8) **wzmacnianie u dziecka poczucia własnej wartości** oraz **zaspokajanie potrzeby dostrzegania sensu aktywności indywidualnej i współdziałania w grupie** (np. poprzez organizację pracy wyprowadzanej z naturalnych sytuacji edukacyjnych z udziałem całego zespołu, pracy w grupach, pracy indywidualnej) oraz rozwijanie u dziecka przekonania o ważności życia wspólnotowego, wyrażającego się w gotowości do utrzymywania kontaktów społecznych oraz budowania wokół siebie sieci wsparcia społecznego;

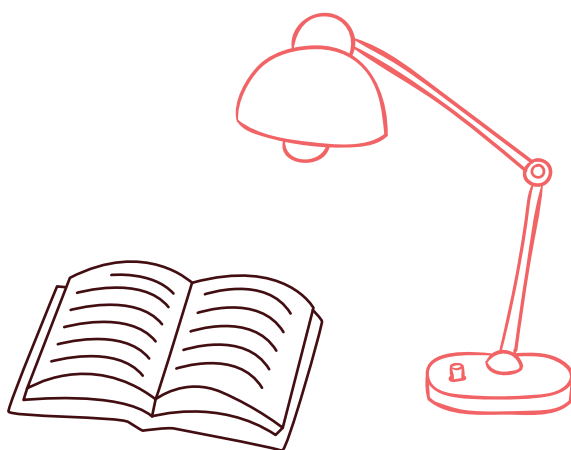
9) wspieranie dziecka w **rozpoznawaniu wartości i norm** oraz określaniu własnego stosunku do reguł prawnych i standardów społecznych przez dawanie przykładu właściwego stosowania tych norm i reguł, a także pobudzanie dziecka do refleksji nad zasadami, które powinno respektować (np. poprzez konsekwentne budowanie społeczności klasowej, zasad w niej obowiązujących, rozwijanych i wzmacnianych w niej relacji i kontaktów);

10) poszanowanie **godności dziecka**, zapewnieniu mu **przyjaznych, bezpiecznych i zdrowych warunków do nauki i zabawy** przez odpowiednią adaptację ucznia wchodzącego do szkoły, monitorowanie procesów emocjonalnych dzieci, w tym rozumienia i kontroli emocji, sprawczości, radzenia sobie z trudnościami (np. poprzez wybór takiego modelu dyscypliny dla klasy/szkoły, który wzmacnia rozwój emocjonalny);

11) zapewnienie dziecku **dostępu do wartościowych źródeł informacji i technologii** oraz tworzenie warunków do zdobywania wiedzy i umiejętności potrzebnych do rozwiązywania problemów z wykorzystaniem metod i technik wywodzących się z informatyki (wyposażenie sal lekcyjnych w część edukacyjną i rekreacyjną oraz w pomoce dydaktyczne, komputery z dostępem do internetu, gry i zabawki dydaktyczne, kącki tematyczne i biblioteczkę).

Wyraźnie widać, że kształtowanie wskazanych w publikacji kompetencji, umożliwiają takie strategie i metody organizacji procesów edukacyjnych, które tworzą **przyjazne warunki do uczenia się, zwiększają motywację do samodzielnego działania** oraz odwołują się do **aktywności uczniowskiej**, stwarzając sytuacje do **samodzielnego lub zespołowego dochodzenia do wiedzy** i czerpania z tego zadowolenia. Kolejny rozdział poświęcimy opisom wybranych strategii i metod oraz prezentacji konkretnych narzędzi, przykładów i dobrych praktyk.

4. NARZĘDZIA, METODY I STRATEGIE KSZTAŁTOWANIA KOMPETENCJI KLUCZOWYCH- PRZYKŁADOWE PROPOZYCJE

Nie mam ambicji przedstawienia wszystkich skutecznych sposobów kształtowania interesujących nas w tym poradniku kompetencji kluczowych u dzieci w wieku wczesnoszkolnym – powstało już wiele opracowań w tym zakresie i do nich w szczególności odsyłam. Bazując na wieloletnim doświadczeniu CEO w pracy ze szkołami, radami pedagogicznymi i pojedynczymi nauczycielami, skupiam się w poradniku na tych, które są w moim przekonaniu niezbędnym minimum, by uczynić inicjowane procesy edukacyjne wśród najmłodszych skuteczniejszymi, a które często przez to, że nie są wprost wyrażone w prawie oświatowym, są zaniedbywane lub uznawane za mniej istotne.

Do tych sposobów – w moim przekonaniu – należą:

- **tworzenie przyjaznych warunków uczenia się dzieci (4.1),**
- **stosowanie właściwe i właściwych metod, i strategii motywacyjnych, w tym oceniania wspierającego (4.2),**
- **tworzenie sytuacji edukacyjnych sprzyjających odkrywaniu, samodzielnemu rozwiązywaniu problemów, twórczości oraz sprawstwa (4.3),**
- **systematyczna współpraca – w zakresie planowania i realizacji procesu edukacyjnego dziecka – z innymi nauczycielami (w tym dziele nie się doświadczeniem i dobrymi praktykami).**

W takiej też kolejności proponuję wybrane rozwiązania, dobre praktyki, metody i narzędzia lub odsyłam do szerszych opracowań. Ostatniemu obszaroowi ze względu na jego obszerność i złożoność poświęcam oddzielny rozdział. Na szczególną uwagę zasługuje też – zwłaszcza w edukacji najmłodszych – współpraca z rodzicami. Centrum Edukacji Obywatelskiej przygotowało publikację, zbierającą w tym zakresie sprawdzone rozwiąza-

nia i dobre praktyki – do niej odsyłam, nie rozwijając tego wątku w tym poradniku²². W przedostatnim rozdziale zachęcam do korzystania z bezpośredniego wsparcia CEO przygotowanego z myślą o nauczycielach i nauczycielkach edukacji wczesnoszkolnej. W ostatnim rozdziale zbieram – w postaci linków – doświadczenia CEO i innych organizacji w zakresie kształtowania wybranych kompetencji kluczowych oraz prowadzenia procesów edukacyjnych wśród najmłodszych uczniów i uczennic.

4.1. KOMPETENCJE KLUCZOWE - WPROWADZENIE

Każdemu procesowi uczenia się, w tym także rozwijaniu kluczowych kompetencji, sprzyja stworzenie takich warunków, w których uczniowie i uczennice będą mieli okazję **poznawać się nawzajem, integrować** i budować klasową społeczność, **poczują się bezpiecznie** oraz polubią **przestrzeń**, w której spędzają czas nauki i zabawy. W tworzenie warunków warto zaangażować rodziców, wszystkie osoby pracujące z naszymi dziećmi w szkole (nauczycieli języków obcych, wychowawców świetlic, wuefistów, bibliotekarki itp.). Dużą rolę odgrywa też dyrektor/ka, którego/której zrozumienie i akceptacja działań wychodzących poza klasę są bardzo istotne.

JAK ZAPEWNIĆ, BY UCZNIOWIE POCZULI SIĘ BEZPIECZNIE W SZKOLE? KILKA RAD NA POCZĄTEK:

 Pomóż im dobrze poznać koleżanki i kolegów z klasy: (z)buduj z nimi społeczność klasową. Warto nie tylko na początku roku szkolnego, ale także w jego trakcie przeprowadzać zabawy integracyjne, które wprowadzają dobry nastrój i życzliwą atmosferę, zapewniają bezpieczeństwo w grupie oraz uczą efektywnej komunikacji; nauczycielom pozwalają obserwować zachowania uczniów, ról, jakie odgrywają w grupie, talentów oraz mocnych stron, a także trudności, z jakimi się borykają.

²² Dobre praktyki edukacji wczesnoszkolnej (red. K. Czeczott-Łukasik, S. Żmijewska-Kwiręg), Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2016, <https://1klasa.szkolazklasa.org.pl/wp-content/uploads/sites/3/2017/10/Dobre-praktyki-w-edukacji-wczesnoszkolnej.pdf> [dostęp 13.07.2019].

- **Spraw, by zasady obowiązujące w klasie były rozumiane i akceptowane:** w ich tworzenie warto włączać uczniów i uczennice – chętniej przestrzegamy reguł, na które się wspólnie umówiliśmy, których jesteśmy współautorami i które są dla nas zrozumiałe.
- **Spraw, by dzieci poznały i polubiły przestrzeń szkolną oraz by miały wpływ na to, jak ona wygląda:** pomóż im oswoić się z otoczeniem ogólnoszkolnym, zapoznaj ze strukturą/przestrzenią szkoły, najważniejszymi osobami (od woźnej po dyrektora) i miejscami (światlica, biblioteka, stołówka).
- **Daj uczniom i uczennicom poczuć, że tworzą jedną społeczność szkolną:** możesz zaprosić do klasy samorząd uczniowski, uczniów i uczennice starszych klas na wspólne czytanie książek lub jakieś zajęcia plastyczne, zorganizować dzień pierwszoklasisty dla wszystkich uczniów klas pierwszych itp.

W dalszej części tego rozdziału znajdziesz sprawdzone w projektach CEO narzędzia, które pomagają we wdrażaniu wybranych wskazówek.

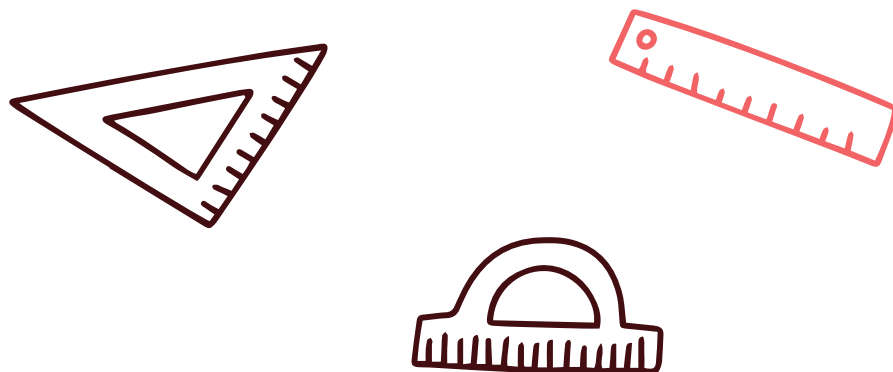
ZBIERZ INFORMACJE O SWOICH UCZNIACH

Każdemu nauczycielowi bardzo potrzebne są informacje na temat umiejętności, predyspozycji, zainteresowań dzieci. Gromadzenie informacji o każdym uczniu osobno to proces, który odbywa się równolegle z budowaniem klasowej społeczności. Możesz je uzyskać:

- bezpośrednio od dziecka (np. pytając o zainteresowania, co lubi, czego się boi; dobrym pomysłem są rozmowy w kręgu, odrysowywanie własnej sylwetki i opisywanie jej najważniejszymi cechami charakteru, kompetencjami itp.);
- od rodzica (np. na zebraniu możesz poprosić rodziców o narysowanie własnego dziecka i opisanie rysunku; wypełnienie kwestionariusza z predyspozycjami dziecka itp.; nie może to być długie; dane zbierane od rodziców powinny wskazywać mocne strony dziecka, jego sukcesy, co cieszy dziecko, co zdaniem rodziców lubi robić, z czym ma problemy, czego nie lubi);

➡ poprzez codzienną obserwację ucznia/uczennicy w różnych sytuacjach edukacyjnych, zabawy; w różnych rolach itp. (przygotowując kartę obserwacji własną lub otwartą, do wypełniania także przez dzieci – powinny się w niej znaleźć oceny sprawności umysłowych, manualnych, ruchowych, rozwoju społecznego i emocjonalnego).

Na podstawie zebranych informacji utwórz profil klasy i indywidualnych uczniów. Będzie on punktem wyjścia do planowania kolejnych działań. Możesz o tym porozmawiać z uczniami i uczennicami, wskazując na różnorodność klasowej społeczności, jej potencjał do realizowania wspólnych zadań oraz dzielenia się swoimi umiejętnościami.

NIEUSTANNIE POMAGAJ DZIECIOM POZNAWAĆ SIĘ NAWZAJEM

- 1) Organizuj zabawy integracyjne, zachęcaj do dzielenia się własnymi zainteresowaniami i umiejętnościami; traktuj pracę zespołową jako element codzienności szkolnej dzieci.

Przykładowe aktywności budujące zespół klasowy²³:

- ☉ Pomysłem na integrację klasy jest **częste zmienianie uczniów siedzących razem w ławkach**. Uczniowie mogą to robić z różną częstotliwością (jedni raz w tygodniu, inni codziennie i w różny sposób). W Szkole Podstawowej nr 4 w Warszawie dzieci stawiają losowo wizytówki lub losują patyczki z imieniem. Uczniowie bardzo szybko zaakceptowali zmianę, witają się z nowym kolegą/nową koleżanką, czasami rozmawiają chwilę na wyznaczony temat. Gdy pojawił się opór (rodziców), nauczyciele tłumaczyli, że jest to sposób nie tylko na integrację, lecz także doskonała profilaktyka przeciw ewentualnym wykluczeniom i przemocy rówieśniczej.
- ☉ **Budowanie mostów przyjaźni**. Poproś uczniów, aby przynieśli na lekcję swoje zdjęcia lub sfotografuj każde dziecko i wydrukuj portrety. Naklejcie zdjęcia na papier i połączcie je rysunkiem mostu. Możecie też zbudować mosty z pudełek, książek lub klocków i za ich pomocą połączyć zdjęcia. Na koniec przeprowadź krótką rozmowę: czy lepiej budować most samodzielnie, czy w zespole?
- ☉ **Kolaż o przyjaźni**. Poproś dzieci o przyniesienie tego, co kojarzy im się z przyjaźnią. Wyjaśnij, że mogą to być zdjęcia, wycinanki z czasopism, książeczki o przyjaciółach. Zróbcie wspólny kolaż o przyjaźni. Koniecznie zawieście go w klasie.
- ☉ **Co nas łączy?** Może nas łączyć na przykład kolor włosów, oczu, pierwsza litera imienia, posiadanie psa, zainteresowanie grami komputerowymi, ulubione potrawy. Poproś kolejno, żeby wstały (podniosły rękę) te dzieci, które mają młodszą siostrę, lubią pić mleko, mają psa albo lubią rysować. Zadbaj, aby każde dziecko przynajmniej raz wstało. Podsumujcie zabawę rozmową o tym, jak wiele nas łączy. Jest to także dobre ćwiczenie rozwijające umiejętność klasyfikowania.
- ☉ **Co lubię robić najbardziej?** Poproś, aby dzieci narysowały, co najbardziej lubią robić. Zbierzcie wszystkie rysunki i je pogrupujcie, aby pokazać, że wiele osób ma podobne zainteresowania. Porozmawiajcie o ulubionych zajęciach dzieci. Zwróć uwagę, że wiele z nich ma związek ze szkołą, a przynajmniej może pomóc w uczeniu się.
- ☉ **Zorganizujcie kącik zainteresowań**. Raz w miesiącu dzieci mogą zaprezentować swoim kolegom lub koleżankom to, co ich interesuje (a np. niekoniecznie jest związane ze szkołą). Mogą zaprezentować swoją kolekcję kamieni, opowiedzieć o ciekawej książce, zrobić pokaz zdjęć z wycieczki z rodzicami, zachęcić do wolontariatu itp.
- ☉ **Klasowy „bookstop”** – uczniowska wypożyczalnia książek i czasopism, przynoszonych z domu (już np. przeczytanych, takich, którymi dzieci chcą się podzielić z innymi).
- ☉ **Szkolna minijadłodzielnia**, czyli taki publiczny karton, do którego każdy może włożyć jedzenie i każdy może je wziąć (więcej informacji – <https://blogiceo.nq.pl/edukacja1klasa/page/4/>).

Polecamy stronę:

<https://1klasa.szkolazklasa.org.pl/materialy/wspolpracujemy-energeizery-lodolamacze/>

²³ Materiał pochodzi z kursu internetowego „Nauczycielka I klasa” realizowanego od kilku lat przez Centrum Edukacji Obywatelskiej i Fundację Szkoła z klasą.

2) Wprowadzaj rytuały, które pomogą dzieciom lepiej się poznawać.

Przykładowe aktywności budujące zespół klasowy:

- ☉ Mogą to być codzienne rytuały, na przykład powitanie i pożegnanie w kręgu, wspólne spożywanie śniadania, piosenka na dzień dobry, płas powitalny, własna nazwa, herb klasy, kalendarz całoroczny, w którym zaznaczone są imieniny i urodziny uczniów, klasowy kolor, klasowy sposób wyrażania aprobaty.
- ☉ Mogą też być rytuały cotygodniowe, na przykład opowiadanie w poniedziałki, co wydarzyło się w sobotę i niedzielę. Pomaga to nauczycielowi dowiedzieć się więcej o zainteresowaniach dzieci, zorientować się, co dzieci smuci, cieszy, co lubią. Dzieci uczą się konstruować wypowiedź, wyrażać emocje, ale też słuchać innych.

3) Twórz sytuacje, w których dzieci mają okazję opisywać swoje uczucia i rozpoznawać uczucia innych.

Przykładowe aktywności budujące zespół klasowy:

- ☉ Możesz z dziećmi czytać cyklicznie książkę „Przyjaciele żyrafy”, która odwołuje się do założeń wychowywania w duchu „Porozumienia bez przemocy”. Jej główni bohaterowie: żyrafa Bibi i szakal Zenon przeżywają różne sytuacje, często bliskie naszym dzieciom. Opisują one nie tylko świat relacji z perspektywy dziecka, ale także uczą odkrywania i nazywania uczuć oraz potrzeb: tych widocznych, wyrażanych spontanicznie, i tych ukrytych głęboko w sercu.
- ☉ W lekturę można włączyć rodziców, czyniąc z tego rytuał (np. każdy czwartek rano) – tak przez pół roku pracowali rodzice uczniów Szkoły Podstawowej nr 2 w Konstancinie-Jeziornie. Po każdej przygodzie odbywały się zajęcia poświęcone usłyszanej historii. Dzieci prowadziły też zeszyty emocji, w których opisywały/rysowały swoje uczucia.

4) Buduj relację z każdym dzieckiem z osobna – komunikat WIDZĘ CIĘ

Przykładowe aktywności budujące zespół klasowy:

- ☉ Dzieci od początku próbują zwrócić na siebie uwagę na wszystkie możliwe sposoby. Od początku pokazuj uczniom i uczennicom, że jesteś zainteresowany/a ich działaniem, że obchodzi cię każdy/każda z nich osobno oraz wszyscy razem.
- ☉ Zwracaj uwagę na każdego z wychowanków i zauważaj, co robi dobrze, starannie dobierając ton i sposób przekazania komunikatu: musi on być zachęcający do poprawnego wykonania czynności, dokładny (nie wystarczy powiedzieć: „źle się zachowujesz” albo „dobrze to robisz” – wskaż, co jest robione źle lub dobrze), pozytywny (nie: „nie rób tak”, ale: „zrób to tak”).

Buduj dobrą atmosferę w klasie²⁴

- 1)** Używaj naturalnego głosu – nie podnoś głosu; cierpliwość i spokój są warunkami absolutnie koniecznymi w pracy z dziećmi.
- 2)** Mów do dzieci tylko wówczas, gdy cię słuchają. Nie staraj się ich przekrzyczeć. Skup na sobie ich uwagę i dopiero wówczas przekaż polecenie, wyjaśnienia, komentarze, na przykład umów się z dziećmi na sygnał dźwiękowy lub gest, który przerywa zabawę czy rozmowę.
- 3)** Używaj umówionych i rozpoznawanych przez dzieci znaków niewerbalnych. Mogą one zastępować lub wspierać komunikaty słowne.

Polecam lekturę publikacji Hermin M.: *Duch klasy*, Wydawnictwo CIVITAS, rozdział 4, str. 58 (Jak zachęcać bez nagród?, w szczególności: metody 4.1 Komunikat „doceniam to“, 4.2 Komunikat „jestem z tobą“, 4.3 Uwaga bez pochwały, 4.7 Pochwały i nagrody dla wszystkich, 4.9 Budowanie ducha klasy).

- 4)** Wykorzystuj wierszyki i rymowanki, które przypominają o regułach zachowania.
- 5)** Przestrzegaj reguł, które egzekwujesz od uczniów. Nauczyciel też musi być punktualny, dotrzymywać słowa, okazywać szacunek uczniom, wyłączyć na lekcji komórkę, nie zajmować się innymi sprawami niż te związane z lekcją.
- 6)** Nie oskarżaj dzieci o brak zainteresowania i postępów w pracy. Bieżącej informacji zwrotnej udzielaj na forum i indywidualnie.
- 7)** Jeśli pojawi się problem, rozwiązuj go najszybciej, jak to możliwe.

²⁴ Materiał pochodzi z kursu online „Nauczyciel/ka I klasa” (autorką jest Grażyna Czetwertyńska). Cały moduł poświęcony budowaniu społeczności klasowej dostępny jest po zapisaniu się na bezpłatny kurs i po zalogowaniu.

- 8) Kiedy jakiś uczeń nie pracuje, rozprasza się, zajmuje czymś innym, zadawaj „naiwne” pytania, np.: „Czy potrzebujesz mojej pomocy?”. Zamiast pytać: „Dlaczego nie pracujesz?” powiedz: „Wydaje mi się, że chcesz mnie o coś zapytać”.
- 9) Podejmuj mediacje pomiędzy uczniami, jeśli dostrzeżesz konflikt. Nie zakładaj, że to się samo rozwiąże albo że wrócisz do sprawy później.
- 10) Miej zawsze przygotowany dobry plan działania i jeszcze lepszy plan rezerwowy, gdyby coś nie wyszło.

Przestrzeń jako wsparcie rozwijania kompetencji uczenia się i kompetencji społeczno-obywatelskich

Gdy porównamy sale lekcyjne te sprzed 100 lat z obecnymi, to znajdujemy niezmienny układ ławek i katedrę nauczyciela, centralny punkt klasy w postaci tablicy, uczniów grzecznie siedzących jeden za drugim. Tymczasem organizacja przestrzeni szkoły powinna być adaptowana do fazy rozwoju dziecka.

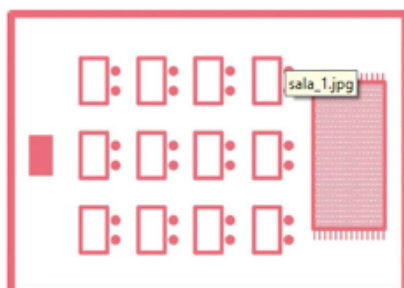
Dobrze zorganizowana przestrzeń ma ogromne znaczenie w procesie uczenia się – od tego, jak ustawisz ławki w klasie, gdzie będziesz prowadzić edukację matematyczną czy przyrodniczą (w ławkach, na dywanie, na dworze), zależy to, jak uczniowie będą się uczyć oraz czy oprócz zagadnień tematycznych będą mieli okazję ćwiczyć się np. we współpracy, komunikacji itp. W praktyce stosowane są 4 podstawowe sposoby układu ławek i sadzania uczniów :

²⁵ Opracowano na podstawie doświadczeń programu „Nauczyciel/ka I klasa” (<https://1klasa.szkolazklasa.org.pl/materialy/uczymy-sie-przestrzen-klasy-wplywa-zachowania-uczniow-uczennic/>) oraz A. Nałaskowski, *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Wyd. Impuls, Kraków 2002; A. Bańka, *Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Behawioralne podstawy projektowania*, Poznań 1999; Kristina Skjold Wennerstrom, Mari Broderman Smeds, *Pedagogika Montessori w przedszkolu i szkole*, Wyd. Impuls, Kraków 2007.

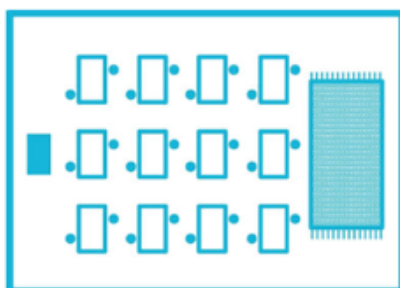
- rzędy – gdy uwaga uczniów ma być nakierowana na słuchanie, odbiór nauczyciela; sprzyja także indywidualnej pracy uczniów;
- podkowa – ławki są ustawione w literę U, a nauczyciel usytuowany jest z przodu; układ ten pozwala mu utrzymywać dobry kontakt z uczniami, monitorować ich indywidualną pracę; zmusza też uczniów do zwiększonego uczestnictwa w zajęciach i większej uważności;
- układ segmentowy – polega na usadzeniu dzieci wokół stolików, tworząc w ten sposób ośrodki pracy zespołowej, ale także indywidualnej, co zwiększa liczbę uczniów zaangażowanych w zadania edukacyjne i ich integruje;
- koło, krąg – posadzenie uczniów na krzesłach w kręgu, bez ławek, stwarza dobre warunki do dobrej komunikacji w trakcie dyskusji i jej dynamiki, ośmiela (zobowiązuje) do udziału w niej; pozwala lepiej obserwować uczniów oraz rozbić wszelkie układy.

W programie „Nauczycielka I klasa” wypracowaliśmy możliwe ustawienia ławek – które z tych rozwiązań można wprowadzić w twojej klasie?

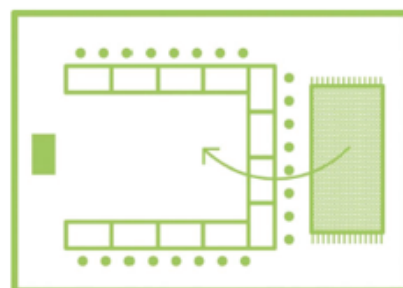
USTAWIENIA STOLIKÓW W SALI LEKCYJNEJ

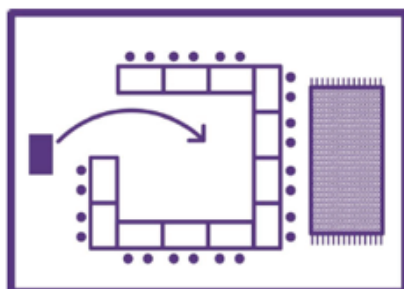
1. **TRADYCYJNE**, najczęstsze przy pracy samodzielnej lub w parach.

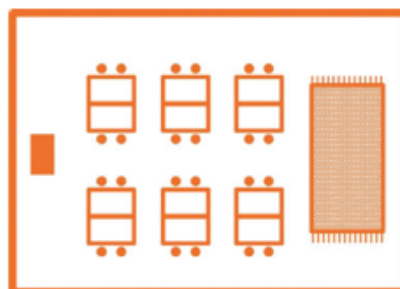
2. **LABORATORYJNE**, sprzyja pracy w parach. Uczniowie siedzą naprzemiennie - naprzeciwko siebie, mogą pracować z różnymi przedmiotami.

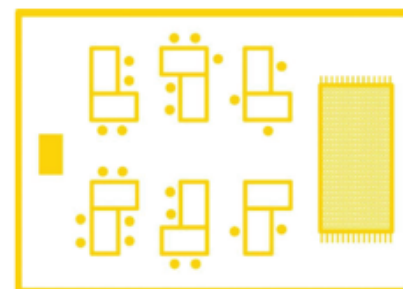
3. **W PODKOWĘ**, ułatwia komunikację z całą klasą, świetne do omawiania różnych zagadnień na forum. Dywan może być z tyłu lub z przodu. Nauczyciel/ka ma swobodny dostęp do wszystkich uczniów.

4. **W KWADRAT**, tworzy przestrzeń do rozmów. Przy tym ustawieniu nie korzystamy z tablicy.

5. **BLIŹNIACZE**, sprzyja pracy w większych grupach, sprawdza się przy pracy metodą projektu.

6. **W LITERKĘ L**, do zajęć grupowych/projektowych różnego typu, łatwo się modyfikuje.

Klasowe ZASADY ZACHOWANIA – zacznij od rozmowy w pokoju nauczycielskim²⁶

Podstawą funkcjonowania wszystkich członków szkolnej społeczności powinny być wspólne reguły. Wymaga to wyboru i przyjęcia przez nauczycieli i nauczycielki w miarę jednorodnego modelu dyscypliny w szkole, który będzie uwzględniał: **zasady postępowania** oraz spójne z **misją i wartościami** szkoły cele profilaktyczno-wychowawcze.

Na samym początku obszar ten powinien zostać przedmiotem rozmowy w pokoju nauczycielskim (minimum z zespołem edukacji wczesnoszkolnej) na temat modeli utrzymywania tzw. dyscypliny w klasie/szkole – rozmowę może zainicjować lider edukacji wczesnoszkolnej lub sam dyrektor/dyrektorka, by przyjrzeć się **różnym modelom wychowawczym** (znanym ze słyszenia lub praktykowanym – ich zestaw znajduje się w tym poradniku) i porozmawiać o tym, czym jest dla nas dyscyplina. W przeprowadzeniu takiej rozmowy mogą pomóc pytania:

- Jakie wartości i cele w pracy z uczniami są dla nas najważniejsze? Co jest ważne dla dzieci – jak one się uczą, jakie są ich potrzeby, jak się rozwijają?
- Który z modeli daje największą szansę na pomoc dzieciom w osiągnięciu przyjętych wartości i celów?
- Który z modeli sprzyja kształtowaniu postaw uczniów przydatnych w ich dalszym życiu?
- Który z modeli sprzyja rozwijaniu wskazywanych przez nas jako istotne kompetencji kluczowych: uczenia się, matematyczno-przyrodniczych, społeczno-obywatelskich czy inicjatywności i przedsiębiorczości?

²⁶ Materiał został opracowany na podstawie scenariuszy warsztatów i spotkań przygotowanych i wykorzystywanych w programie Centrum Edukacji Obywatelskiej – „Edukacja I klasa”.
Sięgnęłam także do: Clifford H. Edwards: *Dyscyplina i kierowanie klasą*, Wyd. Naukowe PWN 2006.

Zasady zachowania i postępowania powinny być oparte na trzech filarach: **wzajemnym szacunku** (który obejmuje nie tylko zachowanie wobec innych, ale też poszanowanie mienia szkolnego), **bezpieczeństwie fizycznym i emocjonalnym** (które obejmuje takie aspekty, jak prawo do popełniania błędów, prawo do zadawania pytań, możliwość uzyskiwania pomocy, akceptację ze strony innych — uczniów i nauczycieli) i **możliwości uczenia się** (zapewnienie możliwości zdobywania wiedzy poprzez stworzenie w klasie warunków sprzyjających uczeniu się).

W określaniu zasad zachowania staramy się **wszystkie reguły formułować w sposób pozytywny** jako spis wspólnie przyjętych, zrozumiałych i akceptowanych reguł. Warto też pamiętać, że konsekwentne przestrzeganie zasad nie polega na wyciąganiu konsekwencji, a na **konsekwentnym pilnowaniu, żeby te zasady nie były łamane**. Tylko w ten sposób upewniamy dzieci, że zasada jest ważna. Reguły dotyczące zachowania powinny być **komunikowane jako środek do realizacji procesów edukacyjnych, a nie cel sam w sobie**.

Końcowym efektem wprowadzania reguł powinno być ich **spisanie w formie klasowej umowy**. Dobrze jest ją umieścić w widocznym miejscu sali i wysłać rodzicom. W młodszych klasach niektóre z zasad można przedstawić w formie graficznej.

Różne MODELE dyscypliny²⁷

Szkoła ma problem z dyscypliną wtedy, gdy nauczyciele:

- nie potrafią wesprzeć rozwoju samodzielnego myślenia i podejmowania odpowiedzialnych decyzji przez swoich uczniów;

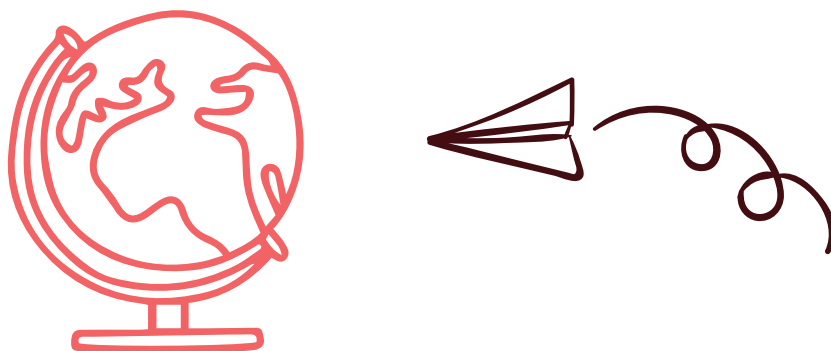
²⁷ Materiał został opracowany na podstawie scenariuszy warsztatów i spotkań przygotowanych i wykorzystywanych w programie Centrum Edukacji Obywatelskiej – „Edukacja I klasa”.

Sięgnęłam także do: Clifford H. Edwards: *Dyscyplina i kierowanie klasą*, Wyd. Naukowe PWN 2006.

- niewłaściwie pojmują proces uczenia się i wymagają od uczniów, by zapamiętywali niezrozumiałe dla nich informacje;
- ustalają sztywne warunki, które dzieci muszą spełnić, żeby poczuć się zaakceptowane;
- stosują system oceniania, który nie skupia się na osobistym rozwoju ucznia, lecz koncentruje na porównywaniu się z innymi;
- sprawują nad uczniami nadmierną kontrolę i nie stwarzają warunków do rozwoju samodzielności i niezależności;
- stosują procedury, które wzmacniają niewłaściwe zachowania.

Jak widać z powyższej listy, to, w jaki sposób zapewniamy w klasie dyscyplinę, ma bezpośredni związek z tym, w jaki sposób planujemy i realizujemy procesy edukacyjne z uczniami i na ile uwzględniamy wspomniane we wcześniejszych rozdziałach możliwości i potrzeby rozwojowe uczniów oraz naszą wiedzę o kompetencji uczenia się dzieci. Bez zapanowania nad tym obszarem trudno oczekiwać skutecznego kształtowania pozostałych kompetencji kluczowych.

Dlatego dyscyplinie poświęcamy w tej publikacji sporo miejsca, przypominając ten niepopularny temat (unikany jako często przywoływany symbol opresyjnej lub bezradnej szkoły). Być może wynika to z nieznaności różnorodnych podejść i modeli dyscypliny lub znajomości i wykorzystywania tych, które od zawsze kojarzyły się z wprowadzaniem tzw. dyscypliny.

Tab. Podstawowe modele dyscypliny w szkole

MODELE	ZAŁOŻENIA	REGUŁY	METODY	REFLEKSJE
MODYFIKOWANIE ZACHOWAŃ	Ludzie rodzą się niezdolni do samodzielnego kierowania własnym zachowaniem. Ludzie nie mają woli i reagują wyłącznie na bodźce zewnętrzne. Trzeba ich zachowanie regulować za pomocą właściwie dobranych wzmoocnień. Aby uczniowie zachowywali się właściwie, potrzebują wskazówek nauczyciela.	Tworzą je nauczyciele. Są powiązane z systemem nagród.	Wzmacnianie pożądanych zachowań uczniów. Ignorowanie nieodpowiednich zachowań. Czasowe wykluczenie. Karanię jako ostateczność.	Nauczyciel ignorują dobre zachowania, a zwracają uwagę na niewłaściwe, wzmacniając złe zachowanie.
STANOWCZE RESPEKTOWANIE PRAW NAUCZYCIELSKICH	Nauczyciele mają swoje prawa, które powinni egzekwować w relacjach z uczniami. Uczniowie nie potrafią kierować własnym zachowaniem. Należy zmusić uczniów do przestrzegania reguł. Karanię sprzyja egzekwowaniu właściwego zachowania uczniów.	Są ustalane i egzekwowane przez nauczycieli.	Określenie swoich zasad i wymagań. Stosowanie kar w celu wymuszenia przestrzegania przez uczniów przyjętych ograniczeń. Korzystanie z systemu pozytywnych konsekwencji. Kary stosujemy zgodnie z wcześniej określonym planem.	Zaangażowanie rodziców i dyrekcji szkoły zapewnia większą skuteczność dyscypliny.
LOGICZNOŚĆ KONSEKWENCJI	Niewłaściwe zachowanie jest związane z potrzebami zwrócenia na siebie uwagi, sprawowania władzy, wzięcia odwetu lub pokazania własnej świadomości. Niewłaściwe zachowanie jest skutkiem złego wyboru sposobu zaspokajania swoich potrzeb. Wyeliminowanie niedopuszczalnego zachowania wymaga ustalenia motywacji do danego zachowania. Dzieci mogą nauczyć się rozumieć własne	Ustalane i egzekwowane są wspólnie przez uczniów i nauczycieli.	Pomoc uczniom w ustalaniu motywów ich postępowania. Umożliwienie uczniom ponoszenie logicznych konsekwencji swego zachowania. W przypadku niewłaściwego zachowania należy zaproponować uczniowi do wyboru dwie możliwości rozwiązania problemu.	Uczniowie będą bardziej skłonni do zastąpienia złego zachowania dobrym wtedy, gdy zrozumieją własne motywacje i zdadzą sobie sprawę z konsekwencji swoich czynów.

	motywy zachowania i w rezultacie przestać się źle zachowywać dzięki nauczycielowi, który pomoże odkryć, mechanizmy takiego zachowania. Pokazanie uczniowi możliwości wyboru pomiędzy dwoma alternatywnymi zachowaniami daje podstawę do tego, by uczeń był w stanie nauczyć się odpowiedzialności. Dzieci lepiej zachowują się w klasie wówczas, gdy ponoszą logiczne konsekwencje. Należy stosowanie zachęty i pochwały. Oddziaływanie na uczniów poprzez klasowe dyskusje.			
ANALIZA TRANSAKCYJNA ZACHOWAŃ LUDZKICH	Zachowanie jest konsekwencją doświadczeń przechowywanych w podświadomości. Uczniowie mogą nauczyć się większej odpowiedzialności, ucząc się, jak pozwolić swemu stanowi <i>Dorosły</i> „nadzorować” stany <i>Dziecka</i> i <i>Rodzica</i>. Uczniowie mogą nauczyć się zmieniać w sposób automatyczny pojawiające się zachowania.	Nie tworzy się takich reguł.	Uczenie dziecka regulowania swego zachowania przez pozostawianie w stanie <i>Dorosłego</i>. Unikanie w relacjach z innymi transakcji rozbieżnych i skrzyżowanych. Komunikowanie się nauczyciela z uczniem ze stanu <i>Dorosłego</i>.	Wiele obecnych zachowań wynika z posiadanych przez człowieka w podświadomości różnych doświadczeń.
SKUTECZNOŚĆ POPRZEC KOMUNIKOWANIE SIĘ	Ludzie motywowani są wewnętrznym pragnieniem bycia dobrym i są zdolni do rozwiązywania własnych problemów. Dzieciom z problemami zachowania można pomóc, zapewniając im doświadczenie ciepłych, opartych na akceptacji stosunków z innymi. Dzieci zwykle buntują się, kiedy dorośli zbyt aktywnie regulują ich zachowanie.	Nie stosuje się żadnych reguł.	Posługiwanie się zasadami aktywnego słuchania wobec uczniów, kiedy mają problem. Komunikowanie się za pomocą komunikatu „JA”.	Dzieci potrafią rozwiązać swoje problemy, jeśli pozwolą im się samodzielnie nad nimi zastanowić, bez nadmiernej ingerencji ze strony dorosłych.

	Nagrody i pochwały mogą osłabić wewnętrzną motywację. Uczniowie będą w stanie rozwiązać własne problemy, kiedy nauczyciel będzie ich słuchał aktywnie. Uczniowie zmieniają swoje niewłaściwe zachowanie, kiedy nauczyciel dostarczy im właściwie skonstruowane komunikaty „JA”.			
ANALIZOWANIE I WYBÓR WŁAŚCIWEGO ZACHOWANIA	Dzieci są zdolne do samoregulacji i mogą się nauczyć kierować własnym zachowaniem. Dzieci uczą się zachowywać odpowiedzialnie, jeśli się im pomoże zbadać wszystkie możliwe konsekwencje ich zachowania oraz dokonać oceny tego zachowania i jego konsekwencji. Zachowanie dzieci motywowane jest potrzebami miłości, władzy, wolności i zabawy. Do zaspokojenia tych potrzeb wybierają albo zachowanie dobre, albo złe. Każdy człowiek ma swój indywidualny sposób zaspakajania własnych potrzeb. Nie można zmuszać dzieci do zmiany przekonań dotyczących tego, jaki jest najlepszy sposób zaspakajania ich potrzeb.	Ustalają je wspólnie uczniowie i nauczyciel.	Nauczyciele pomagają uczniom przeanalizować, a następnie dokonać oceny ich zachowania i konsekwencji, jakie powodują. Pomaganie uczniom w zmianie zachowania, by było zgodne z pożądanymi konsekwencjami. Nauczyciele pomagają uczniom zaspokoić ich potrzeby miłości, władzy, wolności i zabawy w sposób pozytywny i zgodny z zasadami. Tworzenie przez ucznia planu poprawy swojego zachowania.	Złe zachowanie uczniów jest stymulowane nadmiernym przymusem i kontrolą. Kiedy pozwoli się uczniom przejąć kontrolę nad tym, co robią, pomoże to zapobiec większości problemów z zachowaniem.

ROZSADEK W KORZYSTANIU Z PRAW I OBOWIĄZKÓW	Szkoła jest właściwym miejscem, aby przygotować uczniów do życia w demokratycznym społeczeństwie. Uczniowie są w stanie nauczyć się odpowiedzialnego korzystania ze swej wolności osobistej. Uczniowie mogą nauczyć się regulować własne zachowanie tak, aby nie naruszać istotnych interesów szkoły. Uczniowie mogą pomóc w ustalaniu sensownych reguł klasowych. Stosowanie konsekwencji stanowi lepszy sposób poprawy zachowania uczniów a szkole niż kary.	Ustalane są w sposób demokratyczny przez uczniów i nauczycieli.	Pomaganie uczniom w zrozumieniu ich praw i powinności, a także tego, jak jedne wiążą się z drugimi. Uczenie, jak można stosować w warunkach szkolnych prawa do wolności, sprawiedliwości i równości. Uczenie się stosowania reguł, by demokratycznie funkcjonować w szkole i społeczeństwie. Stosowanie szkolnych sądów koleżeńskich do rozstrzygania przez ucznia znaczącej reguły w szkole.	Uczniowie łatwiej zaakceptują takie podejście do dyscypliny, które w znacznej mierze przypomina rzeczywistość, z którą przyjdzie im się zmierzyć w dorosłym życiu.
AUTONOMIA KONTROLOWANA	Dzieci muszą być kontrolowane, żeby zachowywały się prawidłowo. Nauczyciel może uzyskać kontrolę dzięki niewerbalnym sygnałom i gestom. Uczniowie będą się stosować do wskazówek nauczyciela, chcą uniknąć odebrania im ulubionych zajęć. Wzmacnianie dobrych zachowań uczniów zwiększa częstość ich występowania. Pełniejsze zaangażowanie się rodziców i dyrekcji szkoły w utrzymanie dyscypliny w klasie pomaga nauczycielowi uzyskać kontrolę nad zachowaniem uczniów.	Wprowadza i kontroluje nauczyciel.	Zorganizowanie klasy tak, by mieć łatwy dostęp do uczniów. Ustalenie granic dla źle zachowujących się uczniów. Pomijanie uczniów stwarzających szczególne problemy dyscyplinarne. Zawieszanie uczniów w przywilejach i prawach.	W przypadku dostatecznie silnego onieśmielenia lub pod wpływem groźby większość uczniów przestaje się źle zachowywać.

4.2. STOSOWANIE WŁAŚCIWE I WŁAŚCIWYCH METOD, I STRATEGII MOTYWACYJNYCH, W TYM OCENIANIA WSPIERAJĄCEGO

Motywacja dzieci – co sprzyja kształtowaniu kompetencji kluczowych, a co utrudnia ten proces

Dzięki wieloletnim obserwacjom, badaniom i osiągnięciom neurodydaktyki wiemy już wiele na temat warunków, które sprzyjają uczeniu się, zdobywaniu wiedzy i umiejętności oraz gromadzeniu doświadczeń.

Poniżej zestaw typowych motywatorów i demotyatorów – przypominamy je, bo mają one ogromny wpływ na to, jak skutecznie uczą się dzieci, jak rozwijają swoje kompetencje kluczowe, zwłaszcza uczenia się, społeczno-obywatelskie oraz inicjatywności i przedsiębiorczości.

MOTYWATORY

- włączenie emocji
- pobudzenie ciekawości
- znajomość celu lekcji i najistotniejszych elementów, na które należy zwrócić uwagę
- doświadczanie i uruchomienie zmysłów
- świadomość możliwości zastosowania zdobytej wiedzy i umiejętności w praktyce
- odpowiednie wzorce zachowań
- poczucie przyjemności, satysfakcji
- informacja zwrotna (ocenianie wspierające)
- możliwość uczenia się na błędach
- odpoczynek, sen, odpowiednia dieta
- odpowiednia aranżacja przestrzeni do nauki

DEMOTYWATORY

- niezgodny z potrzebami dzieci system lekcyjny
- konieczność siedzenia w ławkach
- wyjaśnianie abstrakcji inną abstrakcją
- przymus uczenia się tego, co nie interesuje dziecko akurat w tym momencie
- ograniczanie lub zakazywanie wspólnego uczenia się
- nieciekawe otoczenie
- niezrozumienie przydatności uczenia się
- ocenianie stopniem („marchewki”)
- brak odpowiedzi na pytania, które ucznia w danym momencie nurtują

Pamiętając o tym, że wśród motywatorów pojawiają się takie czynniki jak: włączenie emocji dzieci i pobudzenie ich ciekawości, doświadczanie i uruchomienie zmysłów czy poczucie przyjemności, satysfakcji, trzeba jednocześnie mieć świadomość, że wybór metod i technik aktywizujących jest uzależniony od wielu czynników i celów, jakie nauczyciel chce osiągnąć, a także specyfiki grupy (klasy szkolnej). W tym kontekście można wyróżnić:

- **metody ułatwiające zrozumienie tematu**, pobudzające do przemyśleń i dyskusji, oraz takie, które powodują wzrost zainteresowania tematem (np. uczenie przez doświadczenie/dociekanie; projekt edukacyjny, wykorzystanie nowych technologii; dyskusje; pytania kluczowe);
- **metody dotyczące rozwoju osoby** („ja”); chodzi w nich o to, aby pomóc każdemu w lepszym poznaniu siebie i swoich przeżyć, w uświadomieniu sobie własnej sytuacji, własnych możliwości i trudności, a także o dodanie uczestnikom odwagi do wyrażania swoich poglądów i życzeń w obecności innych ludzi (do nich należy zaliczyć wszystkie opisane wcześniej strategie dot. budowania społeczności klasowej i tworzenia atmosfery bezpieczeństwa i zaufania, ale także np. strategie oceniania wspierającego opisywane dalej),
- **metody dotyczące rozwoju kontaktów i relacji**, czyli stosunków międzyosobowych: chodzi tu o stworzenie atmosfery zaufania, a nie konkurencji, o lepsze poznanie się, wzajemne zrozumienie i akceptację, tolerancję, umiejętność nawiązywania kontaktów, ale także przewyciężania konfliktów i kryzysów, tak aby nie niszczyły więzi, lecz je pogłębiały (m.in. uczenie we współpracy, metoda projektu edukacyjnego, ale też strategie budowania społeczności klasowej).

W większości szkół szczególny akcent kładziony jest na metody wspierające zapoznanie się z zagadnieniem lub jego utrwalenie (transfer wiedzy), a także zainteresowanie problemem, lecz często zapomina się o równoważeniu ich metodami dotyczącymi rozwoju osoby czy kontaktów i relacji.

Oczywiście jest też tak, że część metod czy strategii zakłada wszystkie te trzy konteksty/aspekty uczenia się. W publikacji staram się wskazywać na takie narzędzia codziennej pracy z uczniami i uczennicami, które z jednej strony umożliwiają angażujący transfer wiedzy, rozwój osobisty w zakresie umiejętności i postaw oraz rozwój kontaktów i relacji dzieci, a z drugiej – koncentrują się na pogłębianiu kompetencji uczenia się, społeczno-obywatelskich oraz inicjatywności i przedsiębiorczości.

Uczenie się we współpracy

Dobrym przykładem metod ułatwiających zrozumienie tematu, rozwój kontaktów i relacji oraz rozwój osoby są wszystkie techniki i metody uczenia się we współpracy – obecnie jeden z najczęściej polecanych modeli uczenia się (nie tylko dzieci). W pracy zespołowej rola nauczyciela jest ograniczona, a wzmacnia się aktywność dzieci. Nauczyciel nie wyręcza uczniów i nie ingeruje w sposób wykonania zadania, ale czuwa i ewentualnie pomaga w podziale pracy. Może też przyjąć pozycję mediatora, eksperta, doradcy odpowiadającego na pytania itp. Czuwając nad pracą zespołów, musi zachować sobie możliwość zmodyfikowania zadania zgodnie z bieżącą oceną sytuacji, możliwości i postępów dziecka.

Wiele badań potwierdza, że praca w grupie jest znacznie efektywniejsza od samodzielnej. Wynika z nich, że praca w małych zespołach:

- ułatwia różnicowanie zadań zależnie od poziomu i zainteresowań uczniów,
- uczy odpowiedzialności za siebie i innych, ułatwia integrację klasy,
- stwarza poczucie przynależności do grupy,

- poprawia relacje między nauczycielem a uczniami,
- wspiera rozwój społeczny,
- ułatwia obserwowanie przebiegu uczenia się,
- sprzyja refleksji i poczuciu odpowiedzialności za własne uczenie się,
- kształci umiejętność współpracy i w sposób naturalny pokazuje jej wartość,
- zwiększa poczucie bezpieczeństwa,
- zmniejsza stres i potrzebę rywalizacji,
- jest inspirująca,
- sprzyja wymianie doświadczeń indywidualnych,
- sprzyja samoocenie,
- pomaga dostrzec siebie na tle grupy.

Wszystko to wzmacnia rozwój społeczny dziecka, dla którego kolega z klasy staje się znaczącym elementem środowiska uczenia się.

Dobrym przykładem organizacji pracy uczniów w grupie są ZADANIA W KAWAŁKACH. To forma pracy zespołowej, angażująca wszystkich uczniów i gwarantująca aktywny udział w lekcji każdego z nich. Zadania mogą dotyczyć edukacji matematycznej (nasz przykład poniżej), ale także innych obszarów edukacyjnych (np. edukacji przyrodniczej, społecznej, polonistycznej).

Zadania w kawałkach mogą służyć wprowadzaniu nowych lub utrwalaniu dotychczasowych treści. Są też dobrym narzędziem do powtórzenia działu/zagadnienia. Każdy nauczyciel może takie zadania opracować samodzielnie, jeśli tylko jasno określi cel, który chce osiągnąć.

<https://1klasa.szkolazklasa.org.pl/materialy/liczymy-propozycje-aktywnosci-arytmetyka-klasach-iii/>
Pod tym linkiem znajdziesz instrukcje nie tylko do zdań w kawałkach, lecz także do innych propozycji grupowej pracy z uczniami i uczennicami w obszarze matematyki (i nie tylko). Wszystkie aktywności proponowane w tym programie zakładają wykorzystanie metod uczenia się we współpracy.

Ocenianie wspierające motywuje do brania odpowiedzialności za swoje uczenie się

Motywacja to stan, w którym człowiek odczuwa **potrzebę i gotowość podjęcia jakiegoś działania** (w tym np. uczenia się). Osoba zmotywowana wykonuje takie czynności, które prowadzą ją do osiągnięcia wyznaczonego celu.

Znamy dwa rodzaje motywacji – **wewnętrzną i zewnętrzną**. Dla skutecznego uczenia się i rozwoju kluczowa jest ta wewnętrzna, rozwijana przez podmiotowe traktowanie dziecka, stwarzanie sytuacji angażujących naturalne dziecięce zaciekawienie, budowanie klimatu współpracy, zaufania i bezpieczeństwa. W szkole jednak najczęściej tworzymy i podlegamy procesom motywacji zewnętrznej – typowym ich przejawem/narzędziem jest niewłaściwe stosowanie oceniania, które może **budować (lub niszczyć) proces uczenia się uczniów**.

W naszych szkołach na każdym etapie edukacji stosujemy **ocenianie sumujące i bieżące**. Ocenianie sumujące odbywa się okresowo, a jego wynikiem jest zwykle ocena wyrażona stopniem (lub np. liczbą słoneczek), a w edukacji wczesnoszkolnej – opisowo. Oceny wyrażone stopniem nie dają dzieciom informacji o tym, co mają poprawić lub zmienić, „zamykają” raczej niż „otwierają” proces uczenia się. Większość ekspertów uważa, że w edukacji wczesnoszkolnej nie należy w ogóle stosować stopni, a jedynie ocenę bieżącą w odniesieniu do konkretnych zadań. Namawiając nauczycieli do rezygnacji ze stopni, zwracamy równocześnie uwagę, że wymaga to dobrej komunikacji z rodzicami, którzy sami od najmłodszych lat dostawali stopnie i nie zawsze rozumieją zasady formułowania oceny opisowej.

Ocenianie bieżące to każda interakcja z uczniem, dotycząca wyników jego pracy i działań. Ocena bieżąca często ma formę słownego komentarza do pracy ucznia i jej rezultatu. Bieżące oceny w edukacji wczesnoszkolnej najczęściej wyrażane są symbolem (kwiatki, kropki, chmurki, słońca itp.). Ocena bieżąca ma charakter roboczy – jej celem jest monitorowanie postępów dziecka i wskazanie, co zrobiło dobrze i w jaki sposób ma poprawiać i doskonalić własną pracę. Duże znaczenie w rozwoju motywacji

dzieci ma ocena bieżąca w formie komentarza słownego – buduje zaufanie i pozwala dziecku szybko zorientować się, nad czym musi jeszcze pracować. Najlepiej, jeśli składa się z 4 elementów – co w pracy jest poprawne, co należy poprawić, jak poprawić i co robić, żeby uczyć się jeszcze lepiej.

Cele oceniania bieżącego dobrze wpisują się w cele **oceniania wspierającego**, które pomagają uczniom zdobywać wiedzę i umiejętności, a nauczycielowi – dowiedzieć się, w jakim stopniu uczniowie opanowali określony materiał i czego zatem powinien dalej uczyć. Ocena ma być wartościową informacją o stanie osiągnięć, sukcesach i brakach w procesie uczenia się i nauczania. Ocenianie wspierające jest strategią pomagającą dzieciom budować wewnętrzną motywację.

Ocenianie wspierające, aby mogło pełnić swoje zadanie – czyli pomagać uczniowi w uczeniu się i doskonaleniu – wymaga od nauczyciela stosowania metod i narzędzi pracy, które wzmocnią aktywność i motywację uczniów/uczennic. Zachęcamy do korzystania z metod stosowanych w ocenianiu kształtującym, m.in.:

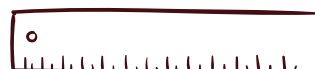
- zasady dłuższego czasu oczekiwania na odpowiedź,
- zasady niepodnoszenia rąk,
- zasady „każda odpowiedź jest dobra”,
- metody losowania osoby zabierającej głos,
- metody „świateł”,
- pracy w parach i małych grupach.

Szczególnie ważne jest ocenianie dzieci dopiero rozpoczynających naukę w szkole poprzez udzielanie im informacji pomagających się uczyć.

Centrum Edukacji Obywatelskiej od wielu lat zachęca do stosowania oceniania kształtującego, które pomaga dziecku w uczeniu się. Więcej o ocenianiu rozwojowym/kształtującym można przeczytać w publikacjach CEO (pod red. Danuty Sterny, ekspertki CEO ds. oceniania kształtującego):

- Oceniam, ucząc – poradnik dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej
- Podstawowe informacje o ocenianiu kształtującym
- Oceniam, Ucząc
- Uczę się w szkole.

Pięć strategii doskonalenia uczenia się²⁸

Organizując procesy edukacyjne, pamiętaj o pięciu strategiach pomagających dzieciom uczyć się.

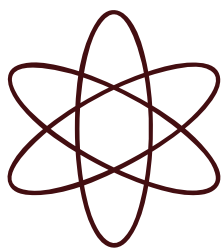
Strategia I – Określanie i wyjaśnianie uczniom celów uczenia się i kryteriów sukcesu.

Z perspektywy ucznia: *Lepiej się uczę, jeśli wiem, po co i czego mam się nauczyć.*

²⁸ Sterna D.: *Uczę (się) w szkole*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.

Działania nauczyciela i uczniów, realizujące I strategię:

- nauczyciel podaje cele, tworzy je razem z uczniami, uczniowie samodzielnie tworzą cele;
- odwoływanie się do celów w trakcie trwania zajęć, wykorzystywanie ich w podsumowaniu lekcji, ocenianie – na ile cele zostały zrealizowane;
- ustalanie, dlaczego celów nie udało się osiągnąć;
- określanie celów i kryteriów z uwzględnianiem dotychczasowej wiedzy uczniów, przywoływanie tej wiedzy, utrwalanie jej;
- praca z kryteriami – uczniowie wiedzą, jakie umiejętności i wiedza są istotne na danej lekcji;
- uczniowie potrafią opisać, jak ważne są informacje, o których jest mowa podczas lekcji, potrafią wytłumaczyć, dlaczego ważne jest, aby zwrócili uwagę na dane treści, potrafią wytłumaczyć, jaki związek mają nowe treści z już przyswojonymi;
- nauczyciel po lekcji wie, jaki jest poziom osiągnięcia kryteriów przez każdego z uczniów; pod koniec lekcji dokonuje podsumowania, stosując różnorodne techniki.

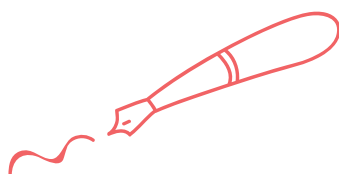
Strategia II – Organizowanie w klasie dyskusji, zadawanie pytań i zadań dających informację, czy i jak uczniowie się uczą.

Z perspektywy ucznia: *Lepiej się uczę, jeśli nauczyciel rozmawia ze mną o moich postępach i w każdej chwili wie, na jakim etapie nauki jestem.*

Działania nauczyciela i uczniów, realizujące II strategię:

- nauczyciel pomaga uczniom śledzić ich postępy w osiągnięciu celu: stosuje proste techniki automonitorowania, organizuje proces samooceny, organizuje ocenę koleżeńską;
- nauczyciel analizuje z uczniami stopień osiągnięcia przez nich kryteriów sukcesu, nauczyciel poświęca czas na podsumowanie tego, co uczniowie już opanowali i jak daleko są do osiągnięcia celu;
- nauczyciel określa postępy całej klasy na drodze do osiągnięcia celu i odpowiednio do tego modyfikuje plan lekcji;
- uczniowie potrafią określić, w czym osiągnęli sukces, zapytani mówią, że chcą dalej czynić postępy;
- nauczyciel docenia osiągnięcia poszczególnych uczniów i całej klasy w trakcie procesu uczenia się – nie ma to charakteru nagradzania stopniami;
- nauczyciel sprawdza stopień opanowania danej części materiału: demonstrując wiedzę, nauczyciel zatrzymuje się przy strategicznych punktach, po każdej części zadaje uczniom zadanie utrwalające;
- zapytani uczniowie potrafią wytłumaczyć, dlaczego nauczyciel robi przerwy w strategicznych punktach i czego oczekuje od nich w tych momentach /kształtowanie umiejętności uczenia się;
- zapytani uczniowie potrafią wytłumaczyć, czego się właśnie nauczyli i sprecyzować najważniejsze zagadnienia;

- nauczyciel pomaga uczniom w skorzystaniu z ćwiczeń pogłębiających ich zrozumienie tematu: prosi o podsumowanie tego, czego się nauczyli dzięki tym ćwiczeniom, prosi uczniów, aby wytłumaczyli, jak to ćwiczenie pomogło im w zrozumieniu tematu;
- uczniowie samodzielnie tworzą notatki, wykorzystują różnego rodzaju mnemotechniki.

Strategia III – Udzielanie uczniom takich informacji zwrotnych, które umożliwiają im widoczny postęp.

Z perspektywy ucznia: *Lepiej się uczę, jeśli nauczyciel udziela mi informacji zwrotnej – co zrobiłem dobrze, co i jak powinienem poprawić i jak mogę się dalej rozwijać.*

Działania nauczyciela i uczniów, realizujące III strategię:

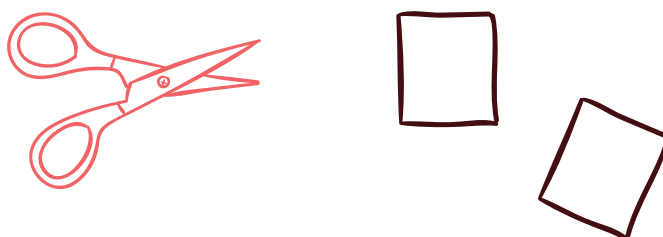
- każdy z uczniów podczas lekcji wie, co zrobił dobrze, a co powinien poprawić i jak to zrobić;
- nauczyciel na bieżąco udziela uczniom informacji zwrotnej w różnej postaci, ma ona charakter indywidualny;
- informacja zwrotna odnosi się do kryteriów, ustalonych wcześniej do lekcji lub do zadania;
- uczniowie udzielają sobie nawzajem informacji zwrotnej lub w formie samooceny.

Strategia IV – Umożliwianie uczniom korzystania z siebie nawzajem jako zasobów edukacyjnych.

Z perspektywy ucznia: *Lepiej się uczę, jeśli korzystam z wiedzy i umiejętności moich koleżanek i kolegów.*

Działania nauczyciela i uczniów, realizujące IV strategię:

- nauczyciel poleca przygotowanie odpowiedzi w parach bądź w grupach;
- nauczyciel wykorzystuje metodę, w której uczniowie zadają sobie wzajemnie pytania;
- nauczyciel uczy uczniów zasad pracy metodą projektu;
- uczniowie sprawnie pracują metodą projektu (podział ról i prac);
- nauczyciel uczy uczniów formułowania i udzielania informacji zwrotnej;
- uczeń po zapoznaniu się z informacją zwrotną kolegi wie, co zrobić dobrze, co i jak ma poprawić;
- urządzenie sali lekcyjnej umożliwia pracę w grupach;
- pracując w grupie, uczniowie wyraźnie współdziałają, aby pogłębić wiedzę lub przećwiczyć umiejętności, strategie lub procesy: zadają sobie nawzajem pytania, otrzymują informację zwrotną od kolegów.

Strategia V – Wspomaganie uczniów, by stali się odpowiedzialnymi autorami procesu swojego uczenia się.

Z perspektywy ucznia: *Lepiej się uczę, gdy jestem świadomy, jak przebiega proces mojego uczenia się i odpowiadam za niego.*

Działania nauczyciela i uczniów, realizujące V strategię:

- nauczyciel prosi uczniów o podsumowanie własnej pracy nad zagadnieniem;
- nauczyciel dyskutuje z uczniami: co im pomaga, a co utrudnia uczenie się;
- nauczyciel prosi uczniów o wskazówki, w jaki sposób chcieliby być uczeni;
- uczeń potrafi wytłumaczyć, co jest dla niego jasne, a z czym ma trudności;
- zapytany uczeń potrafi ocenić wkład własnej pracy;
- zapytany uczeń potrafi wytłumaczyć, co mógłby zrobić, aby poprawić swoje uczenie się;
- uczeń potrafi określić, co mu pomaga, a co utrudnia w uczeniu się;
- uczniowie angażują się w zadania wymagające powiązania treści z zainteresowaniami;
- uczniowie chętnie wypowiadają się na temat własnych doświadczeń.

Portfolio i zeszyt OK

Narzędziem, które sprzyja rozwojowi motywacji oraz monitorowaniu własnego procesu uczenia się, jest teczka ucznia – **portfolio** oraz wprowadzany przez CEO – **zeszyt OK**.

Celem tworzenia **teczki** dziecka jest dokumentowanie jego pracy, rozwoju i osiągniętych przez niego sukcesów. Dla dziecka gromadzenie takich materiałów jest po prostu przyjemne, dla nauczyciela – pomocne w monitorowaniu jego pracy, zwłaszcza postępów w osiągnięciu wyznaczonych celów. Teczka powinna być zaprojektowana z myślą o uczniu – to on jest jej twórcą i głównym użytkownikiem i wspólnie z nauczycielem decyduje, co się w niej znajdzie.

Teczka dziecka to także materiał dla rodzica, pokazujący drogę, którą przebyło dziecko. W przypadku konsultacji indywidualnych z nauczycielem pozwala też odnosić się do konkretnych przykładów.

Zeszyt OK jest zeszytem prowadzonym przez ucznia/uczennicę, w którym widoczne są dowody na jego/jej uczenie się: zapisy dotyczące stosowania w codziennej praktyce (przez nauczyciela, a tym samym i ucznia) najważniejszych elementów oceniania kształtującego: celów lekcji, kryteriów sukcesu; samodzielnie sporządzone przez uczniów notatki merytoryczne, będące dowodem na rozumienie zdobywanej wiedzy (w dowolnej, wybranej przez właściciela/właścicielkę zeszytu formie – może to być tabela, schemat, rysunek, mapa myśli itp.); refleksje uczniowskie, stanowiące realne odniesienie się ucznia/uczennicy do tego, czego udało mu/jej się nauczyć.

Więcej o zeszycie OK znajdziesz w publikacji:

https://as.ceo.org.pl/sites/as.ceo.org.pl/files/6.ok_-_zeszyt.pdf
oraz na stronie www.okzeszyt.ceo.org.pl

4.3. TWORZENIE SYTUACJI EDUKACYJNYCH SPRZYJAJĄCYCH ODKRYWANIU, SAMODZIELNEMU ROZWIĄZYWANIU PROBLEMÓW, TWÓRCZOŚCI ORAZ SPRAWSTWU²⁹

Jak pobudzać ciekawość uczniów i uczennic?

Prowadzone w ostatnich latach badania potwierdzają³⁰, że ciekawość jest nie tylko potrzebna w procesie uczenia się, lecz także może zapewnić sukces w szkole w tej samej mierze, co wrodzone zdolności.

Jak ją w codziennej szkolnej praktyce pobudzać?

➡ **Nieustannie intryguj uczniów.** Wymyśl ciekawy temat, zadaj intrygujące pytanie, przynieś przedmiot budzący ciekawość i nawiązujący do wprowadzanego zagadnienia, przyjdź przebrany, przyprowadź nieoczekiwanego gościa, „odwróć lekcję” – oczywiście pomysłów na zaciekawienie uczniów jest wiele. Ważne jednak, byś wiedział, czemu ma to służyć, do czego prowadzić.

➡ **Zadawaj pytania kluczowe.** Do każdego bloku zajęć sformułuj pytanie, które zaintryguje uczniów i zaprosi do wspólnego poszukiwania wiedzy. Zadaj je we właściwym momencie zajęć, powracaj do niego w toku lekcji/bloku, pozwalaj uczniom wymyślać odpowiedzi.

Pytania kluczowe: • pokazują uczniom szerszą perspektywę zagadnienia • są ściśle związane z celem lekcji • skupiają w sobie główną problematykę lekcji • mają spowodować zainteresowanie ucznia tematem • odpowiedź na to pytanie uczeń powinien uzyskać podczas lekcji.

Pytania kluczowe powinny ponadto: podkreślać cele uczenia i przyspieszać ich realizację, wzbudzać chęć uzyskania odpowiedzi na pytanie, angażować wszystkich uczniów, stawiać im wyzwanie, zachęcać uczniów do samodzielnego myślenia i poszukiwania odpowiedzi, zachęcać do uzasadniania poglądów i sposobu rozumowania.

Pytanie kluczowe możemy zastąpić: definicją, twierdzeniem czy prowokacją, niedokończoną opowieścią, mapą z wymyślonymi znakami itp., czyli wszystkim, co pobudzi do myślenia i wychodzi poza schemat.

Więcej o pytaniach kluczowych:

<https://ok.ceo.org.pl/techniki-zadawania-pytan-pytania-kluczowe>

²⁹ Fragment został opracowany na podstawie treści kursu „Nauczycielka I klasa” – zachęcamy do udziału, by pogłębić poruszane zagadnienia, wdrożyć nowe rozwiązania pod opieką mentora/-mentorki i uczyć się od innych podczas dzielenia się refleksjami, dobrymi praktykami.

Kurs jest bezpłatny, treści dostępne po zgłoszeniu się i zalogowaniu.

³⁰ Szkoccy naukowcy przeprowadzili 20 badań obejmujących 50 tys. studentów: analizowali cechy osobowości w odniesieniu do sukcesu akademickiego i odkryli, że ciekawość przynosi podobny efekt, jak sumienność.

➡ **Wywołuj emocje** (np. ciekawość, radość), **angażuj zmysły** (słuch, wzrok, dotyk), **twórz przestrzeń do działania** (eksperymenty, aktywność twórcza). Zwiększa to aktywność w hipokampie, odpowiedzialnym za formowanie nowych śladów pamięciowych.

Dobrze to obrazuje towarzyszący programowi „Nauczycielka I klasa” model „edukacji I klasa”, w którym wskazujemy 10 głównych obszarów edukacji wczesnoszkolnej (choć pewnie nie tylko), wydzielonych według kryterium tego, jakie zmysły angażujemy w proces edukacyjny oraz jaki rodzaj działania.

Na stronie <https://1klasa.szkoiazklasa.org.pl/materialy/?program=nauczycielka-1-klasa> można wyszukać opracowane przez Centrum Edukacji Obywatelskiej i Fundację Szkoła z klasą materiały do pracy podzielone właśnie według tych obszarów.

➡ **Projektuj sytuacje uczenia się przez doświadczenie/dociekanie/-działanie.** Źródłem zdobywania i weryfikowania wiedzy jest doświadczenie, a uczenie ma następować na skutek działania. Nauka ma przebiegać niejako przy okazji pobudzania wrodzonych zdolności dzieci oraz wzbogacania ich doświadczeń. Uczniom należy stawiać problemy do rozwiązywania – szukając odpowiedzi i rozwiązań, gromadzą wiedzę. Proces uczenia się w większym stopniu powinien przypominać proces badawczy.

Z dziećmi z klas I–III można w szkole pracować zupełnie inaczej, niż robi to większość szkół. Można rozwijać ich kompetencje podczas zajęć kuchennych, teatralnych czy podróżniczych. Takie dobre praktyki nauczania stosują dyrekcja i nauczyciele z **Zespołu Szkół w Radowie Małym**. Zachęcamy do obejrzenia krótkich filmów o tym, jak można uczyć matematyki w kuchni, jak inaczej pracować w klasach i jak tworzyć projekty z najmłodszymi uczniami – <http://eduentuzjasci.pl/radowo>. Więcej o projektach piszę w dalszej części naszej publikacji. Polecamy też odrębny poradnik Akademii Liderów Oświaty SUS poświęcony wyłącznie metodzie projektu. Dobrym przykładem ogólnopolskiej inicjatywy promującej uczenie przez dociekanie są **Kluby Młodego Odkrywcy**, inicjowane przez Polsko-Amerykańską Fundację Wolności oraz Centrum Nauki Kopernik czy **zajęcia warsztatowe prowadzone w ramach tzw. „trzeciej misji uniwersytetu”** (m.in. przez Instytut Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Przyrodniczy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, z którymi CEO realizuje projekty skierowane także do najmłodszych uczniów w szkole).

Zachęcam także do zaglądania na bloga „**Nauczyciel/ka I klasa**”, gdzie umieszczamy różne zewnętrzne (polskie i międzynarodowe) dobre praktyki uczenia przez działanie i uczenia przez dociekanie/doświadczenie, także te najbardziej eksperymentalne (np. szkoła leśna).

➡ **Sięgaj do rozwiązań z pedagogiki przygody.** Zakłada ona, że nauka musi się wiązać z emocjami, przeżyciem, osobistym doświadczeniem i dlatego, zamiast podawać gotowe fakty do zapamiętania, lepiej skłaniać do samodzielnego działania: eksperymentowania, popełniania błędów i wyciągania z tego wniosków, stawiania problemów i szukania rozwiązań. W myśl założeń tej teorii szkoła ma wykorzystywać zainteresowania uczniów, ich hobby i pasje, zwłaszcza poprzez zajęcia aktywizujące w terenie (obozy, wycieczki itp.). Wychowanie łączy się z poszanowaniem i kształtowaniem samodzielności uczniów, przy jednoczesnym nacisku na rozwój społeczny dzieci i budzenie w nich odpowiedzialności za innych członków grupy.

➡ **Bądź na bieżąco z teoriami, ruchami i inicjatywami bazującymi na odkryciach neurodydaktyki.** Zachęcamy do lektury archiwum bloga dr Marzeny Żylińskiej oraz śledzenia jej aktywności na rzecz zmiany w polskiej szkole (ruch „Budzące się szkoły”). Polecamy też artykuły współpracujących z CEO ekspertów i ekspertek: Trzy style uczenia się; Trzy szkoły psychologiczne; Co nauczyciele powinni wiedzieć o mózgu.

Projekty jako przykład uczenia się przez działanie

Jak podkreślaliśmy wcześniej, dziecko uczy się i poznaje świat w działaniu, toteż w nauczaniu najmłodszych powinny przeważać metody praktyczno-eksploracyjne – do takich należy przede wszystkim tematyczny projekt edukacyjny (w tym projekt badawczy).

Projekt dla najmłodszych uczniów składa się dokładnie z tych samych elementów co wszystkie projekty edukacyjne, chociaż etap wprowadzający – obudzenie zainteresowania – ma w tym przypadku absolutnie zasadnicze znaczenie³¹.

W ramach programu „Warmińsko-Mazurski Uniwersytet Młodego Odkrywcy” CEO przygotowało poradnik metodyczny wspierający najmłodszych uczniów i uczennice w realizacji projektu. Poniżej przedstawiamy opracowany na podstawie poradnika wyciąg dotyczący poszczególnych etapów projektu badawczego w klasach I–III oraz roli nauczyciela.

I KROK – Sformułowanie problemu/tematu i celów projektu. Istotne jest, żeby wybrany temat odpowiadał na potrzeby i zainteresowania uczniów oraz by został uzgodniony w zespole. Zadaniem nauczyciela – opiekuna zespołu jest zadbanie o to, by temat był możliwy do zrealizowania w warunkach, jakimi szkoła dysponuje, adekwatny do możliwości uczniów, i jednocześnie na tyle ambitny, żeby umożliwić rozwój umiejętności, kompetencji i wiedzy uczniów.

Do zadań nauczyciela/ki należy: przybliżenie uczennicom i uczniom problemu, którym mają się zająć, oraz tego, w jaki sposób problem ten przejawia się w ich najbliższym otoczeniu i dlaczego wart jest ich uwagi i wysiłku; zadbanie o to, by temat był możliwy do zrealizowania w warunkach, jakimi szkoła dysponuje, adekwatny do możliwości uczniów, i jednocześnie na tyle ambitny, żeby umożliwić rozwój umiejętności, kompetencji i wiedzy uczniów; wyjaśnienie uczennicom i uczniom, jakie będą efekty projektu, co powstanie w rezultacie ich pracy (produkty), jak i czego się nauczą i do czego ta wiedza przyda im się obecnie i w przyszłości.

³¹ Dorota Klus-Stańska, Marzenna Nowicka, *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, WSiP, 2005.

II KROK – Planowanie działań. Kolejnym zadaniem grup projektowych, po wyborze tematu, jest zaplanowanie działań badawczych. Planowanie pracy powinno być prze-myślane oraz dopasowane do wieku i możliwości uczniów w danym zespole. Należy zwrócić szczególną uwagę na to, aby poszczególne działania były możliwe do wykona-nia w określonym przedziale czasowym. Bardzo dużym wsparciem będzie tu nauczy-ciel/opiekun dyskretnie korygujący ustalenia członków zespołów.

Do zadań nauczyciela/ki należy: koordynowanie procesu planowania uczniów i uczennic; dopilnowanie, aby planowane działania były adekwatne do wieku i możli-wości uczniów w danym zespole; zwrócenie uwagi na to, aby poszczególne działania były możliwe do wykonania w określonym przedziale czasowym; dyskretnie korygo-wanie ustaleń członków zespołów – jeśli projekt nie zostanie realistycznie zaplanowa-ny, to nie powiedzie się na dalszych etapach.

III KROK – Działanie. To realne działania uczniowskich zespołów projektowych – poszukiwanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze, stawiane już na początku w KROKU 1, potem także w KROKU 2. Takie pytania mogą pojawiać się przez cały czas, ponieważ podczas stawiania hipotezy, czyli formułowania tematu nie jesteśmy w stanie przewidzieć do końca, co się może wydarzyć podczas realizacji badań tereno-wych, czy przy przeprowadzaniu doświadczeń i eksperymentów. W tym kroku ważne jest gromadzenie materiałów do prezentacji wyników.

Do zadań nauczyciela/ki należy: stworzenie uczniom możliwości wykonania wyzna-czonych zadań, rejestrowania ich w określony sposób i nadzorowania, aby wszystkie materiały trafiły w wyznaczone miejsce; motywowanie uczniów poprzez wyjaśnianie im, jakie mogą osiągnąć sukcesy, włączanie ich w opracowanie **mapy zasobów wiedzy**, proponowanie działań na rzecz projektu, stawianie im nowych wyzwań pogłębiających wiedzę związaną z tematem projektu; regularne sprawdzanie postępy zespołów; w razie konieczności pomoc w rozwiązywaniu trudnych problemów, kon-fliktów w zespołach itp. (ale bez narzucania właściwych rozwiązań nawet wtedy, gdy coś nie wychodzi, lecz poprzez skłanianie do refleksji za pomocą pytań, zachęcanie do dyskusji i poszukiwania przyczyn).

IV KROK – Prezentacja i podsumowanie. Ostatnim etapem pracy uczestników kursu będzie przygotowanie prezentacji efektów oraz podsumowanie – refleksja nad prze-biegiem pracy projektowej (KROK 4 „Prezentacja i podsumowanie”). Prezentacja może być przeprowadzona dla uczniów klas I–III (a także klas „0”). Uczniowie mogą również przedstawić efekty swojej pracy rodzicom lub innym zaproszonym gościom (np. koleżankom i kolegom z innej, wspólnie wybranej klasy).

Do zadań nauczyciela/ki należy: wsparcie zespołów w przygotowaniu prezentacji; moderowanie procesem refleksji (na poziomie indywidualnym i zespołowym); skoor-dynowanie podsumowania całego projektu.

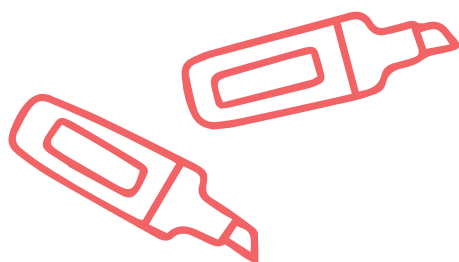
Przykłady projektów w klasach I–III oraz przydatne scenariusze pracy znajdziesz też w publikacjach Fundacji Inicjatyw Obywatelskich „Z małej szkoły w wielki świat”.

5. ROZWÓJ OSOBISTY NAUCZYCIELA I WSPÓŁPRACA Z INNYMI NAUCZYCIELAMI JAKO CZYNNIKI SUKCESU W UCZENIU (SIĘ)

5.1. PROFIL KOMPETENCYJNY NAUCZYCIELA/KI EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

Naturalną potrzebą dziecka jest identyfikowanie się z takimi autorytetami, które dziecko mogłoby naśladować i od których mogłoby przejmować poglądy oraz wiedzę. Kluczowa zatem jest obecność takiego dorosłego, który – poprzez właściwe organizowanie procesu edukacyjnego, ale także własny rozwój i nadążanie za współczesnymi odkryciami i teoriami naukowymi oraz innowacyjnymi metodami i strategiami uczenia się – rozbudza w dziecku zainteresowanie uczeniem (się), odkrywa i rozwija jego zdolności oraz nieustannie tworzy warunki do prezentowania własnych osiągnięć.

O wartości nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej pisałam na początku – w tym rozdziale prezentuję model „idealnego” nauczyciela/nauczycielki edukacji wczesnoszkolnej. To oczywiście subiektywna propozycja zestawu kompetencji (wiedzy, umiejętności i postaw), które – zdaniem autorki – powinny cechować osobę uczącą w klasach I–III, aby wzmocnić proces nabywania i rozwijania przez uczniów i uczennice w wieku wczesnoszkolnym kompetencji kluczowych (zwłaszcza uczenia się, społeczno-obywatelskich, inicjatywności i przedsiębiorczości).

Tab. Profil kompetencyjny nauczyciela/nauczycielki edukacji wczesnoszkolnej³²

WIEDZA	UMIEJĘTNOŚCI	POSTAWY
NAUCZYCIEL/NAUCZYCIELKA:		
Zna najnowsze teorie i badania dotyczące uczenia się. Zna sposoby rozpoznawania i planowania pracy z uczniem bazujące na wiedzy o indywidualnych możliwościach i potrzebach w zakresie uczenia się. Zna metody i techniki pracy angażujące i rozwijające uczniów w zakresie kompetencji kluczowych: - wskazuje przykładowe strategie i formy uczenia się oparte na pracy zespołowej i indywidualnej; - zna sposoby wykorzystania wybranych strategii i form pracy w codziennej pracy w szkole; - wskazuje przykłady innowacji i eksperymentów pedagogicznych oraz potrafi określić ich przydatność w rozwoju uczniów; - zna zasady konstruowania sytuacji problemowych rozwijających kompetencje kluczowe uczniów. Zna strategie i elementy oceniania kształtującego oraz ich znaczenie w kształtowaniu kompetencji kluczowych. Zna najważniejsze aspekty projektowania i prowadzenia zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych służących rozwijaniu kompetencji kluczowych.	Stosuje wiedzę o najnowszych badaniach na temat uczenia się do planowania pracy z uczniem. Projektuje zajęcia, uwzględniając indywidualne predyspozycje uczniów oraz ich potrzeby i style uczenia się. Stosuje strategie i metody prowadzące do aktywnego budowania wiedzy na zajęciach przedmiotowych, w innych sytuacjach edukacyjnych i wychowawczych: - wykorzystuje doświadczenie, obserwację, uczenie przez działanie; - tworzy warsztat badawczy dla dzieci pozwalający odkrywać im reguły i prawidłowości; - przygotowuje i przeprowadza ćwiczenia pobudzające zdolności myślenia analitycznego i krytycznego oraz twórczego podejścia do danego problemu; - wykorzystuje środki skłaniające uczniów do opisywania zjawisk w sposób enaktywny, ikoniczny i symboliczny; - formułuje zadania otwarte i stymulujące aktywność uczniów; - dobiera metody nauczania pozwalające wykorzystać rozmaite strategie uczenia się; - wykorzystuje pedagogikę zabawy i uczenia przez ruch. Stosuje różne formy oceniania w celu określania i doceniania postępów ucznia oraz tworzenia kultury uczenia się. Organizuje przestrzeń sprzyjającą uczeniu się i budowaniu autonomii ucznia w taki sposób, aby każdy uczeń doświadczał pozytywnych skutków wykonanych zadań.	Jest otwarty na nowe idee, koncepcje, uczenie się od innych. Wspiera aktywność i samodzielność uczniów w procesie uczenia się; wspiera ich w wytyczaniu własnych celów i podejmowaniu kroków prowadzących do ich osiągnięcia. Jest gotowy do kompleksowego wspierania uczniów w rozwoju edukacyjnym. Dostrzega potrzebę kształtowania kompetencji kluczowych i ich wpływ na proces uczenia oraz na powodzenie uczniów w dorosłym życiu. Angażuje się w tworzenie w klasie i szkole atmosfery zaufania, otwartości i wzajemnego szacunku. Buduje konstruktywne kontakty z uczniami, potrafi cierpliwie ich wysłuchać, jest gotowy do pomocy. W pracy z uczniami, nauczycielami i rodzicami prezentuje postawę otwartości i gotowości współpracy. Jest gotów do działania niesza-blonowego i wykazuje dużą elastyczność w procesie dydaktycznym. Jest kreatywny i autonomiczny.

³² Prezentowany profil to efekt kilkumiesięcznych prac w zespołach tematycznych projektu pilotażowego ORE dot. wspomagania rozwoju szkół w zakresie kształtowania kompetencji kluczowych. W jego konstrukcji odwołujemy się do P. Brett, P. Mompoin-Gaillard, M.H. Salema, *Edukacja obywatelska i edukacja na rzecz praw człowieka jako zadanie wszystkich obywateli. Opis kompetencji nauczycielskich i sposobów ich opisanie, Rada Europy, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012*. Na potrzeby projektu powstały profile kompetencyjne nauczycieli dot. poszczególnych kompetencji – w tym opracowaniu autorka podjęła próbę opisanie całościowego profilu kompetencyjnego nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej, z uwzględnieniem jego roli wobec uczniów i w sytuacjach edukacyjnych oraz jego relacji do otoczenia edukacyjnego oraz samego siebie.

Zna reguły tworzenia przestrzeni sprzyjającej uczeniu się i budowania autonomii ucznia oraz budowania dobrych relacji z uczniami i uczennicami. Wie, jaka wiedza, jakie umiejętności i postawy powiązane są z poszczególnymi kompetencjami kluczowymi. Wie, w jakich aktach prawnych określony jest obowiązek oraz zalecane warunki kształtowania kompetencji kluczowych.		
RELACJE Z OTOCZENIEM		
Rozumie znaczenie współpracy nauczycieli w doskonaleniu pracy nad kształtowaniem kompetencji kluczowych w szkole i poza nią. Zna różnorodne metody uczenia się dorosłych we współpracy.	Korzysta z zasobów środowiska lokalnego (np. instytucji i organizacji) w procesie kształtowania kompetencji kluczowych: - współpracuje z innymi nauczycielami w celu wymiany doświadczeń i organizacji wspólnych działań, korzystając z różnorodnych metod samokształcenia; - poszukuje partnerów do współpracy; - współpracuje z rodzicami uczniów, organizując np. przedsięwzięcia pozalekcyjne i pozaszkolne. Korzysta z różnorodnych źródeł informacji pod kątem własnego rozwoju i inicjowania działań uczniów na rzecz ich rozwoju.	Jest otwarty na współpracę z innymi nauczycielami, rodzicami, instytucjami kultury, uczelniami wyższymi, organizacjami wspierającymi edukację, środowiskiem lokalnym itp. w celu włączenia ich do wspólnych działań, lepszej organizacji procesu kształcenia i wzbogacania treści zajęć edukacyjnych.
ROZWÓJ OSOBISTY NAUCZYCIELA		
Wie, gdzie szukać informacji na temat efektywnego doskonalenia zawodowego: wewnątrz i na zewnątrz szkoły.	Określa swoje zasoby i planuje doskonalenie zawodowe. Potrafi korzystać z różnorodnych zasobów edukacyjnych adekwatnie do potrzeb bieżących, jak również w kontekście długofalowego rozwoju własnego	Wykazuje się autorefleksją na temat swojej pracy: - poddaje weryfikacji przebieg i efekty swojej pracy; - wyciąga wnioski służące dalszemu doskonaleniu w zakresie prowadzenia procesów edukacyjnych. Poddaje refleksji swoje postępowanie w relacjach nauczyciel–uczeń i jego wpływ na uczniów. Jest zmotywowany do uczenia się przez całe życie

5.2. MOŻLIWOŚCI ROZWOJOWE NAUCZYCIELA/KI EDUKACJI Wczesnoszkolnej³³

Doskonalenie zawodowe jest elementem rozwoju każdego nauczyciela i nauczycielki. To celowy, zaplanowany i ciągły proces kształcenia – realizowany przez różne instytucje lub w toku samokształcenia – polegający na podwyższaniu zawodowych kompetencji i kwalifikacji oraz rozwoju osobowości. Doskonalenie nauczycieli może być realizowane jako:

- samokształcenie (m.in. indywidualne lektury publikacji specjalistycznych, czasopism branżowych, korzystanie z zasobów w sieci, współpraca z uczelniami, organizacjami pozarządowymi, instytucjami lokalnymi, rozmowy prywatne);
- wewnętrzne doskonalenie nauczycieli (rozumiane także przez autorkę jako uczenie się we współpracy – patrz podrozdział 5.3);
- zorganizowane doskonalenie realizowane poza szkołą (zewnętrzne szkolenia i kursy doskonalące i kwalifikacyjne, konferencje, studia podyplomowe prowadzone przez różne instytucje publiczne i niepubliczne, wyspecjalizowane w kształceniu dorosłych).

Doskonalenie zawodowe może pełnić cztery funkcje³⁴:

- pomaga młodym nauczycielom wdrożyć się w wykonywany zawód (f. adaptacyjna),
- podnosi kompetencje i kwalifikacje adekwatnie do pojawiających się wyzwań i wymagań (f. wyrównawcza),

³³ Opracowano na podstawie: Kosiba G.: *Doskonalenie zawodowe nauczycieli – kategorie, kompetencje, praktyka* [online dostęp 13.07.2019]

<http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/17/30>;
Pakiet do samokształcenia dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, Wydział Rozwoju Szkół i Placówek ORE, Warszawa 2016 [online dostęp 13.07.2019]

³⁴ Wiatrowski Z.: *Powodzenia i niepowodzenia zawodowe*, Wydział Pedagogiczny Olecko 2002.

- pozwala na bieżąco zapoznawać się z nowymi osiągnięciami, wiedzą i umiejętnościami (f. renowacyjna),
- zachęca do innowacji, zmian, własnej twórczości w oświacie (f. rekonstrukcyjna).

Właściwie rozumiane doskonalenie, bez względu na formę oraz funkcję, zawsze powinno być stymulatorem rozwoju osobistego jako nauczyciela/nauczycielki. W przypadku nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej ich własny ciągły rozwój wydaje się o tyle kluczowy, że są oni pierwszymi przewodnikami dziecka wprowadzającymi je w ważny etap życiowy. „Pełnią kluczową rolę w łagodzeniu stresu adaptacyjnego wynikającego z przekroczenia tzw. progu szkolnego [...], odpowiadają za wdrożenie dzieci w obowiązki szkolne w atmosferze spokoju i bezpieczeństwa. Obok działań dydaktycznych wykonują czynności wychowawcze i opiekuńcze wobec swoich podopiecznych, podejmują działania mające na celu zindywidualizowane wspomaganie rozwoju każdego ucznia, stosownie do jego potrzeb i możliwości. Praca z uczniem młodszym wymaga organizowania procesu dydaktycznego nastawionego na eksperymentowanie, innowacyjność i stosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych”³⁵, a w związku z tym ciągłego poszukiwania nowych metod pracy, inspiracji i wymiany doświadczeń z osobami pracującymi z podobną grupą wiekową.

Mimo dużej gotowości nauczycieli wczesnoszkolnych do kształcenia się na rynku edukacyjnym nie ma szerokiej profesjonalnej oferty, dedykowanej wyłącznie nauczycielom i nauczycielkom klas 1–3. Z doświadczeń Centrum Edukacji Obywatelskiej wynika tymczasem, że z tą grupą pedagogów pracować należy nieco inaczej niż z tzw. „przedmiotowcami” – proponowane formy doskonalenia muszą uwzględniać zarówno warunki organizacyjne ich pracy, specyfikę nauczania zintegrowanego skoncentrowanego przede wszystkim na właściwym rozwijaniu kompetencji uczenia się, pełnioną funkcję wychowawczą, jak również metodykę pracy dostosowaną do dzieci w wieku wczesnoszkolnym.

³⁵ *Pakiet do samokształcenia dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*, Wydział Rozwoju Szkół i Placówek ORE, Warszawa 2016, s. 3 [online dostęp 13.07.2019].

Mimo dużej gotowości nauczycieli wczesnoszkolnych do kształcenia się na rynku edukacyjnym nie ma szerokiej profesjonalnej oferty, dedykowanej wyłącznie nauczycielom i nauczycielkom klas 1–3. Z doświadczeń Centrum Edukacji Obywatelskiej wynika tymczasem, że z tą grupą pedagogów pracować należy nieco inaczej niż z tzw. „przedmiotowcami” – proponowane formy doskonalenia muszą uwzględniać zarówno warunki organizacyjne ich pracy, specyfikę nauczania zintegrowanego skoncentrowanego przede wszystkim na właściwym rozwijaniu kompetencji uczenia się, pełnioną funkcję wychowawczą, jak również metodykę pracy dostosowaną do dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Nie wszystkie, nawet najlepsze, warsztaty, kursy czy konferencje będą zatem „trafione” z punktu widzenia dalszej pracy z dziećmi w wieku 7–10 lat. Mogą być inspiracją, ciekawym doświadczeniem edukacyjnym, ale nie zawsze dadzą się przełożyć na codzienną praktykę. Ważne jest też, by z jednej strony dobierać takie formy kształcenia, które zaspokoją osobistą potrzebę rozwoju i ciekawość, z drugiej strony – będą adekwatne do bieżących potrzeb klasy, z którą pracuje nauczyciel lub kultury pracy własnej szkoły, tak by naturalnym przedłużeniem doskonalenia było wdrożenie poznanych rozwiązań w codziennej praktyce a także dzielenie się nimi z innymi nauczycielami i nauczycielkami.

Poniżej prezentuję – dokonując subiektywnego wyboru – różne propozycje zewnętrznego doskonalenia zawodowego nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej. Zamieszczam je w tym poradniku nie po to, by je wypromować, ale by przedstawić w miarę różnorodny zestaw możliwości rozwojowych (tak ze względu na formę, jak i tematy). Wszystkie propozycje są mi znane – miałam okazję je współorganizować lub w nich uczestniczyć, tym samym mogę ocenić (oczywiście subiektywnie) ich przydatność w codziennej pracy nauczyciela i nauczycielki. Wybór ten nie zawiera (świadomie) propozycji studiów podyplomowych i kursów kwalifikacyjnych, których na rynku jest bardzo dużo i co do których wartości nie mogę się wypowiadać, ponieważ w nich nie uczestniczyłam.

Tab. Subiektywny zestaw dostępnych form doskonalenia zawodowego nauczycieli/ek edukacji wczesnoszkolnej.

TYP DOSKONALENIA	NAZWA/ /ORGANIZATORZY	KRÓTKI OPIS
WARSZTATY DLA RAD PEDAGOGICZNYCH	Warsztaty Szkoły Uczącej Się (CEO)	● Warsztaty opracowywane są na podstawie najnowszych badań dotyczących skuteczności uczenia się dorosłych oraz dostosowywane do indywidualnych potrzeb szkoły zamawiającej szkolenie. Prowadzone są metodami aktywnymi oraz nastawione na natychmiastowe wykorzystanie poznanych metod czy praktyk w codziennej pracy z uczniami. Na szeroką skalę prowadzone są wyłącznie te szkolenia, których tematyka i forma zostały pozytywnie ocenione przez rady pedagogiczne i dyrektorów Szkół Uczących Się. Warsztaty prowadzone na terenie szkoły. Przykładowe tematy: <i>Pisemna informacja zwrotna, Ocenianie kształtujące w pracy wychowawczej z uczniem, OK zeszyt w szkole, Szkolne relacje (Indywidualne spotkania z rodzicami, Jak utrzymać dyscyplinę w klasie?), Metody dydaktyczne (Jak kształcić kompetencje kluczowe?, Jak angażować uczniów do nauki?, Zadania, które tworzą dobrą lekcję, Metoda projektu na lekcji, Jak zadawać pytania, aby uczeń się uczył?), Współpraca nauczycieli (OK-obszernia koleżeńska, Zespołowo doskonalimy pracę szkoły, Ewaluacja pracy szkoły (Samoocena i ocena pracy nauczyciela – metoda podnoszenia jakości własnej pracy).</i>
	Kompleksowe wspomaganie rozwoju szkoły prowadzone (samorządowe ośrodki doskonalenia nauczycieli) Warsztaty Szkoły Edukacji	● Wspomaganie szkół/placówek to przechodzenie od okazjonalnych, jednorazowych, niepowiązanych ze sobą form pomocy do kompleksowego świadczenia usług na rzecz szkoły jako całości. Wartością wspomagania prowadzonego przez samorządowe placówki jest to, że powinno ono odpowiadać na zdiagnozowane potrzeby szkoły, a podejmowane w jego ramach działania szkoleniowe (warsztaty, szkolenia eksperckie, konsultacje, WDN) są adekwatne do warunków i możliwości placówki. ● Bogata oferta warsztatów dydaktycznych i psychologicznych, organizowanych przez Fundację Dobrej Edukacji w ramach programu Szkoły Edukacji PAFW i UW. Warsztaty są prowadzone przez wykładowców akademickich z doświadczeniem nauczycielskim, dydaktyków, a także ekspertów i konsultantów MEN. Przykładowe zagadnienia: <i>Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży w wieku szkolnym, Praca zespołowa i praca w grupach, Ocenianie kształtujące, Kształtowanie nawyków umysłowych uczniów, Sztuka dyskusji i debatowania, Utrzymywanie ładu i dyscypliny podczas lekcji, Współpraca z rodzicami.</i>
WARSZTATY DLA INDYWIDUALNYCH NAUCZYCIELI	Nauczycielka I klasa (CEO)	● Dla nauczycieli wczesnoszkolnych przygotowywane są co roku warsztaty w różnych obszarach tematycznych (nauczanie przez eksperymentowanie, uczenie współpracy i we współpracy, nauczanie matematyczne itp.). Uczestnicy warsztatów poznają nowe metody, ćwiczenia i aktywności do wdrożenia w pracy z uczniami i uczennicami. Uczą się planować własne aktywności na podstawie przykładów z warsztatów. Otrzymują materiały pomocnicze. Warsztaty prowadzone na terenie jednej szkoły, z warunkiem zaproszenia nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej z co najmniej 3 innych szkół w regionie. Przykładowe tematy: <i>Matematyka I klasa. Jak nauczyć dzieci samodzielnego operacyjnego rozumowania?, Wspieranie motywacji dziecka. Atmosfera uczenia się i współpracy, Muzyka i fizyka, czyli jak metodą naukową wprowadzić dźwięk w szkole, Jak uczy się mózg dziecka?, Geometria wokół nas, czyli jak stworzyć matematyczną stację doświadczalną, Nasz niesamowity MÓZG – narracja i storytelling w doświadczeniu, Jak czytać, by zrozumieć, Co wspólnego z matematyką ma flądra, szyszka i krowa?, Programowanie bez komputera? Jak to zrobić?</i>

TYP DOSKONALENIA	NAZWA/ /ORGANIZATORZY	KRÓTKI OPIS
	Warsztaty w ofercie placówek doskonalenia nauczycieli (ośrodki doskonalenia nauczycieli) Warsztaty Szkoły Edukacji Warsztaty towarzyszące różnym inicjatywom i programom (organizacje pozarządowe, instytucje publiczne)	● Ośrodki Doskonalenia Nauczycieli w całej Polsce organizują warsztaty i szkolenia dedykowane nauczycielom edukacji wczesnoszkolnej, prowadzą kursy kwalifikacyjne, organizują doradztwo metodyczne. Formy doskonalenia realizowane w roku szkolnym są zgodne z kierunkami realizacji polityki oświatowej państwa ogłoszonej przez Ministra Edukacji Narodowej oraz z oczekiwaniami i sugestiami nauczycieli. Często w ciągu roku szkolnego oferta jest sukcesywnie rozwijana i modyfikowana, adekwatnie do potrzeb zainteresowanych. ● Oferta skierowana do nauczycieli, chcących długofalowo rozwijać swoje umiejętności nauczycielskie i kompetencje wychowawcze. Składa się z 52 godzin ćwiczeń, wykładów i warsztatów prowadzonych podczas piętnastu spotkań z wykładowcami Szkoły Edukacji. Przykładowe tematy: <i>100 pomysłów na relacje z uczniami</i>. ● Doskonałą formą kształcenia się, a jednocześnie nawiązywania relacji z nauczycielami i nauczycielkami z całej Polski jest udział w różnych programach edukacyjnych, którym zazwyczaj towarzyszą różne formy wsparcia nauczycieli (od publikacji metodycznych poprzez webinaria aż po szkolenia, warsztaty, konferencje itp.). Przykładowe programy dla dzieci klas I–III ze wsparciem dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej: <i>Mistrzowie Kodowania</i>, <i>Superkoderzy</i>, <i>PoczytajMy</i>, <i>Akcja Czytam sobie</i>, <i>Szkoła z klasą 2.0</i>, <i>Asy Internetu</i>, <i>Szkoła na widelcu</i>, <i>Scenariusze z klasą</i>, <i>Uniwersytet Dzieci</i>, <i>Kluby Młodego Odkrywcy</i> itp.
CYKLICZNE KONFERENCJE	Inspiracje Wczesnoszkolne (Edunews, ThinkGlobal) Nauczycielka I klasa (CEO) Pokazać-Przekazać (Centrum Nauki Kopernik) (Samsung)	● Coroczna dwudniowa konferencja wymiany dobrych praktyk, inspiracji, pomysłów i narzędzi. Prowadzącymi krótkie wystąpienia na forum są w większości nauczyciele praktycy. Organizowana w lutym każdego roku. ● Coroczna całonocna konferencja organizowana przez Centrum Edukacji Obywatelskiej, Fundację Szkoła z klasą oraz Szkołę Edukacji UW składająca się z panelowych wystąpień praktyków oraz warsztatów w grupach na tematy skupione wokół wiodącego obszaru edukacji wczesnoszkolnej (w roku 2018 było to nauczanie matematyczno-przyrodnicze). ● Dwudniowa konferencja dla nauczycieli szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Przykładowe tematy wiodące: <i>Konektywizm</i>, <i>Uczenie przez dociekanie</i>, <i>Uczenie przez działanie (Tworzenie i konstruowanie)</i>, <i>Jak zbliżyć do siebie naukę i edukację</i>, <i>Pomóż mi to zrobić samemu – o metodzie montesoriańskiej</i>. ● Jednorazowe szkolenia (w każdym województwie) – online i stacjonarne dla nauczycieli i edukatorów uczestniczących w programie Mistrzowie Kodowania. Oferta szkoleniowa obejmuje elementarne podstawy programowania realizowane w ramach modułów dotyczących pracy „bez komputera” (unplugged), tworzą też przestrzeń na poznanie m.in. takich rozwiązań jak Scratch Junior, Scratch, App Inventor i Pocket Code (tworzenie aplikacji mobilnych), Java w środowisku GreenFoot oraz prezentują wybrane rozwiązania ze świata robotyki i mechatroniki.

TYP DOSKONALENIA	NAZWA/ /ORGANIZATORZY	KRÓTKI OPIS
	English Teaching Market (Nidzicka Fundacja Rozwoju NIDA)	● Program English Teaching to największy w Polsce program wspierania i promocji nauczania języka angielskiego (także pracujących z uczniami klas 1–3) na terenach wiejskich i w małych miastach. Co roku organizowana jest ogólnopolska konferencja English Teaching Market, w trakcie której odbywa się kilkadziesiąt wykładów, warsztatów i prezentacji projektów realizowanych przez uczestników Programu, stoisk wystawienniczych wydawnictw, producentów pomocy dydaktycznych oraz organizacji pozarządowych. Wszystkie konferencje są okazją do nawiązywania kontaktów, wymiany doświadczeń, gromadzenia inspiracji i energii do codziennej pracy. Konferencjom często towarzyszą stoiska, będące okazją do poznania ciekawych inicjatyw, organizacji, narzędzi i wreszcie osób.
KURSY INTERNETOWE	Nauczycielka I klasa (CEO)	● Wartością kursu jest jego formuła: praca online, w dowolnym miejscu i czasie; możliwość współpracy z mentorem – nauczycielem praktykiem (w zakresie edukacji wczesnoszkolnej); skupienie się na kompleksowym podejściu do uczenia się (a nie np. na specyficznej metodyce pracy). W kursie nauczyciele mają okazję pogłębić i przećwiczyć w praktyce zagadnienia związane z: organizacją procesu edukacyjnego (planowanie zajęć; określanie celów lekcji; dobór metod pracy do celów edukacyjnych i wychowawczych); zarządzaniem klasą (budowanie klasowej społeczności; zarządzanie zróżnicowaną klasą – od integracji do uczenia się we współpracy; wspieranie rozwoju społecznego i emocjonalnego uczennic i uczniów); uczeniem się dzieci (uczenie się we współpracy; monitorowanie przebiegu uczenia się i nauczania; trudności i strategii radzenia sobie z nimi); ocenianiem wspierającym (ocenianie wspomagające uczenie się dzieci); uczeniem się przez odkrywanie (rozbudzanie ciekawości i aktywności poznawczej oraz kreatywności dzieci); współpracą z otoczeniem szkoły (współpraca z rodzicami, współpraca między nauczycielami; współpraca szkoły i społeczności lokalnej).
WEBINARIA I NAGRANIA FILMOWE	Centrum Edukacji Obywatelskiej (kanał You Tube)	● Coraz częściej proponowaną formą doskonalenia nauczycieli i nauczycielek są webinaria, czyli trwające 1,5–2 godz. szkolenia online, w czasie których nauczyciele mogą poszerzać wiedzę w wybranym przez nich temacie. Podczas webinarów uczestnicy mają okazję nie tylko posłuchać eksperta, ale także zadać mu pytanie (czat) oraz spotkać się z uczestnikami z całej Polski. Webinaria często są nagrywane i publikowane na stronie organizatora. Przykładowe webinaria (nagrania) Centrum Edukacji Obywatelskiej: <i>Edukacja ekonomiczna i finansowa dla najmłodszych, Jak zachęcić uczniów do zmiany swojej okolicy?, Czytam sobie, czytam tobie, Świętowanie w szkole i klasie, Czy zeszyt może być OK?, Kamishibai w terenie. Pomysły na zajęcia przyrodnicze, Odkrywam, myślę, koduję - webinarium Nauczyciel/ka I klasa, Baw się z uczniami łamigłówkami językowymi itp., 3,2,1 odlicz! Matematyczne coś z niczego, Niestandardowe zadania w standardowej klasie.</i>
	Superbelfrzy nocą (kanał You Tube)	● Inicjatywa grupy Superbelfrów, która jednego dnia w roku przez kilka, a nawet kilkanaście godzin organizuje maraton webinarów skierowanych do nauczycieli i nauczycielek. Część z nich jest do wykorzystania w edukacji wczesnoszkolnej. Przykładowe webinaria Superbelfrów: <i>Nauczyciele na start, czyli jak dobrze rozpocząć rok szkolny, Odwrócona klasa, Matma to nie tylko liczby, Myślografia – myślenie wizualne w edukacji, Minecraft w edukacji! Wakacje, czyli w co się bawić?, Eksperymentowanie jest łatwe i tanie, Zabawy językowe, Quizlet, Święteczne lekcje (nie tylko) dla najmłodszych, Małe i duże projekty edukacyjne z TIK.</i>

TYP DOSKONALENIA	NAZWA/ /ORGANIZATORZY	KRÓTKI OPIS
	NGO, instytucje edukacyjne, inicjatywy prywatne	● Webinary oraz filmy instruktażowe organizują też inne organizacje pozarządowe, instytucje oświatowe, uniwersytety, inicjatywy czy wręcz indywidualne osoby (np. Uniwersytet Dzieci, Fundacja Szkoła z klasą, Całą Polską czyta dzieciom, Noc Bibliotek). Warto śledzić ich media społecznościowe, by na bieżąco dowiadywać się o ciekawych wydarzeniach online.
SIECI SAMODOSKONALENIA SIĘ	Sieci współpracy i samokształcenia (ODN-y) Superbelfrzy Kreatywna Pedagogika	● Sieci to międzyszkolne zespoły nauczycieli lub dyrektorów współpracujących ze sobą w ramach wybranego zagadnienia w celu wspólnego rozwiązywania problemów, dzielenia się pomysłami, spostrzeżeniami i propozycjami. Członkowie sieci korzystają z własnych doświadczeń, ale mogą również sięgać po pomoc zewnętrznych ekspertów. Pracują pod kierunkiem koordynatora sieci współpracy i samokształcenia. Program pracy konkretnej sieci jest konstruowany w odpowiedzi na potrzeby tworzących ją szkół oraz/lub w oparciu o pewne stałe elementy. ● Grupa Superbelfrzy RP funkcjonuje od ponad czterech lat na Facebooku jako grupa zamknięta. Grupa składa się z ok. 150 czynnych zawodowo nauczycieli, trenerów i edukatorów stosujących technologie IT w codziennej praktyce nauczania na różnych etapach i poziomach. Swoim doświadczeniem dzieli się na otartym blogu społecznościowym, publikując wybrane opinie i przykłady dobrych praktyk edukacyjnych. Posiada też otwarty fanpage grupy https://www.facebook.com/superbelfrzy. ● Kreatywna Pedagogika to projekt doskonalenia zawodowego gdańskich nauczycieli przy Wydziale Rozwoju Społecznego Urzędu Miasta Gdańska. Opiera się na stałej współpracy nauczycieli w grupach – przedmiotowych i problemowych – samodoskonalenia zawodowego, którzy wspierają się w codziennej pracy, doskonalą warsztat, omawiają swą praktykę. Każdą grupę prowadzi lider – nauczyciel wybrany spośród gdańskiej kadry pedagogicznej.
GRUPY SPOŁECZNOŚCIOWE	Metody i techniki nauczania-uczenia się (grupa FB) Edukacja wczesnoszkolna - nauczyciele wczesnoszkolni.pl (grupa FB) Pomoce dydaktyczne i nie tylko (grupa FB) OKzeszyt (grupa FB) Kreatywna Edukacja (inicjatywa prywatna)	● Grupa dla osób chcących pracować różnymi metodami i technikami nauczania na różnych etapach wiekowych (nauczycieli, rodziców, animatorów, wykładowców, trenerów). ● Grupa powstała z myślą o nauczycielach edukacji wczesnoszkolnej. Zaprasza wszystkich nauczycieli do dzielenia się swoimi pomysłami oraz inspiracjami na prowadzenie zajęć z dziećmi. ● Członkowie grupy wymieniają się ciekawymi pomysłami na własnoręcznie zrobione pomoce dydaktyczne; popularyzują instruktażowe filmiki wyjaśniające, jak stworzyć konkretne materiały dydaktyczne. ● Grupa ta służy dzieleniu się dobrymi praktykami w zakresie stosowania OK zeszytu w pracy z uczniami i uczennicami. Zaprasza też „kibiców OK zeszytu”, którzy zastanawiają się, czy warto taki zeszyt do nauczania wprowadzić. ● Fanpage poświęcony edukacji zgodnej z naturą człowieka oraz wiarą w duży potencjał dziecka. Dużo pomysłów pozaszkolnych, ale warto od czasu do czasu tam zaglądać, by zainspirować się przed wyjściem z klasą w teren.

Ogromne znaczenie ma też – ze względu na licznosc zespołu edukacji wczesnoszkolnej – wewnątrzszkolne doskonalenie zawodowe oraz rozwijanie kultury uczenia się we współpracy samych nauczycieli, o czym piszę w kolejnym podrozdziale.

5.3. UCZENIE SIĘ WE WSPÓŁPRACY NAUCZYCIELI/EK EDUKACJI Wczesnoszkolnej

W tym podrozdziale przypominam zagadnienia związane z tworzeniem przyjaznego środowiska uczenia się we współpracy i dobrej komunikacji między nauczycielami. Prezentuję w nim zarówno wybrane treści teoretyczne z zakresu uczenia się we współpracy, jak i możliwe do wykorzystania narzędzia i strategie, które wspierać mają rozwijanie kultury współpracy pomiędzy nauczycielami (pełny zestaw w publikacji „Szkoła na nowo”³⁶, której współautorką jest autorka niniejszego poradnika). Podpowiadam być może znane czytającym ten poradnik i już używane metody i modele; mam jednak nadzieję, że część z nich będzie dla czytelników nowa i zainicjuje w ich szkołach nowe sposoby działania.

Oprócz treści teoretycznych proponuję także scenariusze aktywności, które mogą pomóc dyrektorowi/dyrektorce lub liderowi/liderce zespołu pobudzić swoją radę pedagogiczną do refleksji nad znaczeniem uczenia się we współpracy. Są one na tyle uniwersalne, że można je wykorzystać w pracy z całą radą pedagogiczną lub do organizacji i wdrożenia uczenia się we współpracy mniejszych zespołów (np. zespołu edukacji wczesnoszkolnej).

Co ważne, wszystkie prezentowane metody lub strategie zostały wypracowane i sprawdzone podczas realizacji kilku programów Centrum Edukacji Obywatelskiej (m.in. „Edukacja I klasa”, „Szkoła w zmianie”), których

³⁶ Borgosz E., Żmijewska-Kwirąg Sylwia: Szkoła na nowo. Uczymy się współpracy i we współpracy, Fundacja Szkoła z klasą, Warszawa 2017 (publikacja powstała w oparciu o doświadczenia Centrum Edukacji Obywatelskiej i Fundacji Szkoła z klasą), <https://www.szkolazklasa.org.pl/materialy/szkola-nowo-uczmy-sie-wspolpracy-we-wspolpracy/> [online, dostęp 16.07.2019].

celem było wspieranie placówek oświatowych zwłaszcza w trudnych momentach (np. reforma oświatowa, nagły przyrost klas pierwszych szkoły podstawowej i związane z tym zmiany w radzie pedagogicznej). Zachęcam, by sięgać po wybrane narzędzia, ale przy zgodzie większości lub całego zespołu i pewności, że pozwolą one zrealizować postawione cele zespołowe i indywidualne (kluczowy warunek uczenia się we współpracy).

Na czym polega uczenie się we współpracy?

Uczenie się we współpracy charakteryzują cztery elementy:

- **kooperatywna struktura zadania:** członek grupy uczącej się we współpracy może w pełni zrealizować cele edukacyjne **wtedy i tylko wtedy**, gdy pozostali jej członkowie zrealizują swoje zadania;
- **kooperatywna forma społeczna:** uczestnicy pracują w małych zespołach, które akceptują i realizują wspólnie założone cele;
- **kooperatywne relacje:** praca powiązana jest ze współdziałaniem z innymi i/lub wspieraniem ich;
- **kooperatywne motywy:** podstawą uczenia się we współpracy są sytuacje, w których możliwy jest wybór między współpracą lub działaniem indywidualnym.

Od wielu lat różne formy uczenia się we współpracy są stosowane zarówno przez w edukacji dzieci, jak i dorosłych – moim zdaniem wciąż zbyt rzadko, często niewłaściwie i w sposób niepełny (np. w szkołach obejmują lekcje i uczenie się uczniów, pomijając uczenie się we współpracy nauczycieli).

Uczenie się we współpracy powinno być stałym elementem rozwoju szkoły – wszystkie działania nauczycieli, uczniów i rodziców powinny być tak planowane, organizowane i realizowane, by proces ten nieustannie zachodził w ciągu całego roku szkolnego (nie tylko przy okazji wielkich szkolnych przedsięwzięć, np. wspólnej diagnozy czy ewaluacji), ale przede wszystkim podczas codziennej pracy poprzez wzajemne samokształcenie, dzielenie się doświadczeniami i dobrymi praktykami, wspieranie w trudnych sytuacjach.

Jak dzielimy się i jak jeszcze inaczej możemy DZIELIĆ SIĘ doświadczeniem zawodowym?³⁷

Zachęcam do tego, by zacząć od refleksji nad tym, czy wasza rada pedagogiczna/zespół jest kooperatywny oraz jakie metody współpracy już stosuje. Proponuję miniscenariusz spotkania, podczas którego każdy będzie miał okazję przyjrzeć się sobie i innym w szkole pod kątem uczenia się we współpracy.

Na początku indywidualnie wypiszcie najczęściej stosowane w waszej szkole formy wymiany doświadczeń oraz ich powody (np. chcę lepiej poznać jakąś metodę, chcę, by ktoś ocenił mój warsztat pracy, bo takie jest polecenie dyrektora).

Następnie w parach (dwukrotna zmiana) porozmawiajcie, szukając odpowiedzi na następujące pytania: *Czy dzieliłam się swoim doświadczeniem zawodowym z innymi nauczycielami? Jeśli tak, w jaki sposób, z którymi? Czy inni nauczyciele dzielili się swoim doświadczeniem zawodowym ze mną? Jeśli tak, to jak z tego skorzystałam/am?*

Omówcie wyniki tych rozmów na forum.

³⁷ Autorka materiału ten opracowała na potrzeby publikacji: Borgosz E., Żmijewska-Kwirąg Sylwia: *Szkoła na nowo. Uczymy się współpracy i we współpracy*, Fundacja Szkoła z klasą, Warszawa 2017 (publikacja powstała w oparciu o doświadczenia Centrum Edukacji Obywatelskiej i Fundacji Szkoła z klasą), <https://www.szko lazklasa.org.pl/materialy/szkola-nowo-uczymy-sie-wspolpracy-we-wspolpracy/> [online, dostęp 16.07.2019].

Radę (zespół edukacji wczesnoszkolnej) podzielcie na 2 zespoły, każdemu przydzielając inne zadania:

- pierwszy zespół przeprowadza rozmowę na temat: Jakie warunki muszą być spełnione, aby dzielenie się doświadczeniem zawodowym z innymi sprzyjało procesowi naszego rozwoju zawodowego?
- drugi zespół przeprowadza rozmowę na temat: Jakie warunki muszą być spełnione, aby wzajemne dzielenie się doświadczeniem rozwijało zawodo-wo?

Po zakończeniu sesji obie grupy prezentują zapisane na plakatach efekty swojej pracy. W podsumowaniu można posiłkować się poniższymi pytaniami: *Czy wzajemne uczenie się jest oczywistą opcją dla nauczycieli w waszej szkole? Jakie korzyści daje wspólne planowanie pracy? Czy w waszej szkole macie jasny system obserwowania, refleksowania i dyskusowania dobrych praktyk nauczycielskich?*

Można zaprezentować radzie/zespołowi mniej znane metody dzielenia się doświadczeniem i uczenia we współpracy oraz wspólnie się zastanowić, które są możliwe do zaaplikowania w szkolnych warunkach (zestawy wybranych metod poniżej).

Spotkanie rady warto zakończyć wspólną decyzją co do tego, jakie konkretne metody (jaki system) dzielenia się doświadczeniem wypróbujecie. Zachęcam do tego, by wybrać 2–3 metody i wdrażać je systematycznie w dłuższym okresie (min. pół roku szkolnego, za każdym razem obserwując, jak w danej metodzie odnajduje się zespół, co działa, a z czym są trudności, jakie korzyści przynosi, jeśli w ogóle).

Ważne jest, by podsumować efekty/zmianę wynikające z wdrażania tych metod i ewentualnie podjąć decyzję o kontynuacji (być może rozszerzenia o nowe metody) lub rezygnacji z wybranych strategii. I znów, ważne jest, by była to decyzja większości lub całej rady/całego zespołu, poprzedzona refleksją indywidualną i zespołową.

Wybrane metody uczenia się we współpracy³⁸

Oczywistą formułą uczenia się we współpracy nauczycieli jest praca w grupach/zespołach zadaniowych przy realizacji różnych bieżących zadań szkoły (np. organizacja dni otwartych, dzień bezpiecznego Internetu, pokaz projektów szkolnych, organizacja konkursów przedmiotowych itp.). Istnieje jednak wiele różnorodnych form i procedur pracy grupowej, mniej lub bardziej zaawansowanych. Łączy je jednak to, że wszystkie zapewniają każdemu członkowi grupy realizację celów wyłącznie wtedy, gdy pozostali jej członkowie również zrealizują swoje zadania.

W programie „Edukacja I klasa” pracowaliśmy z zespołami edukacji wczesnoszkolnej 12 największych warszawskich podstawówek, które mierzyły się z wyzwaniem pracy nowych, dużych zespołów (nowej kadry, nowych grup uczniów i rodziców).

Elementem wzmacniającym te szkoły miało być rozwijanie w nich środowiska uczenia się we współpracy przez:

- spotkanie się na warsztatach przygotowywanych przez zewnętrznych animatorów wspomagania;
- obserwacje wzajemnie swoich lekcji i udzielanie na bieżąco informacji zwrotnej;
- uczestniczenie w comiesięcznych (i częstszych, adekwatnie do potrzeb) spotkaniach przygotowywanych przez członków zespołu;
- dzielenie się swoimi pomysłami i dobrymi praktykami;
- organizację warsztatów eksperckich po wcześniejszej autodiagnozie zespołu;
- uczestniczenie w zajęciach i aktywnościach integracyjnych (tak na początku roku, jak i w trakcie);
- wspólne oglądanie filmów i czytanie wybranych lektur, a następnie prowadzenie dyskusji w zespole wokół ważnych tematów;
- uczestniczenie w konsultacjach grupowych i indywidualnych z ekspertami zewnętrznymi.

Istotne dla trwałości wypracowanych sposobów uczenia się we współpracy było zaangażowanie kadry zarządzającej i uczestniczenie dyrektora/dyrektorki w spotkaniach zespołu i wybranych formach samokształceniowych.

³⁸ Wszystkie poniższe metody (jeśli nie zostało to zaznaczone inaczej) zostały opracowane na podstawie narzędzi wypracowanych w programie EDUKACJA 1 KLASA, prowadzonym przez Centrum Edukacji Obywatelskiej.

Spotkania samokształceniowe nauczycieli to okazja do uporządkowania swojej wiedzy, autorefleksji nad własnym warsztatem pracy w odniesieniu do doświadczeń innych. Nauczyciele, którzy prowadzą spotkania w swoich szkołach, samodzielnie układają scenariusze spotkań, poszukują metod pracy adekwatnych do tematu, przeglądają literaturę. Wartością jest też możliwość odwołania się do wspólnych doświadczeń, analiza konkretnych problemów oraz możliwość wysłuchania informacji zwrotnych.

Warto prowadzić takie spotkania, sięgając do różnych technik i metod: dzielenia się doświadczeniem (np. obserwacje koleżeńskie, spacer edukacyjny), wzajemnego wsparcia (np. krytyczni przyjaciele), uczenia się we współpracy i współdziałania (np. mikronauczanie, forma do formy). Zespoły zaawansowane w uczeniu się we współpracy zachęcam do sięgania po metody z pogranicza coachingu (np. action learning, GROW, Doceniające Dociekanie). Metody te mogą być też sposobami na prowadzenie rady pedagogicznej, spotkań z rodzicami czy innymi partnerami szkoły (np. z samorządem lokalnym czy NG).

Tab. Przykładowe metody, strategie i formy uczenia się we współpracy w grupach samokształceniowych³⁹

METODA	CEL / ZASTOSOWANIE / / CZAS TRWANIA	PRZEBIEG (SCHEMAT)
MIKRONAUCZANIE	Przedmiotem jednej mikrolekcji może być np. metoda ćwiczo- na/wdrażana przez zespół, technika, którą dana osoba pragnie innym zaprezentować, technika, z którą zespół będzie eksperymentował w kolejnym miesiącu.	Spotkanie, które składa się kilkunastu mikrolekcji (ok. 20 minut), jedna po drugiej, z pozostałymi nauczycielami w roli klasy. 1. Wybrany/a nauczyciel/ka prowadzi 10-minutową mikrolekcję z użyciem wybranej techniki/metody dla 8–10 osób wybranych z grona uczestniczących. Pozostałe osoby wchodzi w rolę obserwatorów. Mikrolekcje można nagrać (i po cz. 3 obejrzeć i zestawić z otrzymanymi IZ).

³⁹ Szczegółowe scenariusze wybranych metod w publikacji: Borgosz E., Żmijewska-Kwiręg Sylwia: Szkoła na nowo. *Uczymy się współpracy i we współpracy*, Fundacja Szkoła z klasą, Warszawa 2017 (publikacja powstała w oparciu o doświadczenia Centrum Edukacji Obywatelskiej i Fundacji Szkoła z klasą), <https://www.szkolazklasa.org.pl/materialy/szkola-nowo-uczymy-sie-wspolpracy-we-wspolpracy/> [online, dostęp 16.07.2019].

	Warto zadbać o zróżnicowanie tematów i zmienianie składu „uczniów”, by doświadczenie uczące nie było nużące dla uczestników.	2. Nauczyciele występujący w roli uczniów udzielają prowadzącemu/cej informacji zwrotnej wedle przyjętej formuły. Można przyjąć na przykład – zwłaszcza w pierwszym okresie – że pełną informację zwrotną zapisują na karteczkach przekazywanych prowadzącej, a na forum prezentują tylko część związaną z pozytywnymi. 3. Wszystkie osoby uczestniczące, które chciałyby przećwiczyć zaprezentowaną technikę mogą zaprezentować swoje plany, ewentualnie zadać pytania, wzbogacić koncepcję (bez oceny). To także czas na podsumowanie spotkania.
SPOTKANIE SAMOKSZTAŁCENIOWEGO WG KONCEPCJI DYLANA WILLIAMSA⁴⁰		Scenariusz poniższego spotkania zespołu (np. przedmiotowego) jest dostosowany do potrzeb grupy ok. 10–12 nauczycieli. Odpowiednio wcześniej wybieramy przewodniczącego spotkania, odpowiedzialnego za jego zorganizowanie i pilnowanie przebiegu. 1. Osoba prowadząca przydziela każdemu uczestnikowi czas (np. 30 sekund) na „wyrzucenie z siebie” skarg dotyczących wszystkiego, co przeszkadza jej w pracy. Można też zastąpić 5 minut narzekania, opowiadaniem o jednej pozytywnej rzeczy, która ostatnio spotkała uczestników spotkania. 2. Każdy nauczyciel w tej części spotkania daje krótkie sprawozdanie z tego, czego spróbował w praktyce i jak mu poszło. Nauczyciele odpowiadają na karteczkach (post-itach) na dwa pytania: <i>Co sprzyjało realizacji tego zadania? Co utrudniało realizację tego zadania?</i> Karteczki naklejamy na flipcharcie przedzielonym pionową linią – po jednej stronie to, co sprzyja, po drugiej to, co utrudnia, umieszczając czynniki, które najsilniej oddziałują na skraju (tzw. pole siłowe lub identyfikacja przeszkód). Zebrane odpowiedzi omawiamy na forum: <i>Co zrobić, żeby to, co sprzyja naszym działaniom pojawiało się bardziej regularnie? Jak sobie radzić z przeszkodami?</i> 3. W tej części prezentowane są nowe pomysły na pracę w dziećmi (np. z wykorzystaniem mikrolekcji), wyświetlane filmy metodyczne, prowadzone dyskusje na temat „zadanej” lektury. 4. Każdy uczestnik planuje, co chciałby osiągnąć przed następnym spotkaniem. Może to dotyczyć wypróbowania nowych pomysłów oraz utrwalenia w szkolnej praktyce wypróbowanych już technik. Uczestnik zapisuje cel na kartce. 5. Ostatnie 5 minut to krótka dyskusja nad tym, czy udało się osiągnąć wyznaczone cele spotkania.

⁴⁰ Więcej o koncepcji znajdziesz na http://doskonaleniewsieci.pl/Upload/Artykuly/2_1/nauczycielskie_spolecznosci_uczace_sie.pdf.

DOCENIAJĄCE DOCIEKANIE (DoDo)⁴¹	To metoda budowania na sukcesie, która polega na analizie mocnych stron, nawet jeżeli analizowany proces nie był doskonały. Celem DoDo jest skoncentrowanie się na rozwijaniu tego, co działa, a nie na naprawianiu tego, co nie działa.	1. Zespół wybiera te działania/bloki działań, z których jest dumny i analizuje je w grupach (7–8 osób). Powinny znaleźć się w nich takie osoby, które uczestniczyły w tym, co jest przedmiotem analizy lub przynajmniej, które znają temat. Tematem spotkania może być wdrożenie jakiegoś rozwiązania dokonane w poprzedzającym miesiącu lub ważne działanie/proces, w którym w ostatnim czasie uczestniczyła część zebranych i który przyniósł im satysfakcję. 2. W grupach uczestnicy opisują wybrane przedsięwzięcia: <i>Jakie sytuacje, w których uczestniczyli lub których byli świadkami są przykładami sukcesów? Co najbardziej cenię w mojej pracy albo w moich zachowaniach, a wiąże się to z analizowaną problematyką? Jakie działania przyniosły najlepsze efekty? Które moje cechy pomagają w takich działaniach?</i> Wybrana w grupie osoba dba o przestrzeganie czasu (np. 5 minut na opowieść) oraz o to, aby jedna, osobista opowieść nie zmieniała się – poprzez wtrącenia, pytania, dopowiedzenia – w zestaw opowieści różnych osób. 3. Cała grupa analizuje usłyszane historie indywidualne i stara się precyzyjnie określić warunki sukcesu: <i>W jakich okolicznościach zdarzyło się nam to, co opisaliśmy? Jakie nasze cechy i zachowania temu sprzyjały? Czego nam było potrzeba, żeby to zrobić? Co dało nam najwięcej satysfakcji w tym działaniu?</i> Każda grupa przedstawia krótko pozostałym wypracowany przez siebie opis sukcesu. 4. W grupach planuje się teraz przynajmniej jedno działanie na najbliższy czas w oparciu o to, co tak dobrze zadziałało wcześniej. Grupy prezentują efekty swojej pracy.
FORMA DO FORMY, CZYLI PLANOWANIE NA ŻYWO	To propozycja dla ustrukturyzowanych spotkań rady pedagogicznej (zespołów przedmiotowych). Podstawowym założeniem jest przygotowywanie spotkania na bieżąco razem z grupą. „Planowanie na żywo” wzmacnia sprawczość grupy i jest dobrym ćwiczeniem pokazującym, na co warto zwrócić uwagę, kiedy zbieramy się na spotkania czy rady pedagogiczne.	Ze względu na charakter tej metody („na żywo”) nie ma ustrukturyzowanego schematu przebiegu. Warto jednak uczestnikom rozdać poniższą listę pytań, która pomoże zaprojektować najważniejsze elementy spotkania na samym jego początku albo sprawdzić jakość przyjętego porządku obrad. • <i>Jaki jest cel tego spotkania?</i> • <i>Na jakim etapie naszego procesu doskonalenia jesteśmy? Co za nami? Co tuż przed nami?</i> • <i>Które z prac wynikających z poprzednich ustaleń jeszcze wykonujemy? Kiedy zamierzamy skończyć?</i> • <i>Czy jakieś zaległości mogą nam teraz przeszkodzić?</i> • <i>Co powinno być wynikiem tego spotkania, które zaczynamy? Po czym poznamy sukces?</i> • <i>Kto powinien być tu z nami jeszcze, kto nie musi tu być? Kto będzie nam potrzebny jako sojusznik?</i>

⁴¹ Więcej o modelu: <http://grupatrampolina.pl/budowanie-na-sukcesie/>.
Opis opracowany został na podstawie materiałów wypracowanych w programie „Edukacja I klasa”.

		• Jakich informacji potrzebujemy na początku tego spotkania? • Jakie metody i narzędzia wykorzystamy, aby osiągnąć zamierzony wynik? • Jakie alternatywne metody i narzędzia mogą być wykorzystywane, jeśli ten plan nie działa? • Które z tych narzędzi znamy jako grupa i nie potrzeba nam dodatkowego wprowadzenia? • Których będziemy musieli się uczyć? • Co zatem zrobimy? • Jaka będzie najlepsza kolejność działań? • Ile czasu potrzebujemy na dany temat/ określone działanie? • Jakie problemy lub problemy mogą pojawić? • Jak będziemy sobie z nimi radzili, gdyby się zaczęły pojawiać?
GROW ⁴² , CZYLI ROŚNIJ	To popularny model coachingowy, który służy rozwiązywaniu problemów lub jako technika pracy z celami. Model ten skupia się na ścieżce do osiągnięcia celu i pomaga ruszyć z miejsca. Może być używany bez znajomości coachingu czy psychologii.	Cztery opisane poniżej kroki wykonujemy w trakcie wspólnej rozmowy na forum. Jeśli grupa jest duża, można podzielić ją na mniejsze (do 12 osób). Wcześniej można/warto przeprowadzić modelową sesję „w akwariu”. KROK 1. CEL (GOAL). Zaczynamy od pytań, które pomagają uczestnikom określić cele, czasem najbardziej odległe i – wydawałoby się – nieosiągalne oraz ich wskaźniki: <i>Gdybyśmy nie mieli żadnych ograniczeń, to czego byśmy chcieli? Co chcemy osiągnąć? Co chcielibyśmy mieć? Skąd będziemy wiedzieli, że osiągnęliśmy cel? Co zobaczymy, usłyszymy, pocujemy, kiedy osiągniemy cel? Czy ten cel jest zależny tylko od nas? Jak się zmieni świat kiedy osiągniemy cel? Jak osiągnięcie celu wpłynie na naszych bliskich i znajomych?</i> KROK 2. RZECZYWISTOŚĆ (REALITY). Żeby gdzieś dotrzeć, musimy wiedzieć, czego potrzebujemy i skąd wyruszamy: <i>Co do tej pory zrobiliśmy, żeby osiągnąć cel? Czym tłumaczymy fakt, że nie osiągnęliśmy tego celu do tej pory? Jak wygląda nasza obecna sytuacja? Co z tego wynika? Jakie są fakty? Jakie są nasze opinie o nich? Jakie informacje, które teraz posiadamy są ważne w kontekście tego celu? Co robimy zamiast pracować nad celem? Co o nas może powiedzieć ktoś, kto widzi nas z boku? Co na co dzień sprawia, że jesteśmy zajęci?</i> KROK 3. PRZESZKODY I OPCJE (OBSTACLES & OPTIONS). Na tym etapie generujemy jak najwięcej rozwiązań, możliwości (nie krytykując na tym etapie żadnych zgłoszonych): <i>Co możemy zrobić, żeby osiągnąć cel? Co możemy robić inaczej? Co się stanie, kiedy wszystkie nasze ograniczenia zostaną zniesione?</i>

⁴² Więcej o metodzie: <http://www.qagile.pl/artykuly/model-grow-4-kroki-wzrostu/>.

		<i>Gdybyś miał potrzebne czas, pieniądze i wiedzę, to co byś mógł zrobić, żeby osiągnąć cel? Wyobraźcie sobie, że mamy przycisk, po naciśnięciu którego nasz cel został osiągnięty. Jak wygląda nasze otoczenie po osiągnięciu celu? Co się musiało zmienić, żeby stało się to możliwe? Jakiej rady udzieliłby Ci Twój autorytet w tej dziedzinie? Jakie Twoje wartości zostaną zrealizowane, kiedy osiągniemy ten cel? Co byłoby przełomem w realizacji celu? Kim musimy się stać? Jakich umiejętności potrzebujemy?</i> KROK 4. CO NASTĘPNE (WAY FORWARD/ WHAT'S NEXT). W ostatnim etapie ustalamy plan działania i pierwsze kroki. <i>Jakimi kryteriami będziemy się kierowali w wyborze działania? Jak rozwiązywanie wybieramy? Co zrobimy najpierw? Co później? Jak są etapy/kamienie milowe na drodze do celu? Jak będziemy się motywowali na swojej drodze? Co musimy najpierw zrobić, żeby ruszyć naprzód/poruszać się szybciej?</i>
ACTION LEARNING, CZYLI UCZENIE SIĘ PRZESZ DZIAŁANIE⁴³	Metoda wspiera procesy współpracy oraz proces dzielenie się wiedzą. Uczestnicy, opierając się na własnych realnych problemach znajdują rozwiązania, budując w ten sposób poczucie wartości we własne siły i zasoby. Metoda nadaje się szczególnie: - dla zespołów, których członkowie znaleźli się np. w nowej roli, pracy; - dla osób i organizacji w sytuacji zmiany; - dla osób, które ukończyły szkolenie jako sposób na utrwalenie lub wdrożenie wiedzy; - w rozwiązywaniu bieżących problemów pojawiających się w pracy.	Podstawą pracy tą metodą jest dobrowolny stały zespół (5–6 osób), regularnie spotykający przez dłuższy czas (minimum 6 spotkań). Ważne jest, by członkowie zespołu mieli różne doświadczenia oraz by wszyscy zaakceptowali reguły działania zespołu. Zespół nie stanowi grupy wsparcia emocjonalnego jest grupą nastawioną na uczenie się. Każdy z członków grupy pracuje nad własnym wyzwaniem, problemem, możliwością. Podstawową formą pracy zespołu jest zadawanie pytań. Proces ten jest demokratyczny, angażuje wszystkich uczestników na równych prawach. Członkowie zespołu występują w trzech rolach: • facylitatora (doradca); • właściciela „czasu antenowego” (prezentera); • uczestnika. W zespole zawsze jedna osoba (stale lub przemiennie) pełni funkcję facylitatora. Jego zadaniem jest dopilnowanie, by podczas spotkania zespołu filozofia uczenia się w działaniu była prawidłowo rozumiana, a także by przestrzegany był podział czasu antenowego (20 minut dla każdego uczestnika).

⁴³ Opracowane na podstawie materiału wypracowanego przez Laurę Piotrowską w ramach realizowanego przez Centrum Edukacji Obywatelskiej programu „Szkoła w zmianie” (źródło: Weinstein-Fitzgerald Krystyna, Action learning, Warszawa 1999).

KRYTYCZNY PRZYJACIEL, CZYLI NAUCZYCIELSKI TUTORING⁴⁴

Krytyczny przyjaciel⁴⁴ to osoba posiadająca wystarczające doświadczenie zawodowe i kompetencje interpersonalne, by wesprzeć swojego szkolnego partnera w procesie profesjonalnego rozwoju poprzez uważną obserwację określonych wspólnie poczynąń zawodowych i udzielanie informacji zwrotnej w tym zakresie.

Interwencja krytycznego przyjaciela musi być starannie zaplanowana:

1. Po uzyskaniu zgody krytycznego przyjaciela należy wspólnie ustalić zakres jego obserwacji i/lub formy działań: co, kiedy, jak długo. Pojedyncze sytuacje mogą dać fragmentaryczny obraz pracy danego nauczyciela, warto zatem zadbać o optymalne poszerzenie pola obserwacji.

Krytyczny przyjaciel może na przykład: obserwować konkretne sytuacje, lekcje, aktywności, zachowania, prowadzić rozmowy/wywiady z uczniami, rodzicami uczniów, innymi nauczycielami, by uzyskać informacje o wybranych aspektach interesującej go pracy wychowawczej.

2. Zadaniem krytycznego przyjaciela jest umieszczenie obserwowanych zjawisk we właściwym kontekście: zebranie ile się da informacji o celach pracy obserwowanego nauczyciela/wychowawcy, programach wychowawczych, które realizuje, założeniach pracy dydaktycznej czy wychowawczej szkoły/placówki itp.

3. Ważnym elementem jest zaplanowanie spotkania lub ich cyklu, na którym krytyczny przyjaciel przekaze swoje uwagi, będzie miał okazję zadać wnikliwe pytania, pozwalające zrozumieć zaobserwowane elementy, wyjaśnić kontekst, udzielić informacji zwrotnej o kwestiach istotnych, przekazać uwagi krytyczne i dać wsparcie.

Krytyczny przyjaciel pomaga partnerowi w uruchomieniu krytycznego myślenia: wnikliwie analizując zaobserwowane sytuacje i działania, zadając dociekliwe pytania, odkrywając niedostrzegane aspekty, relacje i związki, prezentując odmienny od naszego punkt widzenia, kwestionując oczywistości i schematy, tworząc nowe powiązania między różnorodnymi elementami zdarzeń i sytuacji, dociekając przyczyny istniejących stanów i procesów, poszukując alternatywnych sposobów myślenia i działania, formułując uzasadnienia⁴⁶.

⁴⁴ Opracowano na podstawie Janusz Żmijski, *Autoewaluacja pracy wychowawczej*, Raabe, Warszawa 2012.

⁴⁵ <http://edglossary.org/critical-friend/> – termin i procedura działania „krytycznego przyjaciela” zostały spopularyzowane przez Annenberg Institute for School Reform (USA) w 1994 r.

⁴⁶ Baumgartner-Schaffnerpod M.: *Autoewaluacja w szkole* (red. Elżbiety Tołwińskiej-Królikowskiej), Warszawa: CODN 2002, s.116–120.

SPACER EDUKACYJNY	Celem jest obserwacja, jak uczniowie się uczą i jak nauczyciele ich nauczają (z uwzględnieniem różnych aspektów środowiska edukacyjnego, takich jak: organizacja przestrzeni, wystrój pomieszczenia, klimat społeczny – w tym wzajemne relacje uczniów oraz uczniów i nauczyciela). Służy wyłącznie identyfikowaniu efektywnych praktyk i metod, które obserwatorzy bądź inni nauczyciele z danej szkoły mogliby wdrożyć w swoich klasach, upowszechnianiu informacji o nich i dokonywaniu refleksji nad ich miejscem w procesie uczenia/nauczania się.	Spacer edukacyjny to strategia dzielenia się doświadczeniem przez nauczycieli szkolnych oraz upowszechniania dobrych praktyk, która polega na tym, że w określonych dniach podczas trwania zajęć wybrana i przygotowana grupa nauczycieli i innych pracowników dydaktycznych wędruje po swojej szkole, odwiedzając wybranych nauczycieli pracujących aktualnie z klasami. Seria takich spacerów przeprowadzana jest co pewien czas, na przykład raz na miesiąc bądź co dwa miesiące. Odwiedziny trwają zwykle nie więcej niż 10 minut i nie mniej niż 4 minuty. Goście przyglądają się pracy uczniów i różnym klasowym artefaktom, rozmawiają z uczniami oraz mogą zadać pytania nauczycielowi. Po wyjściu z klasy członkowie grupy mają kilka minut na wykonywanie szybkich notatek z obserwacji. Zespół organizujący te przedsięwzięcia często opracowuje specjalne kwestionariusze, ułatwiające formułowanie szybkich obserwacji zogniskowanych na wybranym problemie. Po sporządzeniu notatek grupa odwiedza kolejną klasę i powtarza cykl. Dla ułatwienia można sformułować listę obszarów (np. program, lekcja, uczniowie, praca) i elementów do obserwacji i porządkowanie w trakcie spaceru edukacyjnego (np. w obszarze LEKCJA obserwuje się metody i techniki wykorzystywane w procesie uczenia się oraz np. sposób angażowania uczniów w ocenianie). Po zakończeniu spaceru uczestnicy podsumowują swoje obserwacje i porządkują wrażenia, wykonując rzeczowe notatki, z którymi może zapoznać się każdy nauczyciel, członek personelu pedagogicznego.
KSZTAŁTUJĄCE OBSERWACJE KOLEŻEŃSKIE	Strategia ta: - nie ma na celu pokazywania sobie wzajemnie dobrych praktyk ani oceny pracy nauczyciela, - ma wspierać efektywne uczenie się uczniów. Uwaga! Obserwacje koleżeńskie nie są hospitacjami ani lekcjami otwartymi w tradycyjnym tego słowa rozumieniu. Główne korzyści z obserwacji czerpie osoba obserwowana, czyli nauczyciel prowadzący lekcję.	1. Na początku obserwujący i obserwowany ustalają obszar do obserwacji oraz termin i czas trwania spotkania omawiającego obserwację. Obszarów do obserwacji jest wiele, warto jednak koncentrować się na tych, które mają największy wpływ na proces uczenia się uczniów. Mogą to być np. cele lekcji, kryteria sukcesu, informacja zwrotna, współpraca uczniów, formułowanie pytań przez uczniów, atmosfera w klasie. Przykład ustaleń początkowych Obszar do obserwacji: Ocena koleżeńska i samoocena

Wskazówki, jak taką obserwację przeprowadzić wraz z arkuszami do obserwacji znajdują się w publikacji „Dobre praktyki edukacji wczesnoszkolnej”.

Po stronie nauczyciela prowadzącego lekcję:

- poleca uczniom dokonanie oceny koleżeńskiej,
- poleca uczniom dokonanie samooceny,
- określa NACOBZU do pracy ocenianej koleżeńsko lub samooceną,
- podkreśla, że ocena koleżeńska nie jest stosowana w formie wystawiania przez uczniów stopni,
- poleca uczniom proste formy oceny koleżeńskiej i samooceny,
- uczy uczniów oceny koleżeńskiej i samooceny (np. omawia dobre przykłady).

Po stronie uczących się uczniów:

- oceniają się koleżeńsko w trakcie procesu uczenia się,
- dokonują samooceny,
- dzięki samoocenie i ocenie koleżeńskiej trafnie wskazują, co zrobili dobrze, co i w jaki sposób mają poprawić.

2. Podczas bezpośredniej obserwacji obserwator zajmuje w sali miejsce, z którego będzie dobrze widział nie tylko nauczyciela, ale przede wszystkim uczących się uczniów.

3. Podczas lekcji obserwator notuje wszystkie działania nauczyciela i uczniów, zwracając szczególną uwagę na niezrealizowane przez nauczyciela założenia. Śledzi przebieg całej lekcji, skupiając się wyłącznie na zaplanowanych zagadnieniach, w rozmowie po obserwacji tylko do nich nawiązuje (ważne jest, by używać języka obserwacji: „zauważyłam, że nie wszyscy uczniowie słyszeli polecenie”, „uczniowie z dwóch ostatnich ławek dopytywali się wzajemnie, próbując zapisać polecenie nauczycielki w zeszytach” i powstrzymywanie się od ocen typu: „działania nauczyciela były nieskuteczne” lub „uczniowie byli niegrzeczni”).

4. Rozmowa po obserwacji (stosunkowo szybko, ale nie bezpośrednio po lekcji) powinna dotyczyć tylko ustaleń, ma być rzetelna i poparta przykładami, być przekazem, na którego podstawie obserwowany będzie mógł zaplanować swój dalszy rozwój.

W trakcie rozmowy obserwator informuje nauczyciela o swoich spostrzeżeniach, korzystając z notatek. Obserwowany może się zapytać o szczegóły obserwacji lub jak zachowali się konkretni uczniowie, a następnie określa, nad czym chciałby w przyszłości pracować, co chciałby osiągnąć i jakie działania podejmie, aby osiągnąć założony cel.

⁴³ Opracowane na podstawie materiału wypracowanego przez Laurę Piotrowską w ramach realizowanego przez Centrum Edukacji Obywatelskiej programu „Szkoła w zmianie” (źródło: Weinstein-Fitzgerald Krystyna, *Action learning*, Warszawa 1999).

		Tylko na wyraźną prośbę obserwator może dać autorowi rady dotyczące jego lekcji, może „przerobić” lekcję, którą obserwował lub zasugerować obszary do rozwoju nauczyciela. Na zakończenie rozmowy obserwator może opowiedzieć, w jaki sposób skorzystał z obserwacji lekcji.
TECHNIKA PIĘCIU PYTAŃ (5 Q)	Technika ta może być stosowana w rozmowie z drugą osobą lub indywidualnie. Jej celem jest pogłębienie (samo)wiedzy na dany temat. Można ją również wykorzystywać systematycznie/cyklicznie tak, aby przy jej użyciu monitorować proces zmiany.	Pytania do postawienia/zadania: • Czego mogę robić więcej? • Czego mogę robić mniej? • Co mogę robić inaczej, aby osiągnąć cel? • Co mogę przestać robić, aby osiągnąć cel? • Co mogę zacząć robić, aby osiągnąć cel?
STOP – RÓB – ZACZNIJ	Technikę tę można wykorzystywać indywidualnie, w parze lub zespole.	Zastosowanie techniki przebiega w 3 krokach i polega na rozmowie wokół 3 zagadnień: KROK 1. STOP. <i>Jakie zachowania powinienem przestać kontynuować? Czego nie będziesz robić? Jakich zachowań zaprzestasz? Z jakich zachowań zrezygnujesz?</i> KROK 2. RÓB. <i>Co powinienem kontynuować? Które, z twoich działań powinieneś kontynuować? Które twoje działania i aktywności warto wspierać i kontynuować?</i> KROK 3. ZACZNIJ. <i>Co powinienem zacząć robić? Z tego, co dziś usłyszałeś lub przeżyłeś, co warto jest zaimplementowania w twojej pracy zawodowej?</i>
PYTANIA KIPLINGA	Służy refleksji nad zidentyfikowanym podczas obserwacji lekcji problemem lub omówieniu jakiegoś zjawiska z życia szkoły. Proponowana technika może stanowić wytyczne np. do prowadzenia spotkań nauczycieli np. zespołu edukacji wczesnoszkolnej/zespołu wychowawczego itp.	1. Na początku należy określić problem główny, a następnie omówić go indywidualnie lub w grupie, odpowiadając na każde z sześciu zadanych pytań: <i>Co? Dlaczego? Kiedy? Jak? Gdzie? Kto?</i> Zaproponowane poniżej pytania dodatkowe (do wyboru, wtedy, kiedy rzeczywiście ułatwią opisanie zjawiska lub problemu) pomogą zidentyfikować problem, osoby odpowiedzialne czy zainteresowane, ułożyć zdarzenie/sytuację w czasie i miejscu oraz zastanowić się nad tym, co zaszło, dlaczego, dlaczego warto i jak działać. CO? <i>Co robimy? Co robię? Co zostało zaobserwowane? Co powinniśmy robić następne? Co się stało? Co jest najważniejszą rzeczą do zrobienia teraz? Co starasz się rozwiązać? Co jest prawdziwym problemem? Co jest oczekiwanym wynikiem?</i>

		DLACZEGO? Dlaczego to się stało? Dlaczego to zrobiłeś? Dlaczego to jest dla nas ważne? Cemu by nie spróbować? Dlaczego warto to wykorzystać/zrobić/zmienić? KIEDY? Kiedy chcesz to wykorzystać? Kiedy to się stało? Kiedy to będzie skończone? Kiedy zdarzy się działanie X? Kiedy dostarczane są materiały/wyroby/usługi? Jak często? Jak wiele razy? JAK? Jak to zastosować? Jak to się stało? Jak to osiągnięto/osiągnąłeś? Jak mamy się tam znaleźć/dostać/dotrzeć? Skąd wiemy, że działanie X jest opłacalne? Ilu liczy sobie odbiorców/uczeń/nauczycieli/rodziców etc.? Co zostało użyte, aby to się zadziało? GDZIE? Gdzie możesz to zastosować? Gdzie to jest? Gdzie to się zdarza? Gdzie to umieścisz? Skąd to pochodzi? Do jakiego miejsca to zmierza? Gdzie to będzie dostarczone/wydane/zbadane? KTO? Kogo to dotyczy? Dla kogo to jest zadanie? Przez kogo to zostało zrobione? Dla kogo to ma być zrobione? Kto jeszcze będzie zainteresowany? Kto odnosi z tego korzyści?
Model IST JA – MY – TEMAT – OTOCZENIE ⁴⁷	Model koncentruje się na umożliwieniu grupie wykonania zadania w sposób, który: - pozwala na osiągnięcie sukcesu, - wzmacnia i rozwija zasoby wszystkich członków grupy, - promuje szacunek do innych, współodpowiedzialność, kreatywność i współpracę. Metoda może być wykorzystywana w jakiegokolwiek uczącej się lub pracującej grupie. Pomaga: - zmienić to, jak patrzymy na dynamikę grupy skupionej na zadaniu, - planować procesy grupowe i zespołowe, - upewnić się, że zarówno lider, jak i członkowie grupy jasno rozumieją swoje role i zadania.	Zadaniem osoby prowadzącej grupę jest zachowanie równowagi między ZADANIEM – JA – MY oraz zadbanie o OTOCZENIE. Wymaga od lidera uważności i współpracy grupy. W każdym przypadku zadaniem lidera jest okazywać wobec JA szacunek, wspierać pozytywnie i ograniczać negatywne zachowania z uśmiechem, ale stanowczo. W kontekście MY zadaniem lidera jest pomoc grupie w radzeniu sobie z napięciami i relacjami, aby upewnić się, że burzliwe uczucia grupy nie doprowadzają do ignorowania ZADANIA. Lider musi też upewnić się, że ZADANIE nie jest zbyt proste, zbyt trudne, niejasne lub nieodpowiednie i że wszyscy je rozumieją, a OTOCZENIE zapewnia odpowiednie warunki. Wskazówki dla osoby prowadzącej grupę: 1. Bądź reprezentantem samego siebie; mów „ja”, nie „my” lub „się” (np. sądzi się). Nie mów za innych ani za grupę. Pokaż, że bierzesz pełną odpowiedzialność za to, co mówisz. Nie chowaj się za grupą mówiąc: „grupa chce...” albo „my chcemy...”. Formułuj swoje wypowiedzi w pierwszej osobie (np. „uwagam” zamiast „uwagamy” albo „uważa się”).

⁴⁷ Opis opracowany na podstawie materiału przygotowanego przez Laurę Piotrowską na potrzeby programu „Szkoła w zmianie” na podstawie wieloletnich doświadczeń SPLO (Studia Podyplomowe Liderów Oświaty prowadzone przez Centrum Edukacji Obywatelskiej).

Każdą grupę współdziałającą łączy: **TEMAT** lub **ZADANIE** do wykonania, **JA**, czyli jednostka z całym jej potencjałem, **MY** czyli grupa jako całość ze wszystkimi emocjami i doświadczeniami oraz **OTOCZENIE**, czyli wszystko to, co jest na zewnątrz grupy, co może jej pomóc lub przeszkodzić w pracy (np. ograniczenia czasowe, przestrzeń, temperatura, emocje, sytuacja polityczna, itp.).

2. Unikaj pytań atakujących, raczej komunikuj twój brak wiedzy i twoją niepewność. Pytania o informację są niezbędne, ale często są sposobem na unikanie wyrażenia swojej opinii („Czy naprawdę sądzisz, że ... to najlepszy pomysł?”). Pytania są często sugestywne lub ponaglące. Twój bezpośredni komentarz będzie bardziej inspirujący dla dalszej interakcji. Jeśli zadajesz pytanie, to powiedz, dlaczego je zadajesz i co to pytanie dla ciebie znaczy.

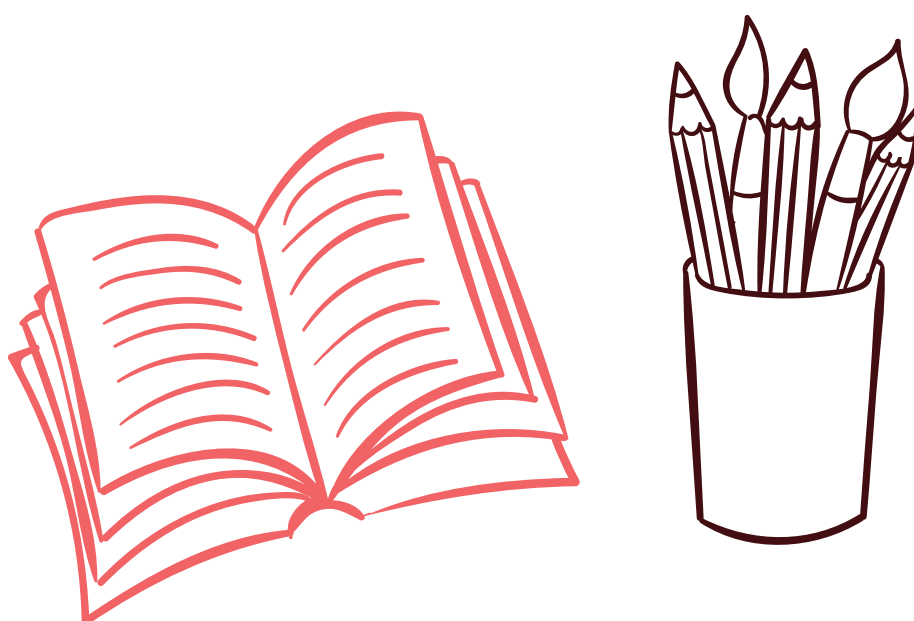
3. Nie używaj ogólników. „Niektórzy rodzice to katastrofa”. Powstrzymaj się od uogólnień. Uogólnienia zakłócają pracę grupy. Służą dyskusji jedynie wtedy, gdy są wykorzystane do zakończenia jednego tematu i przejścia do następnego.

4. Możliwie jak najdłużej powstrzymuj się od interpretowania innych. Zamiast tego mów o swoich osobistych odczuciach.

5. W swoich komunikatach bądź autentyczny i selektywny. Bądź świadomy tego, co myślisz, co czujesz, i wybierz to, co powiesz i co zrobisz. Daj sobie kilka sekund czasu na przemyślenie tego, co powiesz.

6. Jeśli chcesz coś powiedzieć na temat zachowania lub charakterystyki innego członka grupy, powiedz również, co to dla ciebie znaczy, że on taki jest, jaki jest. Mów prosto do członków grupy: „Marysiu, nie zgadzam się z Tobą”, nie: „Nie zgadzam się z Marysią”.

7. Nie mów o nieobecnych (kuratorach, ministrach, dyrektorach, itp.).

6. OFERTA PROGRAMOWA CEO W ZAKRESIE WSPARCIA NAUCZYCIELI I NAUCZYCIELEK EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

Nauczyciel/ka I klasa

W programie „Nauczyciel/ka I klasa” upowszechniamy takie podejście w nauczaniu wczesnoszkolnym, które skupia się na rozbudzaniu ciekawości dzieci, budowaniu ich gotowości do zmagania się z trudnościami, uczenia się razem z innymi i od innych oraz na budowaniu współpracy. Ważnymi obszarami są również: budzenie radości z uczenia się, tworzenie zachęt do twórczego rozwiązywania problemów, osłabienie rywalizacji i jednowymiarowego oceniania, docenienie zabawy i wychowania fizycznego, a także wyjście z edukacją poza mury szkoły.

Program promuje model uczenia według 10 kluczowych pól aktywności uczniów i uczennic. W „Nauczycielu/ce I klasa” nacisk kładziemy na metody nauczania (a nie treści) i zrozumiałe opisanie różnych aktywności dzieci. Model ten obejmuje także pola związane ze współpracą i uczeniem się dorosłych zaangażowanych w edukację wczesnoszkolną.

W programie „Nauczyciel/ka I klasa” od 2014 roku prowadzimy regularne działania wspierające nauczycieli i nauczycielki:

- kurs e-coachingowy
- warsztaty stacjonarne
- konferencje networkingowe
- platformę wymiany doświadczeń
- dobre praktyki nauczycielskie
- platformę materiałów edukacyjnych
- Program realizowany jest we współpracy z Polsko-Amerykańską Fundacją Wolności.

www.1klasa.edu.pl / <https://blogiceo.nq.pl/edukacja1klasa/>

Fizyka – pasja – społeczeństwo

W ramach programu realizowanego z Instytutem Fizyki UW powstały scenariusze zajęć z edukacji przyrodniczej (np. *Jak to się dzieje, że lód topnieje? Jak powstają kolorowe cienie? Co przenosi energię? Jak wygląda wybuch wulkanu? Jak powstają ruchome obrazy w kinie?*) oraz eduskrzynki (pudełka z materiałami potrzebnymi do przeprowadzenia eksperymentów fizycznych w warunkach szkolnych i domowych wraz z instrukcją).

www.fizyka.ceo.org.pl

Warmińsko-Mazurski Uniwersytet Młodego Odkrywcy 2.0

W ramach programu realizowanego z Wydziałem Przyrodniczym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego powstały scenariusze zajęć, filmy, opisy dobrych praktyk dotyczących eksperymentów przyrodniczych – część z nich przeznaczona będzie także dla najmłodszych uczniów. Opracowany został również poradnik dla nauczycieli i uczniów dotyczący realizacji projektu badawczego.

<https://mlodziodkrywcy.ceo.org.pl/>

Poczytajmy

PoczytajMy to program wspierający czytelnictwo. W szkołach, bibliotekach, świetlicach zakładane są uczniowskie kluby czytelnicze. Młodzież z klubu przygotowuje regularne spotkania czytelnicze dla młodszych kolegów i koleżanek z przedszkoli, szkół podstawowych, świetlic lub domów dziecka oraz akcje czytelnicze w szkole i w sąsiedztwie.

CEO oferuje uczestnikom materiały edukacyjne, scenariusze spotkań czytelniczych, pomysły na akcje czytelnicze, poradniki o działaniu klubów czytelniczych. Prowadzimy indywidualne konsultacje, warsztaty i webinaria. Przy wsparciu wydawnictw dystrybuujemy egzemplarze książek do klubowych biblioteczek.

<https://poczytajmy.ceo.org.pl/>

OK Zeszyt

W ramach programu oferujemy nauczycielom i nauczycielkom:

- internetowy kurs OK zeszyt oraz warsztaty stacjonarne
<https://sus.ceo.org.pl/ok-zeszyt/rekrutacja-ok-zeszyt>
- grupę na Facebooku OK
<https://www.facebook.com/groups/OKzeszyt/>
- filmy i webinaria
 - OK zeszyt
https://www.youtube.com/watch?v=_1tzXtzlPbc&feature=youtu.be
 - Refleksja uczniowska
<https://www.youtube.com/watch?v=Kae7Ubg1AGY>
 - Informacja zwrotna w nauczaniu
 - Cele i kryteria sukcesu w nauczaniu
<https://www.youtube.com/watch?v=MSTLfzWDsE8>

Webinaria, filmy instruktażowe

Podejmujemy też różne aktywności multimedialne – prowadzimy webinaria, nagrywamy i upowszechniamy filmy.

Edukacja matematyczna

- Niestandardowe zadania w standardowej klasie
https://www.youtube.com/watch?v=sDvR_TfLvFE
- 3,2,1, odlicz! Instruktażowy film dotyczący uczenia matematyki w klasach I–III
https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=kkyl22aqF1w
- Edukacja matematyczna
https://www.youtube.com/watch?v=_NTSYg7TqzM&feature=youtu.be
- Edukacja finansowa dla najmłodszych
<https://www.youtube.com/watch?v=7d7WjprzKsc>

Edukacja polonistyczna

- Edukacja polonistyczna

<https://www.youtube.com/watch?v=o6DnPao5je8&feature=youtu.be>

- Czytam tobie – czytam sobie

<https://www.youtube.com/watch?v=4BKsCQhHdg0>

Edukacja przyrodnicza

- Dla kogo ten karmik

https://www.youtube.com/watch?v=cXrl_XhamV8

- Widoczny proces uczenia się ucznia w klasach 1-3 szkoły podstawowej

https://www.youtube.com/watch?v=02gq8_xRsa4

Publikacje CEO i strony internetowe z zasobami (dostępne online)

- „Dobre praktyki edukacji wczesnoszkolnej”

(K.Czeczott-Łukasik, S.Żmijewska-Kwiręg)

<https://1klasa.szkoiazklasa.org.pl/wp-content/uploads/sites/3/2017/10/Dobre-praktyki-w-edukacji-wczesnoszkolnej.pdf>

- „Uczę w klasach młodszych”

<https://civitas.com.pl/pl/p/Ucze-w-klasach-młodszych/49>

www.1klasa.edu.pl

<https://blogiceo.nq.pl/edukacja1klasa/>

1. BIBLIOTECZKA NAUCZYCIELA/KI EDUKACJI Wczesnoszkolnej⁴⁸

Edukacja wczesnoszkolna – literatura ogólna

- Bałachowicz J., *Style działań edukacyjnych nauczyciel klas początkowych. Między uprzedmiotowieniem a podmiotowością*, Wydawnictwo Comandor, Warszawa 2009.
- Brzezińska A.I., Appelt K., Jabłoński S., Wojciechowska J., Ziółkowska B., *Sześciolatki w szkole: edukacja i pomoc*, Fundacja Humaniora, Poznań 2014 [online, dostęp 13.07.2019].
- Christ M., *Indywidualizacja procesu kształcenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2015.
- Jabłoński S., Ratajczyk A., *Opieka i wychowanie. Wczesny wiek szkolny*, [w:] Brzezińska A.I. (red.), *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela*, seria II, *Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 3, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014 [online, dostęp 13.07.2019].
- Kamza A., *Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny*, [w:] Brzezińska A.I. (red.), *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela*, seria I, *Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 3, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014 [online, dostęp 13.07.2019].
- Murawska B., *Edukacja wczesnoszkolna*, [w:] Brzezińska A.I. (red.), *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela*, seria III, *Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania*, t. 3, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014 [online, dostęp 13.07.2019].

⁴⁸ Spis powstał z wykorzystaniem bibliografii opracowywanej w zespołach roboczych, w których uczestniczyła autorka tego poradnika, w projekcie Ośrodka Rozwoju Edukacji: „Wspomaganie szkół w rozwoju kompetencji kluczowych uczniów” na potrzeby programów szkoleń.

- Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Innowacyjne programy edukacji wczesnoszkolnej* [online, dostęp 13.07.2019].
- Rafał-Łuniewska J., *Indywidualizacja nauczania a edukacja wczesnoszkolna*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014 [online, dostęp 13.07.2019].
- Rose C., Lotkowska K., *Poradnik metodyczny dla nauczycieli klas 1–3 szkoły podstawowej*, Instytut Geofizyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2012 [online, dostęp 13.07.2019].

Uczenie się – literatura ogólna

- Adamek I., *Uczenie uczenia się – wspieranie edukacyjne ucznia*, [w:] Adamek I., Zbróg Z. (red.), *Wczesna edukacja dziecka wobec wyzwań współczesności*, Wydawnictwo Libron – Filip Lohner, Kraków 2011.
- Anderson J., *Uczenie się i pamięć. Integracja zagadnień*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.
- Antoszkiewicz J., *Metody heurystyczne. Twórcze rozwiązywanie problemów*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990.
- Arends R.I., *Uczymy się nauczać*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- Bąbel P., Wiśniak M., *12 zasad skutecznej edukacji, czyli jak uczyć, żeby nauczyć*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015.
- Borek A., Domerecka B., *Dobrze zorganizowana aktywność i bierność*, System Ewaluacji Oświaty [online, dostęp 13.07.2019].
- Brophy J., *Motywowanie uczniów do nauki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Buzan T., *Rusz głową*, Wydawnictwo Ravi, Łódź 2002.

- Brzezińska A., *Nauczyciel jako organizator społecznego środowiska uczenia się*, [w:] Filipiak E., *Rozwijanie zdolności uczenia się*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2008.
- Clauss G., *Psychologia różnic indywidualnych w uczeniu się*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1987.
- Cohen L., Manion L., Morrison K., *Wprowadzenie do nauczania*, Zysk i S-ka, Poznań 1999.
- Czaja-Chudyba I., *Jak rozwijać zdolności dziecka?*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2009.
- De Bono E., *Naucz swoje dziecko myśleć*, Wydawnictwo PRIMA, Warszawa 1994.
- De Bono E., *Sześć kapeluszy, czyli sześć sposobów myślenia*, Wydawnictwo MEDIUM, Warszawa 1996.
- Dryden G., Vos J., *Rewolucja w uczeniu*, Zysk i S-ka, Poznań 2003.
- Dumont H., Istanc D., Benavides F., *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Dylak S. (red.), *Strategia kształcenia wyprzedzającego*, Ogólnopolska Fundacja Edukacji Komputerowej, Poznań 2013 [online, dostęp 13.07.2019].
- Fisher R., *Uczymy, jak się uczyć*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.

- Franke R., *Psychologia motywacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Freinet C., *Niezmienne prawdy pedagogiczne*, PS APF, Otwock 1993.
- Gardner H., *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Media Rodzina, Poznań 2002.
- Gardner H., Kornhaber M., Wake W., *Inteligencja. Wielorakie perspektywy*, WSiP, Warszawa 2001.
- Harmin M., *Duch klasy. Jak motywować uczniów do nauki*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2005.
- Hattie J., *Widoczne uczenie się dla nauczycieli*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2015.
- Jagodzińska M., Tomaszewska L., Głowala A., *Nauczanie i uczenie się w działaniu*, Wydawnictwo PWSZ, Płock 2013.
- *Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi?*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2010 [online, dostęp 13.07.2019].
- Joyce B., Calhoun E., Hopkins D., *Przykłady modeli uczenia się i nauczania*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
- Kubiczek B., *Metody aktywizujące. Jak nauczyć uczniów uczenia się?*, Wydawnictwo Nowik, Opole 2006.
- Marzano R.J., *Sztuka i teoria skutecznego nauczania*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2012.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.

- Rosenberg M., *Porozumienie bez przemocy*, Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza, Warszawa 2009.
- Schaffer D.R., Kipp K., *Psychologia rozwoju. Od dziecka do dorosłości*, Harmonia, Gdańsk 2015.
- Taraszkiewicz M., Plewka Cz., *Uczymy się uczyć*, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2010.
- Tędziągolska M., *W jaki sposób szkoła mówi, że warto się uczyć?*, System Ewaluacji Oświaty [online, dostęp 13.07.2019].
- Wiatrak E., *Pozwólmy dzieciom uczyć się*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013 [online, dostęp 13.07.2019].

Kompetencje społeczno-obywatelskie, inicjatywności i przedsiębiorczości

- Chybicka A., *Psychologia twórczości grupowej. Jak moderować zespoły twórcze i zadaniowe*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2006.
- Drozdowski R., Zakrzewska A., Puchalska K., Morchat M., Mroczkowska M., *Wspieranie postaw proinnowacyjnych poprzez wzmacnianie kreatywności jednostki*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2010 [online, dostęp 13.07.2019].
- Duczmała W., Śliwa S., (red.), *Poznać i zrozumieć świat. Innowacje w edukacji wczesnoszkolnej*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2015 [online, dostęp 13.07.2019].
- Dyrda B. (red.), *Rozwijanie twórczości i inteligencji emocjonalnej dzieci i młodzieży: poradnik dla wychowawców i nauczycieli*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2004.
- Fundacja Inicjatyw Oświatowych, *Z małej szkoły w wielki świat* [online, dostęp 13.07.2019].

- Gajdzica Z., *Aktywny w szkole – aktywny w życiu*, Uniwersytet Śląski, Katowice [online, dostęp 13.07.2019].
- Góralski A., *Twórcze rozwiązywanie zadań*, PWN, Warszawa 1989.
- Hamer H., *Rozwój umiejętności społecznych. Jak skutecznie dyskutować i współpracować*, Wydawnictwo Veda, Warszawa 1999.
- Hernik K., Malinowska K., *Jak skutecznie współpracować i komunikować się z rodzicami i społecznością lokalną*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015 [online, dostęp 13.07.2019].
- Knopik T., *Czas wolny... od nudy. Zrównoważony rozwój uczniów zdolnych w ramach zajęć pozalekcyjnych*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014 [online, dostęp 13.07.2019].
- Kopik. A, Zatorska M., *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, Wydawnictwo Blżej Przedszkola, Kraków 2012.
- Konarzewski K., *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, PWN, Warszawa 1982.
- Kowalik-Olubińska M., *Interakcje społeczne jako kontekst rozwoju poznawczego dziecka*, [w:] B. Grzeszkiewicz (red.), *Dziecko w kontekstach edukacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010.
- Kozłowski W., *Twórcze dziecko w szkole – możliwości rozwoju*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2004.
- Kubiczek B., *Metody aktywizujące: jak nauczyć uczniów uczenia się?*, Wydawnictwo Nowik, Opole 2007.
- Marszałek A., *Metody aktywizujące w kształceniu*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.

- Małyska A., *Nauczyciel – uczeń. W poszukiwaniu kreatywności w szkole*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Centrum Badań Społecznych, Olsztyn 2010.
- Mikina A., Zając B., *Metoda projektów nie tylko w gimnazjum. Poradnik dla nauczycieli i dyrektorów gimnazjum*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012 [online, dostęp 13.07.2019].
- Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Szkoła współpracy* [online, dostęp 13.07.2019].
- Moss C.M., Brookhart S.M., *Cele uczenia się – jak pomóc uczniom zrozumieć każdą lekcję*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014 [online, dostęp 13.07.2019].
- Owczarska B., Moszyńska A., Brudnik E., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2010.
- Pacewicz A., *Dlaczego aktywność uczniów jest cenna?* [online, dostęp 13.07.2019].
- Palomares S., Schilling D., Winch C., *Skrzynia skarbów. Ćwiczenia grupowe*, Wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2011.
- Pawlak A., *Tutoring dziecięcy w procesie nauczania-uczenia się dzieci siedmioletnich i ośmioletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009.
- Petty G., *Nowoczesne nauczanie*, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Sopot 2015.
- Popek S. (red.), *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1988.
- Rau K., Ziętkiewicz E., *Jak aktywizować uczniów. „Burza mózgów” i inne techniki w edukacji*, Oficyna Wydawnicza G&P, Poznań 2003.

- Reddy L.A., *Rozwijanie umiejętności społecznych dziecka. Interwencje poprzez zabawę*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Sajdak A., *Edukacja kreatywna*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Smółka P., *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Oficyna Wolters Kluwer Polska, Kraków 2016.
- Stec J., *Normy społeczne i postawy w szkole – nasz pomysł na ich kształtowanie*, System Ewaluacji Oświaty [online, dostęp 13.07.2019].
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, GWP, Gdańsk 2007.
- Szmidt K.J., *Porządek i przygoda – lekcje twórczości*, WSiP, Warszawa 1997
- Zaczona Z. (red.), *Innowacyjność we współczesnej edukacji* [online, dostęp 13.07.2019].

Uczenie przez doświadczenie/uczenie przez działanie/pedagogika przygody/nowe technologie

- Basaj H., Borowiecka A., Borowiecki M. i in., *Wykorzystanie nowoczesnych technologii na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Podręcznik nauczyciela*, Ośrodek Edukacji Informatycznej i Zastosowań Komputerów, Warszawa 2009 [online, dostęp 13.07.2019].
- Brown S. E., *Robimy eksperymenty*, przeł. Waliś R., Liber K. E., Warszawa 2005.
- Centrum Edukacji Obywatelskiej, *Uczenie się poprzez eksperymentowanie. Akademia uczniowska* [online, dostęp 13.07.2019].
- Elkonin D.B., *Psychologia zabawy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984.

- Fechner-Sędzicka I., Ochmańska B., Odrobina W., *Rozwijanie zainteresowań i zdolności matematycznych uczniów klas I –III szkoły podstawowej. Poradnik dla nauczyciela*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012 [online, dostęp 13.07.2019].
- Gołębiowski K., Kamiński M., Rochowicz K., Sobczuk B., *Jak zainteresować uczniów astronomią w szkole podstawowej, gimnazjum i w szkole ponadgimnazjalnej?*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012 [online, dostęp 13.07.2019].
- Gołębniak B.D. (red.), *Uczenie metodą projektów*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.
- Gruszczyk-Kolczyńska E.K., Dobosz K., Zielińska E., *Jak nauczyć dzieci sztuki konstruowania gier? Metodyka, scenariusze zajęć oraz wiele ciekawych gier i zabaw*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.
- Grygier U., Janczar-Łonczkowska B., Piotrowski K., *Jak odkrywać i rozwijać uzdolnienia przyrodnicze uczniów w szkole podstawowej, gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2013 [online, dostęp 13.07.2019].
- Hełm I. H., Katz L. G., *Mali Badacze. Metoda projektów w edukacji elementarnej*, przeł. E. Pułkowska, Warszawa 2003.
- Kielar-Turska M., Muchacka B., *Stymulująca i terapeutyczna funkcja zabawy*, Akademia Pedagogiczna, Kraków 1999.
- Knopik T., *Czas wolny od nudy*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014 [online, dostęp 13.07.2019].
- Krzywoń D., *Kraina kreatywności: sposoby przeciwdziałania rutynie w pracy z dziećmi poprzez ekspresję twórczą i artystyczną*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2008.

- Krzyżanowska Ł., Wiśnicka M., *Wykorzystanie eksperymentów i metod aktywizujących w nauczaniu – problemy i wyzwania. Raport z badań*, Centrum Nauki Kopernik, Warszawa 2009 [online, dostęp 13.07.2019].
- Kunc B., Biderman A., Łuszczek M. (red.), *Dzieci odkrywają świat. Scenariusze projektów edukacyjnych rozwijających kompetencje matematyczne i naukowo-techniczne oraz umiejętność uczenia się w klasach 1–3 SP*, Federacja Inicjatyw Oświatowych, Warszawa 2013 [online, dostęp 13.07.2019].
- Ludwikowska A. (red.), *Projekty edukacyjne – praca z pojęciami kluczowymi*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa [online, dostęp 13.07.2019].
- Nowak-Łojewska A., *Wybrane obszary edukacji matematycznej dzieci. Poradnik dla nauczycieli klas I–III*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012 [online, dostęp 13.07.2019].
- Skura M., Lisicki M., *Matematyka od przedszkola. Metody i zasady wprowadzania pojęć matematycznych. Przygotowanie do rozumienia liczb i posługiwania się nimi*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015 [online, dostęp 13.07.2019].
- Ochmańska B., *Rozwijanie zainteresowań i zdolności matematycznych uczniów klas I–III. Poradnik dla nauczyciela*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012 [online, dostęp 13.07.2019].
- Okoń W., *Zabawa a rzeczywistość*, wyd. 2, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995.
- Ostrowska M., Sterna D., *Technologie informacyjno-komunikacyjne na lekcjach*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2015 [online, dostęp 13.07.2019].
- Pitler H., Hubbell E.R., Kuhn M., *Efektywne wykorzystanie nowych technologii na lekcjach*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015 [online, dostęp 13.07.2019].

- Polak M., *Webquesty w edukacji*, Edunews [online, dostęp 13.07.2019].
- *Przykłady projektów edukacyjnych w edukacji wczesnoszkolnej. Skrypt dla nauczyciela I–III*, Poznański Akademicki Inkubator Przedsiębiorczości, Poznań 2015 [online, dostęp 13.07.2019].
- Sawicki M., *Edukacja środowiskowa w klasach I–III szkoły podstawowej*, Warszawa 1997.
- Szamański M., *O metodzie projektów*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2000.
- Szewczuk K., *Mali badacze – doświadczenia przyrodnicze w edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] *Edukacja elementarna w teorii i praktyce*, nr 27 (1/2013).
- Rożek B., Urbańska E., *Klubik Małego Matematyka. Rozwijanie aktywności matematycznych uczniów I etapu edukacyjnego*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012 [online, dostęp 13.07.2019].

Ocenianie

- Black P. i in., *Jak oceniać, aby uczyć?*, CEO–CIVITAS–Biblioteka Akademii SUS, Warszawa 2006.
- Sterna D. (red.), *Oceniam, ucząc. Poradnik dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2015 [online, dostęp 13.07.2019].
- Sterna D., *Ocenianie kształtujące w praktyce*, CEO–CIVITAS–Biblioteka Akademii SUS, Warszawa 2006.
- Sterna D., *Uczę się uczyć. Ocenianie kształtujące w praktyce*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2016.

- Sterna D., *Uczę (się) w szkole*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.

Propozycje środków dydaktycznych dostępnych online:

- Baza Narzędzi Dydaktycznych, Instytut Badań Edukacyjnych [online, dostęp 13.07.2019].
- E-podręczniki do kształcenia ogólnego, Ośrodek Rozwoju Edukacji [online, dostęp 13.07.2019].
- Eduscience, Instytut Geofizyki PAN [online, dostęp 13.07.2019].
- Pakiet narzędzi TIK przydatnych w realizacji celów lekcji poszczególnych przedmiotów, Centrum Edukacji Obywatelskiej [online, dostęp dn. 14.04.2017].
- Poradnik narzędziowy, Centrum Edukacji Obywatelskiej [online, dostęp 13.07.2019].
- Scholaris, Ośrodek Rozwoju Edukacji [online, dostęp 13.07.2019].

Centrum Edukacji Obywatelskiej jest największą polską organizacją pozarządową działającą w sektorze edukacji. Od blisko 25 lat zmieniamy polską szkołę i konsekwentnie pracujemy na rzecz tego, by młodzi ludzie uczyli się mądrzej i ciekawiej, a praca nauczycieli i nauczycielek oraz dyrektorów i dyrektorek była bardziej efektywna i satysfakcjonująca.

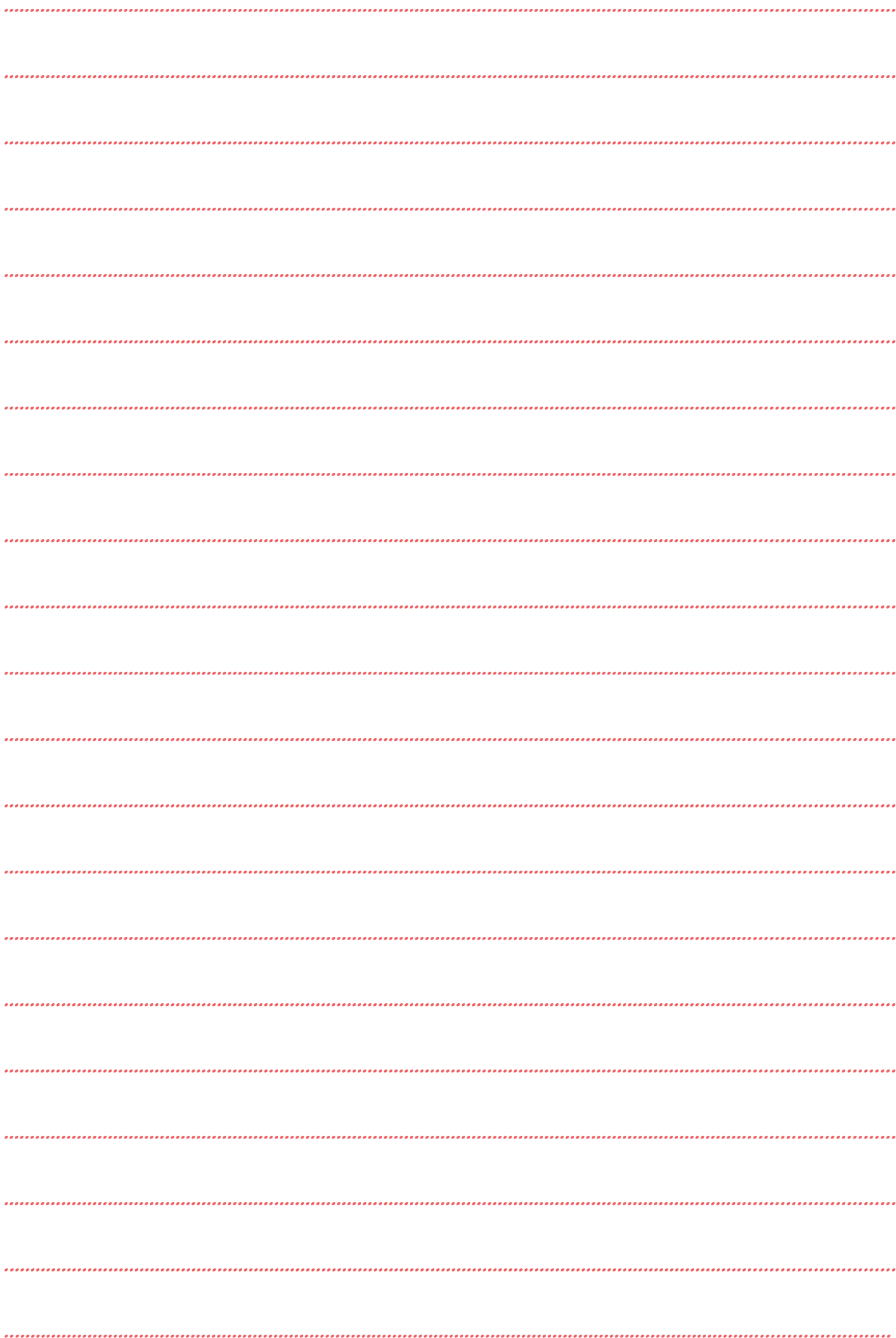
Wprowadzamy do szkół nowoczesne metody nauczania oraz ocenianie kształtujące. Prowadzimy programy, które pomagają młodym ludziom zrozumieć świat, rozwijają krytyczne myślenie, wiarę we własne możliwości, uczą przedsiębiorczości i odpowiedzialności, zachęcają do angażowania się w życie publiczne i działania na rzecz innych.

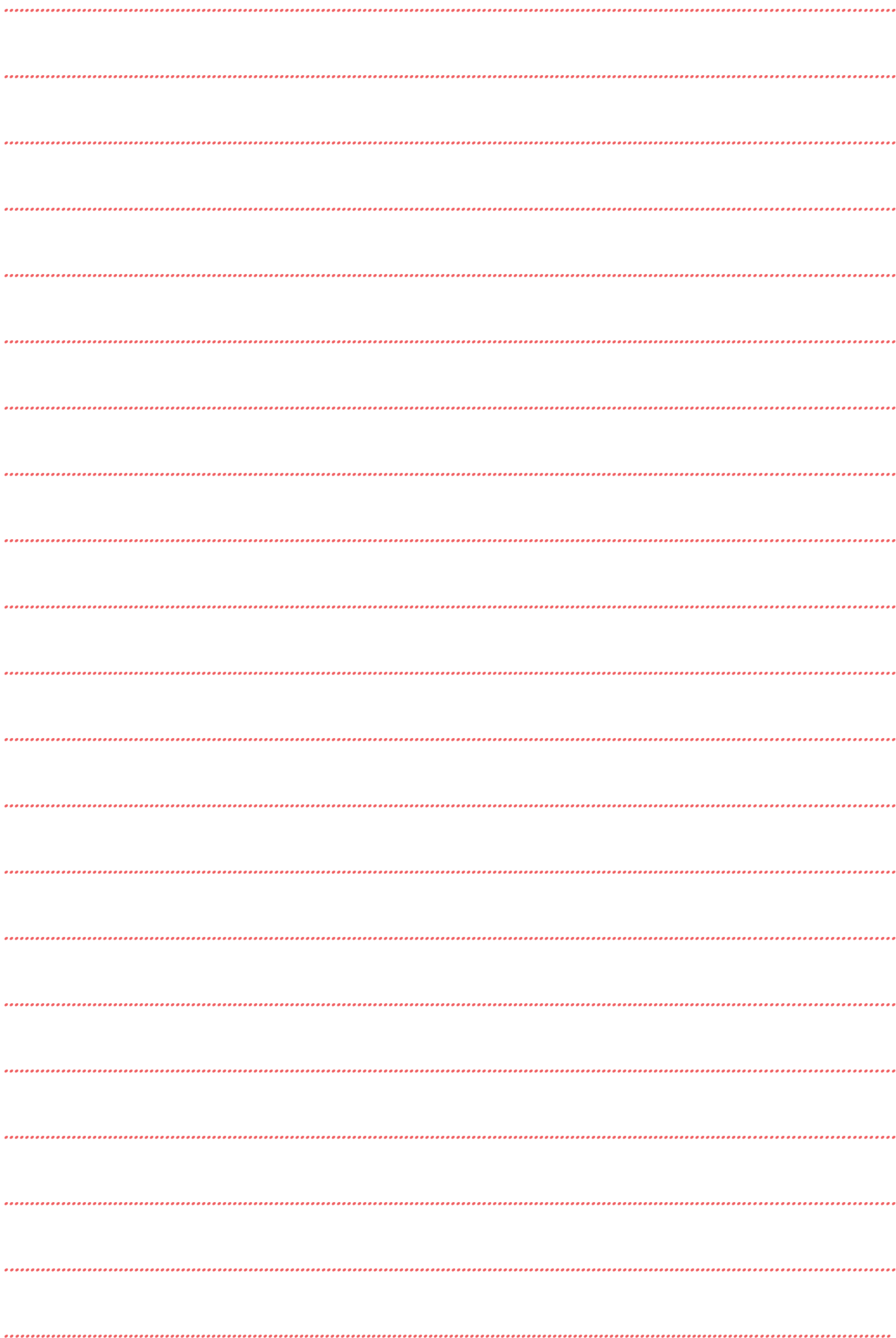
UCZENIE SIĘ | SZACUNEK | ZAANGAŻOWANIE | WSPÓŁPRACA

Misją CEO jest wspieranie wszystkich uczniów i uczennic w zdobywaniu wartościowych doświadczeń szkolnych. Współdziałamy z nauczycielkami i nauczycielami, dyrekcjami oraz dziećmi i młodzieżą, bo edukacja potrzebuje zmian.

Zależy nam, aby w szkołach panowały relacje oparte na wzajemnym szacunku i partnerstwie, a dorośli dostrzegali oraz doceniali naturalną chęć i zdolność uczenia się młodych ludzi.

Dzięki naszym programom szkoła staje się miejscem wspólnej nauki, pokazuje moc obywatelskiego działania i solidarności. Pomaga młodym ludziom w szukaniu własnej drogi życiowej, rozwijaniu pasji, otwartości i odpowiedzialności za świat, w którym żyjemy.

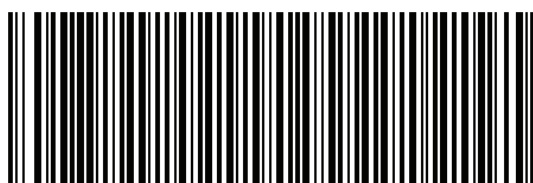
- CEO -

CENTRUM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ

CEO to niezależna instytucja edukacyjna, działająca od 1994 roku. Upowszechniamy wiedzę, umiejętności i postawy kluczowe dla społeczeństwa obywatelskiego. Wprowadzamy do szkół programy, które nauczycielkom i nauczycielom pozwalają lepiej i skuteczniej uczyć, a młodym ludziom pomagają zrozumieć świat, rozwijają krytyczne myślenie, wiarę we własne możliwości, zachęcają do angażowania się w życie publiczne i działania na rzecz innych. Obecnie realizujemy blisko 30 programów adresowanych do szkół, kadry pedagogicznej oraz uczniów i uczennic.

WWW.CEO.ORG.PL

ISBN 978-83-66150-52-2

978-83-66150-52-2